

BOSSELAAR, Janet : Het handwoordenboek Nederlands-Hongaars¹

Inleiding

Het handwoordenboek Nederlands-Hongaars is najaar 2002 verschenen bij uitgeverij Grimm in Szeged en is de tegenhanger van het eerder in 2000 verschenen woordenboek Hongaars-Nederlands. Het woordenboek is het resultaat van tien jaar intensieve arbeid. Als assistent van de Nederlandstalige lector, ben ik bijna twee jaar betrokken geweest bij het correctiewerk van het woordenboek. In deze bijdrage wil ik hier ook bij stilstaan maar alvorens dat te doen, lijkt het me juist eerst in het kort de ontstaansgeschiedenis van het woordenboek te schetsen. Vervolgens wil ik een aantal kenmerken van het woordenboek voor het voetlicht brengen. Aansluitend wil ik ook enige aandacht besteden aan de plaats van het woordenboek naast het eerder verschenen handwoordenboek Hongaars- Nederlands.

De ontstaansgeschiedenis

In 1992 werd door mevrouw Mollay Erzsébet, destijds hoofd van het centrum voor Neerlandistiek aan de Eötvös Loránt Universiteit van Budapest, officieel een aanvang gemaakt met de werkzaamheden aan een woordenboek Nederlands-Hongaars. Zij was al veel langer met het idee bezig, maar in 1992 ontving zij een startsubsidie van het Hongaars Ministerie van Onderwijs en daarnaast financiële steun van de stichting Pro Renovanda Cultura Hungariae.

Een jaar later, in 1993, werd door de Nederlandse onderwijsminister Ritzen en zijn Vlaamse collega Van den Bossche de Commissie Lexicografische Vertaalvoorzieningen ingesteld (verder aangeduid als de CLVV). Deze commissie die valt onder de Nederlandse Taalunie, had als doel het bevorderen van de uitgave van tweetalige woordenboeken en andere vertaalvoorzieningen waarin het Nederlands een van de talen is. De commissie had voor het verwezenlijken van dat doel een ruim budget ter beschikking. Uitgangspunt van de commissie was dat alleen projecten met een grote maatschappelijke relevantie voor financiering door de CLVV in aanmerking konden komen. Daarbij moest ook nog eens vast komen te staan dat initiatief vanuit de markt niet te verwachten was.

Om u een indruk te geven van het brede werkterrein van de commissie hierbij een overzicht van de projecten waarbij de CLVV betrokken is, of is geweest.

vóór 2000:

- Zweeds-Nederlands v.v. (1996)
- Nederlands-Tsjechisch (1997)

2000-2003:

- Hongaars-Nederlands (2000)
- Italiaans-Nederlands v.v. (2001)
- Arabisch-Nederlands v.v. (leerwoordenboek) (2001)
- Russisch-Nederlands (2002)
- Nederlands-Hongaars (2002)
- Deens-Nederlands v.v.
- Nederlands-Indonesisch
- Noors-Nederlands v.v.
- Portugees-Nederlands v.v.

2004 en volgende:

- Sranan-Nederlands v.v.
- Pools-Nederlands v.v.
- Nederlands-Roemeens
- Fins-Nederlands v.v.
- Koreaans-Nederlands
- Grieks-Nederlands v.v.
- Estisch-Nederlands v.v.
- Turks-Nederlands v.v.

We zien dat zowel het Hongaars-Nederlands als het Nederlands-Hongaars op de lijst van de CLVV staan vermeld. Dat is niet zo vreemd, initiatief vanuit markt was bij de uitgave van die woordenboeken niet te verwachten, terwijl de maatschappelijke relevantie wel bestond. Deze maatschappelijke relevantie viel onder andere af te leiden uit de volgende gegevens:

* Een intensivering en uitbreiding van onderlinge contacten tussen Nederland en Hongarije na de omwenteling van 1989, zowel op het gebied van de handel als op het gebied van de cultuur en politiek.

* De begin jaren negentig mogelijke en inmiddels gerealiseerde aansluiting van Hongarije bij de Europese Unie.

* De groeiende interesse op scholen in Hongarije voor de studie van het Nederlands.

¹ Lezing gehouden op de bijeenkomst van de Vereniging Mikes [Hollandiai Mikes Kelemen Kör], op 16 mei 2004, te Vianen.

Wanneer we daarbij bedenken dat we in 1993 alleen de beschikking hadden over het zakwoordenboek van Zsugor István uit 1968² (het overigens goede maar sterk verouderde handwoordenboek van Véber Gyula uit 1966³ verscheen niet meer in herdruk en was zodoende alleen nog in antiquariaten te verkrijgen), was het een logische stap van de CLVV om zich voor deze projecten in te zetten. De eerste contacten tussen mevrouw Mollay en de CLVV over de uitgave van een handwoordenboek Nederlands-Hongaars vonden in 1994 plaats. Zowel de CLVV als mevrouw Mollay namen vervolgens echter ruim de tijd om alles op een rijtje te zetten. Pas in 1999 kon de overeenkomst tussen beide partijen worden getekend. Op dat moment had mevrouw Mollay de redactie van het woordenboek voor 40 % gereed en moest de correctie ervan nog volledig worden verricht.

Het eerste gedeelte van het woordenboek in uitvoering had als basisbestand Nederlands het van Dale handwoordenboek Nederlands-Spaans uit 1992⁴. Dit bestand was destijds door de CLVV aangeleverd. Aan het gebruiken van het bestand Nederlands-Spaans zaten echter toch wat nadelen. Ten eerste bevatte het bestand ruim 66.000 trefwoorden, terwijl mevrouw Mollay voor haar woordenboek ongeveer 40 à 45.000 trefwoorden beoogde. In het bestand moest dus teveel worden geschrapt. Ten tweede bevatte het bestand veel verouderde trefwoorden en voorbeeldzinnen. Tenslotte was ook de spellingswijziging van 1995 nog niet in het bestand doorgevoerd. Daarom is later in overleg met de CLVV gekozen voor het bestand Nederlands van het van Dale handwoordenboek Nederlands-Zweeds uit 1996. Dat bestand, eveneens beschikbaar gesteld door de CLVV, bevatte ongeveer 45.000 trefwoorden, betere voorbeeldzinnen en hanteerde bovendien de nieuwe spelling. Dat paste beter bij de wensen van de redactie.

Het correctiewerk

Voor het in Nederland uit te voeren correctiewerk van het woordenboek werd in overleg met de CLVV mevrouw M. Schopenhauer, die in het dagelijkse leven werkzaam is als tolk/vertaalster, aangezocht. Zij kon in 2000 aan de slag en werd bij haar werkzaamheden geassisteerd door de schrijfster van dit artikel.

Mevrouw Mollay had de werkzaamheden voor de correctoren sterk omljnd. Allereerst was het hun taak het bestand te controleren op spelfouten, de plaats van de klemtoontekens in het geval de klemtoon niet op de eerste lettergreep valt of in het geval dat de klemtoon wisselt al naar gelang de betekenis⁵. Daarnaast werd hen gevraagd de systematiek met betrekking tot betekenis aanduiding te controleren; staan de voorbeeldzinnen wel bij de juiste betekenis van een trefwoord. Het scheidt op zijn minste verwarring wanneer je bij het trefwoord *uitspraak* de zin 'de uitspraak van de jury' bij de betekenis [*wijze van uitspreken*] onderbrengt in plaats van bij de betekenis [*oordeel*].

Verder hielden de correctoren zich ook bezig met het controleren van het Nederlands. Verouderd en/of minder gebruikelijk Nederlands werd geschrapt, soms werden hedendaagse uitdrukkingen / betekenissen toegevoegd. Leidraad hierbij was het al eerder genoemde handwoordenboek Nederlands Zweeds. Zo werden door de correctoren onder andere geschrapt de woorden *waadpoot*, *knechting* en *karrenpaard* (wel jammer voor de Hongaren die bij Nescio lezen: 'Japie was een kerel als een karrepaard').

Geadviseerde toevoegingen zijn op een enkele uitzondering na, niet opgenomen. Zo is bijvoorbeeld wel het woord *chipkaart* met de weinig verrassende vertaling *csipkártya* opgenomen, maar niet de geadviseerde culturele uitleg bij het woord *oliebol*. De Hongaar moet genoegen nemen met het summiere (mijns inziens erg magere) vertaling *fánk*.

Tenslotte hoorde ook het controleren van Hongaarse vertaalequivalenten en hun gebruikswaarde tot het takenpakket van de correctoren. Waar mogelijk werden correcties en suggesties gedaan. Er zaten heel aardige vertaalfouten in het werkbestand. Een paar voorbeelden: Bij het trefwoord transatlantisch werd *transatlantische vlucht* vertaald met het gemakkelijke *transatlanti menekülés* in plaats van *transatlanti repülőjárat*. Of bij het trefwoord *pil*: *De pil slikken / beveszi a tablettát*, in plaats van *fogamzágátlót szed*. Overigens zag ik tot mijn schrik dat bij het trefwoord *slikken* dezelfde zin nog wel fout staat vertaald. Altijd een kritische houding bewaren waar het woordenboeken betreft dus.

Soms was het moeilijk te beoordelen of het juiste vertaalequivalent was gebruikt. Wanneer een zoektocht langs de vele woordenboeken, Internet en onderling overleg geen bevredigend antwoord opleverde werd de Nederlandse betekenis van een woord zin of uitdrukking nog eens duidelijk voor de redacteur omschreven de uiteindelijke beslissing aan haar creativiteit overgelaten.

² Zugor István: Holland-magyar szótár. Terra, Budapest 1968.

³ Véber Gyula: Hongaars Handwoordenboek Hongaars-Nederlands. Van Goor zonen, Den Haag 1961.

Véber Gyula: Hongaars Handwoordenboek Nederlands-Hongaars. Van Goor zonen, Den Haag, 1966.

⁴ Dat niet was gekozen voor bijvoorbeeld een handwoordenboek Nederlands-Duits of Nederlands-Engels komt voort uit een bewuste keuze. Deze woordenboeken zijn vaak een verkorte uitgave van de grote woordenboeken en verschillen van opzet met die handwoordenboeken die geen "grote broer" hebben. Ze bevatten over het algemeen minder vakjargon en minder zeldzame woorden.

⁵ Niet onbelangrijk, want het is een heel verschil of je negeren zegt of ne'geren en voorkomen of voor'komen enz.

Het correctiewerk gebeurde overigens nog op ambachtelijke wijze, er kwam geen computer aan te pas. Het te corrigeren werk werd in kleine eenheden via de post aangeleverd. Correcties werden daarop volgens vooraf afgesproken regels handmatig aangebracht.

Mevrouw Schopenhauer is vervolgens een aantal keer in Budapest geweest om samen met mevrouw Mollay bepaalde gedeelten door te werken. Jammer genoeg was er geen tijd meer de drukproeven gezamenlijk door te nemen.

Eindelijk klaar

Najaar 2002 was het woordenboek dan gereed, en verscheen het bij uitgeverij Grimm in Szeged. Het moet een bevrijding geweest zijn voor mevrouw Mollay.

Toen ik haar vroeg naar wat leuke anekdotes met betrekking tot haar werk aan het woordenboek schreef ze "Aan het samenstellen van dit woordenboek zijn voor mij geen leuke anekdotes verbonden, alleen maar lastige verhalen waar veel ergernis aan verbonden is."

En bij de presentatie van het woordenboek, oktober 2002 in Budapest zei mevrouw Judit Gera - het huidige hoofd van het centrum voor Neerlandistiek - onder andere en ik citeer: "De grote dag waarop we al zolang wachtten is gekomen. Het woordenboek Nederlands-Hongaars is klaar. Het is het werk van onze collega, Dr Erzsebeth Mollay. Ze heeft daar 10 jaar over gewerkt, dag en nacht. Letterlijk dag en nacht. Ze heeft de functie van afdelingshoofd overgedragen, en ze kwam nooit mee als we haar voor een etentje uitnodigden. Het heette altijd: ik moet aan het woordenboek werken. Uiteraard geloofden wij haar, toch schudden wij ons hoofd een beetje afkeurend: een beetje ontspannen kan toch geen kwaad. Erzszi wilde echter geen ontspanning, ze kon zich niet eens ontspannen. Ze werkte onophoudelijk, als een machine".

Een karakterschets

Tijd voor een korte karakterschets van het woordenboek. In een speciaal verschenen cahier van het Centrum voor Neerlandistiek staat mevrouw Mollay uitvoerig stil bij de door haar gehanteerde redactieprincipes⁶. Op deze plaats wil ik slechts enkele algemene kenmerken van dit woordenboek onder uw aandacht brengen.

* Het is het eerste grote algemeen vertaalwoordenboek Nederlands-Hongaars voor een breed publiek. Naast de algemene woordenschat van de Nederlandse standaardtaal bevat het ook sommige groepstalige en vaktalige woorden die in de Nederlandstalige dag- en weekbladen voorkomen. Uit het voorwoord blijkt dat het bestand tot op het laatste moment is bijgewerkt. Daardoor konden ook woorden als *eurobiljet* en *eurozone* nog worden toegevoegd. Met verbazing las ik overigens dat ook het woord *zonnewagen* als neologisme werd opgenomen. Ik zocht het woord meteen op. Ja hoor, daar stond het, na het *zonnetje* en voor de *zonnewijzer*: *zonnewagen*, *műsz. Napautó*. Hm. Meteen het van Dale handwoordenboek Hedendaags Nederlands erbij gehaald. En jawel, ook daar het trefwoord *zonnewagen*, maar dan wel in de betekenis: *wagen van de zonnegod*. Voorwaar geen neologisme maar een al lange tijd bestaand woord. Ik kreeg het vermoeden bij mevrouw Mollay niet met die *zonnewagen* van doen te hebben. Gelukkig bracht het Internet hier uitkomst: *zonnewagen*, een auto op zonne-energie. Het woord heeft er in onze taal dus een nieuwe betekenis bijgekregen en het woordenboek Nederlands Hongaars is bij mijn weten het eerste woordenboek dat die betekenis heeft opgenomen.

* Het woordenboek is bidirectioneel van opzet. Dit wil zeggen dat bij de samenstelling zoveel mogelijk rekening is gehouden met de behoefte van de twee groepen gebruikers: Nederlandse moedertaalsprekers en Hongaarse moedertaalsprekers. Overigens streven veel samenstellers van woordenboeken hiernaar en ook Véber Gyula schreef in zijn voorwoord bij zijn *holland- magyar szótár*: 'Bij het samenstellen van dit woordenboek heb ik ernaar gestreefd het en voor de Hongaar die Nederlands leert en voor de Nederlander die Hongaars leert duidelijk en gemakkelijk hanteerbaar te houden'.

Bij het handwoordenboek Nederlands-Hongaars blijkt de bidirectionaliteit onder andere uit het volgende:

- Voor Hongaarse moedertaalsprekers is aandacht besteed aan de plaats van de klemtoon bij een woord, in bepaalde gevallen de uitspraak van een woord, het gedrag van een woord in de context en bepaalde morfologische gegevens als werkwoordstam, het lidwoord bij een zelfstandig naamwoord en trappen van vergelijking (goed, beter best) en de verleden tijd van de onregelmatige werkwoorden wordt zelfs als een aparte ingang vermeld.

- Voor de Nederlandse moedertaalspreker is er onder andere voor gekozen bepaalde samengestelde woorden of afleidingen op te nemen die voor een Hongaar overbodig zijn. Mevrouw Mollay geeft hiervan als voorbeeld het woord *managerziekte*. Een

⁶ Mollay, Erzsébet: *A holland-magyar kézisztár szerkesztési elvei*. Elméleti alapvetés és gyakorlati szerkesztési útmutató. ELTE Germanisztikai Intézet, Budapest 1998.

Hongaar zal dit af kunnen leiden uit de betekenis van de woorden manager en ziekte. De Nederlander daarentegen weet niet of hij nu het woord betegség, kór of baj moet kiezen wanneer hij bij het trefwoord ziekte kijkt.

- Verder staat er bij homoniemen een verduidelijking in het Nederlands, bij Hongaarse equivalenten is verschil in stijl betekenis sociolect etc aangegeven. Dit gebeurt overigens met Hongaarse aanduidingen.

* In het woordenboek is opvallend veel ruimte voor het Nederlands in België. Dit heeft natuurlijk alles te maken met het Nederlands Vlaamse karakter van de Taalunie en daarbinnen ook van de CLVV. (Motto van de Taalunie “Nederlands: gemeenschappelijke taal van Vlamingen en Nederlanders”.) Er zijn veel woorden en uitdrukkingen opgenomen die in België een algemene status hebben. Deze woorden krijgen de vermelding “Belg”. Voorbeelden hiervan zijn: ajuin, plezant, kot in de betekenis van studentenkamer etc. Ook wordt onderscheid gemaakt op het gebied van staatsinrichting, politiek of cultuur. Zo staat bij het Nederlandse “wethouder” de toevoeging Holl, en bij het Belgische “schepen” de toevoeging Belg.

* Wanneer je het woordenboek eens wat grondiger bekijkt zie je dat de trefwoorden vaak veel voorbeeldzinnen bevatten wat genuanceerde vertalingen oplevert. Dat is zeker niet standaard bij de handwoordenboeken in deze serie.

* Ik zou het woordenboek verder gebruiksvriendelijk willen noemen. Voorin staan duidelijke aanwijzingen voor gebruik en op de binnenkant van de kaft is een lijst te vinden met vaakvoorkomende afkortingen. Daarbij is het woordenboek in de opbouw van de trefwoorden ondanks de vele informatie toch overzichtelijk gebleven.

* Tenslotte draagt het woordenboek het stempel van haar redacteur. We treffen er een rijkdom van bloemen- en plantennamen aan die bovengemiddeld is. Zo komen we niet alleen de bosaardbei en de bosbes tegen, maar ook de bosanemoon, niet alleen de berenklaauw maar ook de leeuwenklaauw, niet alleen helmgras maar ook kweekgras, niet alleen veldsla maar ook molsla en niet alleen de pinksterbloem maar ook de pinksterroos, de pioenroos en de veldbloem, en dit is niet meer dan, u begrijpt het al, “een bloemlezing”.

Het woordenboek naast het handwoordenboek Hongaars-Nederlands

Wanneer we nu het woordenboek plaatsen naast het handwoordenboek Hongaars-Nederlands springt meteen in het oog dat de beide woordenboeken qua kleur, uiterlijke vorm en typografie sterk van elkaar verschillen. De woordenboeken zijn dan ook niet bij dezelfde uitgeverij verschenen. Dat is jammer. Hieronder wil ik nog wat meer in het oog springende verschillen en overeenkomsten aanstippen:

* Het gebruik van afkortingen is niet gelijk. Het H-N heeft ervoor gekozen zoveel mogelijk internationale termen te gebruiken terwijl het N-H ervoor gekozen heeft alleen met Hongaarse termen te werken en voor de Nederlanders voorin het woordenboek hier de vertaling van op te nemen. Zo wordt bijvoorbeeld het stijllabel “schertsend” in het woordenboek H-N aangeduid met de afkorting hum (humoristisch) terwijl dit in het woordenboek N-H aangegeven wordt met de afkorting tréf(tréfás).

* Opvallend is ook dat in het woordenboek H-N de aanduiding mannelijk of vrouwelijk bij de zelfstandig naamwoorden wel wordt aangegeven en in het N-H niet. In haar eerder genoemd werk *a holland magyar kéziszótár szerkesztési elvei* heeft Mollay heeft deze weglating overigens uitvoerig gemotiveerd⁷.

* De woordenboeken hebben daarnaast een verschillend basiswoordenbestand. Ze zijn hierin niet op elkaar afgestemd. Het komt dus voor dat bepaalde doeltalige woorden van het ene woordenboek niet als trefwoord fungeren in het andere woordenboek. Wel hebben beiden ernaar gestreefd de basiswoordenschat van de hedendaagse Hongaarse resp Nederlandse standaardtaal op te nemen en zijn daar ook in geslaagd.

* Ze vertonen daarnaast in ieder geval nog een belangrijke overeenkomst: ze zijn allebei bidirectioneel van opzet, de redacteurs van beide woordenboeken hebben ernaar gestreefd zoveel mogelijk rekening te houden met beide groepen taalgebruikers.

Tenslotte

In het voorwoord geeft de redactie aan, en ik citeer: “Met de publicatie van het woordenboek is het werk zeker niet voor altijd gedaan. Het eerste product van een baanbrekende onderneming is meestal nog niet in alle opzichten perfect”. En inderdaad, de eerste fouten zijn al gesignaleerd, misschien hebt er inmiddels zelf ook al gevonden. Fouten die om een verbetering vragen. Gelet op het eerder besprokene kunnen we concluderen dat dit woordenboek die moeite van het verbeteren meer dan waard is.

⁷ E. Mollay, *A holland-magyar kéziszótár...*, blz 46

Het redigeren van een woordenboek is geen geringe opgave. Sterker nog, het is eigenlijk monnikenwerk of zoals mevrouw Mollay het zelf eens typeerde: slavenarbeid. Zij en haar medewerkers hebben 10 jaar geïnvesteerd in dit woordenboek met 42.000 trefwoorden en meer dan 100.000 voorbeeldzinnen. Het resultaat mag er zijn. Een meer dan een gemiddeld handwoordenboek, goed gestructureerd, overzichtelijk en prettig leesbaar. In combinatie met het handwoordenboek Hongaars-Nederlands verschaft het ons een schat aan informatie, waar we bij werk en studie veel gemak van hebben. Alle lof voor de makers ervan.

A holland-magyar kéziszótár

2002-ben megjelent a szegedi Grimm kiadónál a Holland-Magyar kéziszótár, Mollay Erzsébet szerkesztésében. Ez a szótár a 2000-ben az Akadémiai Kiadónál megjelent Magyar-Holland Kéziszótár társa. A szerző – a szótár egyik lektora – a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi május 16. évközi összejövetelén a szótár készítésének műhelytitkaiba avatta be a hallgatóságot. Emellett bemutatta a szótár fontosabb jellegzetességeit és összehasonlította és párhuzamba állította a szótár kiegészítő társával.

The Dutch-Hungarian Concise Dictionary

In 2002 the Dutch-Hungarian Concise Dictionary was published that was edited by Erzsébet Mollay. This is the first such dictionary in the history and accompanies the Hungarian-Dutch Concise Dictionary published in 2000. The author – one of the proof-readers of the manuscript – held the lecture at the annual meeting of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) on the 16 May 2004. She first introduced the audience into the genesis of the dictionary, and then she highlighted the dictionary's main characteristics. She concluded her presentation with drawing some parallels with its companion, the Hungarian-Dutch Concise Dictionary

IN MEMORIAM HANÁK TIBOR

2004. szeptember 9-én töltötte volna be 75. életévét, szellemi munkássága azonban már 1991. december 16-án megszakadt, habár fizikai-biológiai értelemben 1999. november 14-én ért véget földi pályafutása.

Az ember értéke utóéletén mérhető: vajon játszik-e szerepet az emlékezésen túlmenően a túlélők gondolataiban is. Erre a kérdésre meggyőző válasz volt Veres Ildikó filozófus kezdeményezése: szervezésével és irányításával 2004. szeptember 9-11. között Megidéztet reneszánsz címmel nemzetközi tudományos konferenciát szentelt Hanák Tibor munkásságának a Miskolci Egyetem Filozófia-történeti Tanszéke és Néprajzi Szakbizottsága. A konferencia nemzetközi jellegét az adta meg, hogy az előadók Magyarországon (Miskolc, Budapest, Gyula, Debrecen, Szeged, Pécs, Eger) kívül Pozsonyból, Kolozsvárról és Bécsből érkeztek, egyébiránt valamennyien magyarok voltak. Az egyes előadások a legkülönbözőbb módon közelítették meg Hanák Tibor filozófiai munkásságát. A kritikus elemzések egyebek között egyrészt abban domborították ki közvetítő és átmentő szerepét, hogy az ő munkássága nélkül feledésbe merültek volna a polgári filozófia jeles képviselői. Másrészt sajátosságán közelítette meg nem csupán a marxizmus bírálatát, hanem eljutott ahhoz is, hogy az ideológia bírálatán túlmenően külön megfogalmazza: a filozófia: kritika. A már a Kádár-rendszerben beindult fragmentálódással szemben teljességre törekedett. Az emigráció mint szükségállapotból erényt kovácsolt. Hanák Tibor ma már kritikusan megközelítve is elmondható - mint ahogy egyik tanítványa megfogalmazta - fénycsóva volt a sötétség évtizedeiben, de ma is világít.

A tanácskozást többek között Hanák Tibor özvegye, Dr. Ruttkay Hanák Erzsébet nagyvonalú támogatása tette lehetővé.

FÉNYCSÓVA VOLT – Tanácskozás Hanák Tibor 75. születésnapja alkalmából
(*Bécsi Napló*, 2004. szeptember-október)

DEÁK, Ernő : 75 éves lett volna¹

- Személyes emlékezés Hanák Tiborra -

Kettős érzület alakult ki bennem vele szemben, mert bár minden, a néhány percet meghaladó beszélgetés biztatólag hatott, de egyúttal furcsállottam, hogyan lehet az, hogy valaki ennyire zárkózott. Az évek folyamán végül is nem csupán megtanultam, de el is fogadtam, - talán a korkülönbség miatt is - vele nem jöhetett létre barátnak nevezhető kapcsolat. Idővel kipuhatolva egymást ez leginkább abban mutatkozott meg, hogy kölcsönösen kerültük a magánéletet érintő beszédanyagokat. A közös ügyek viszont egyre közelebb hoztak egymáshoz. Hanák Tibor azon kevesek közé tartozott, akikkel leginkább megosztottam ügyeinket, akinek a véleményére leginkább hallgattam.

Még a hetvenes évek végén is távol tartotta magát „közügyeinktől”, ellenben növekvő érdeklődéssel kísérte figyelemmel kísérleteinket a kibontakozás irányába. Így magáévá tette és támogatta az ausztriai magyarokat összefogó csúcsszervezet gondolatát. Amikor viszont közvetlen bevonásával álltunk elő, nagyon udvariasan, de kitért szándékunk elől. A sok megkönyékezés végül is sikerrel járt: 1979 decemberében elhunyt a (*Bécsi Magyar Híradó* főszerkesztője, Klamár Gyula. Főként tengerentúlról jövő biztatásra (Varga Béla, Varga László, Kovács Imre) kényszerítő kötelességnek tűnt, hogy „a vasfüggöny tövében” ne szűnjön meg az egyetlen magyar nyelvű újság. Az anyagi gondok mellett perdöntő volt a főszerkesztő személye. Mivel Hanák Tibor - ha ugyan álnéven is - de évek óta írt a lapba, az ő személye került szóba. Személyiségének elfogadottságát, fajsúlyát igazolta, hogy esetleges szerepvállalásával minden oldal egyetértett, csupán rajta múlt, kötélnak áll-e. Ez esetben nem került nagy rábeszélésbe, mert elfogadta a felkérést. Mivel az újság megmentésének kísérlete kudarcot vallott, más megoldást kellett keresnünk. Az éppen megalakult Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége 1980. február 9-i közgyűlésén megválasztott vezetősége a jelen lévő Hanák Tibort mint a tervbe vett új lap főszerkesztőjét mutatta be. A szükséges pénz úgy csupán az első ill. második számra sikerült adományokból előteremteni, mégis megjelent az újonnan létesült *Bécsi Napló* 1980 márciusában. A névadója szintén Hanák Tibor volt. A Központi Szövetség lapjaként szabad kezet kért és kapott az újság szerkesztésében. Ebben a minőségében részt vett a vezetőségi üléseken, s ezáltal közvetlen értesült az ügyvitelről, a felmerülő nehézségekről és az egyébiránt nem bőven termelt sikerekről. A korábban elzárkózó újdonsült főszerkesztő oly mértékben azonosult célkitűzéseinkkel és tevékenységünkkel, hogy rádióadásában ismételtlen foglalkozott velünk, mi több, vitába szállt a kételkedőkkel, védte álláspontunkat az ellenzőkkel szemben, sőt, amikor a Kancellária illetékes osztályán tárgyaltuk ügyeinket, küldöttségünk tagjaként kétszer is részt vett a megbeszélésen.

A *Bécsi Napló* elmélyítette kapcsolatunkat. Igaz, ritkán találkoztunk, legtöbbször a főpostán hivatalosan, telefonon ellenben rendszeresen tájékoztattuk egymást; ennek folytán aztán személyes jellegű kitételek is vegyültek beszélgetéseinkbe. A SZER

¹ A 2004. szeptember 9-11-én Miskolcon rendezett nemzetközi tanácskozáson elhangzott előadás kivonata. Forrás: *Bécsi Napló*, 2004. szeptember-október. [Mikes International Szerk.]

munkatársaként elsőként jutott információkhoz Magyarországról; a beinduló szamizdat kiadványok első állomása Bécs volt, az anyag aztán nem csupán a rádióban vált ismertté, hanem a Bécsi Naplóban is megjelent, ami viszont titkos és tiltott csatornákon átjutott a vasfüggönyön. Hanák Tibor közéleti személyiséggé változott, és ezáltal széles körökben vált ismertté neve, munkássága. Ő mégis került az intézménnyel való azonosulást, annak ellenére, hogy *Nyitott szemmel* címen sugárzott adásai végén mindig elhangzott: „Hanák Tibort hallották Bécsből”. Ezzel viszont inkább önállóságát, függetlenségét kívánta kidomborítani, mert számára a Széchenyi értelmében vett lelki független ember típusa volt a mérvadó. Mivel megélhetése biztosítva volt a SZER-nél, egyéb anyagi érdekeltség nem játszott nála döntő szerepet. A Bécsi Napló szerkesztését is minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül vállalta.

Az újság szerkesztését a nála kifelé szokatlanul megnyilvánuló lelkesedéssel végezte kezdetben, lelkiismeretességét viszont mindvégig megőrizte. Sohasem panaszkodott, mennyi idejét veszi igénybe az egyes számok elkészítése, ugyanis nem csupán kéziratokat írt és javított, hanem a tördelést is ő végezte: a levélpapír nagyságúra méretezett hasábokat ollóval kivágta, majd illesztette, ragasztotta A3-as alapon, míg összeállt egy-egy oldal. Lelkiismeretességére, alaposágára jellemző az 1983/4. szám megjelenése. Mivel az idő tájt szokta tölteni szabadságát, átadva a teljesen előkészített anyagot, meghagyta, hogy - kivéve a lengyelországi helyzetet - ne nyúljak hozzá. Közben rendkívüli állapotot hirdettek ki, így viszont nyilatkozni kellett erről. Jobb híján írtam is egy cikket, ami azonban visszaérkezésekor nem nyerte meg tetszését. Szokatlanul ingerülten vont kérdőre, hogyan mertem ezt megtenni; egyébiránt a cikk nem jó, mindehhez tele van germanizmussal.

Már az első számban programként vallotta a pluralisztikus demokrácia elvét, elvetve mindenfajta szélsőséget. A magyarországi rendszerrel szemben a Bécsi Napló egyik fő feladatának tekintette hangot adni a kibontakozó ellenzéknek. Hanák Tibor azokban az években információs központnak, hírközvetítőnek is számított. Az újság növekvő terjedése és ismertsége aztán nem csupán kívülről, hanem belülről is kritikus hangokat váltott ki. Egyesek bizonyos cikkekre hivatkozva egyre-másra kezdték suttozni, majd nyíltan is hangoztatni, hogy jobban kell ügyelni arra, milyen írásokat közöl a Bécsi Napló. Gyakorlatilag beleszólást akartak az újság tartalmi alakításába. A purizmusnak álcázott szándék mögött persze sérelempolitika bújt meg, Hanák Tibor ugyanis nem volt hajlandó leköszölni olyan cikkeket, amiknek tartalma és színvonala nem ütötte meg az általa felállított mércét. Végül már írásbeli nyoma is lett a piszkálódásnak, amivel foglalkoznia kellett a Központi Szövetség vezetőségének. Hanák Tibor fegyelmezetten reagált, oly módon, hogy neki végül is tudományos munkákat kell megírnia, s a jövőben nem lesz ideje a Bécsi Napló szerkesztésére. 1984 utolsó számával feladta öt éven át kifejtett szerkesztői tevékenységét.

Kiválásakor egyről biztosította a Központi Szövetség vezetőségét: megfelelő színvonal, a lap addigi irányvonalának megtartása esetén vállalja a lap melletti kiállást, idővel esetleg cikket is vállal. Ezt megelőzően levélben értesítette kiválásáról a lap valamennyi munkatársát, kérve őket, továbbra is írjanak a Bécsi Naplóba cikkeket. A szerkesztői teendő feladásával természetesen megszűnt közte és a Központi Szövetség közötti közvetlen kapcsolat. A lap rendeltetését tekintve felülemelkedett a sértődöttségen: híryanaggal továbbra is ellátta az újságot, idővel aztán cikket is juttatott el. Mérvadó volt azonban, hogy neve mint főmunkatárs jelent meg az impresszumban.

Szerkesztői éveire esett annak megnyilvánulása, mennyire nem tekintették ártalmatlannak tevékenységét. Egy idő után arról panaszkodott, hogy éjszakánként telefonhívásokkal zavarják. Ennek kiküszöbölése céljából politikai segítséggel sikerült többször megváltoztatnia telefonszámát. A zaklatásokhoz párosult a lehallgatás, amiről egyik alkalommal személyesen is meggyőződhattünk. Bizonyos pénzüsszeg rendeltetéséről érdeklődtem nála telefonon: vajon előfizettként vagy pedig hirdettként kell-e bekönyvelnünk. „Bizony hirdetés” - szólalt meg a vonalban egy ismeretlen férfihang. Meghökkenünk, s alig tudtuk folytatni a beszélgetést. Mindazonáltal jóindulatú lehetett a lehallgató, hiszen ezáltal figyelmeztetett a tényállásra. A betetőzést jelentette Hanák Tibor leszólítása Bécs szívében a Hősök terén. Mivel megvolt a kialakított napirendje, kipuhatólták, hogy délután négy órakor könyvtárba szokott menni. Egyik ilyen alkalommal teljes meglepetésére magyarországi unokaöccse termelt mellé idegen férfi társaságában. Hanák Tibor kérdésére: Hát te meg hogyan kerülsz ide? zavart magyarázkodása közben átadta a szót az ismeretlennek, aki nem sokáig kertelt, hanem egyszerűen bejelentette, beszélőnivalója van vele, erre azonban nem alkalmas a nyilvános tér, ezért térjenek be a legközelebb eső kávéházba. Hiába tiltakozott, neki nincs semmi megbeszélőnivalója, azért engedett a kényszernek, s így le is telepedtek a megjelölt helyen, ahol tevékenységéről kezdte faggatni az idegen. A helyzet egészen furcsa fordulatot vett, amikor az idegen „Nem így van?” megjegyzésével a szomszéd asztalnál ülő férfihoz fordult. Az illető mindjárt felkelt, Hanák Tiborhoz lépett, majd a nevét említve hozzátette: Magyar Kémelhárító Szolgálat! Mivel Hanák Tibor makacskodott, szinte parancsolólag közölték vele: menjen át Sopronba, ahol majd mindent megtudhat.

Érzékeny ember lévén még napok múltán is felizgultan adta elő a történeteket a Központi Szövetség vezetőségi ülésén. Soha többé nem esett erről szó, mégis, feltételezhetően ez az incidens is közrejátszhatott a szerkesztőségi tisztségéről való lemondásban. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az itt leírtak mindenekelőtt Hanák Tibor szerkesztői tevékenységének politikai megítélését érintik, ellenben nem szabad figyelmen kívül hagyni rádiós munkásságát, amin keresztül viszont közvetlenül és gyakran fordult magyarországi, erdélyi hallgatóihoz.

A nyolcvanas években újabb közös vállalkozásba fogtunk: Mindjárt 1980-ban adtam ki az integratio sorozatban A filozófia: kritika című munkáját. A Bécs városa kulturális hivatalát vezető Varga József ösztöndíjban részesítette Hanák Tibort az 1919-

es kommunista emigráció bécsi tevékenységének feldolgozására. Az ő alaposságával ebből nagylelkű tanulmány született, ami a Münchener Magyar Intézet Évkönyvében került kiadásra 1986-ban. Ezzel kapcsolatosan utalni kell arra is, hogy bécsi hírlapi cikkeiben ismételt szívesen nyúlt Bécs magyar emlékeihez. A gáncsoskodó személyektől időközben megszabadult Központi Szövetség örömmel fogadta Hanák Tibor újabb közeledését, s ennek megfelelően vállalta Sodalitas névvel beindított kiadásában rádióadásai válogatott cikkeinek megjelentetését Nyitott szemmel címmel. Az anyagi helyzetre való tekintettel mind az integratio sorozatban, mind pedig a Sodalitas-ban kiadott könyve költségeit a szerző állta.

A Magyarországon kibontakozó ellenzéki mozgalom tagjainak figyelme mind inkább rá terelődött. Egyre másra keresték fel, hogy megismerhessék személyesen is, meghallgassák véleményét, majd magukkal vigyék könyveit, tanulmányait Magyarországra, Erdélybe. A rendszerváltozás küszöbén örömmel újságot, hogy fiataloktól Szegedre kapott meghívást, ahol munkái kiadását vették tervbe...

Széchenyi István születésének 200. évfordulójára Bécsben is Emlékbizottság alakult, amiben Hanák Tibor készségesen vállalt tagságot. Egészen természetes volt, hogy őt kértük fel a kétnyelvű ünnepi rendezvény szónokának, amire 1991. szeptember 21-én került sor Bécs városháza dísztermében. Nagyhatású beszédét magyarul tartotta meg. Másnap a Széchenyi szülőházában megrendezett tudományos tanácskozáson szintén tartott előadást, ezúttal németül. Ennek halála után gyűjteményes kötetben megjelent kézírata arra enged következtetni, hogy szerzője még bővebben akarta kifejteni mondanivalóját, de erre nem került sor: néhány hónap múlva tragikus hirtelenséggel szakadt félbe szellemi pályafutása.

v

Az évek folyamán létrejött személyes közelség oly módon is kifejezésre jutott, hogy egyik alkalommal szorongással közölte egyik barátja szívinfarktus általi halálát. Mint aggodalmasan hozzátette, rövid időn belül ez már a második eset volt szűkebb környezetében. Akkor még nem tudhattam, hogy született szívbillentyű hibájából kifolyólag mennyire érzékenyen érintették ezek az halálesetek.

Ide tartozik annak felidézése is, mik voltak közös szorongásaink. Egészen 1989. június 16-i első magyarországi utazásomig ismétlődő rémálmom volt, hogy Magyarországon voltam, de nem tudtam visszajönni Ausztriába. Újra és újra a menekülés más és más formában; egyik alkalommal elértem már a tüskésdrót kerítést és ott puffantottak le. Csodálkoztam is, hogy élek, amikor felébredtem. Attól tartva, netán lelkibetegnek vélnek, nem tettem erről említést senkinek, míg egyik telefonbeszélgetésünkön Hanák Tibor villantotta fel a fátylat, milyen gyakran álmodik meneküléséről hasonló kimenetellel: azaz nem sikerül neki újra kijutnia Magyarországról. Mikor ezt elmondta, megkönnyebbültem, mert lám a hasonló sors még az álmokban is hasonló módon nyilvánult meg. Nagy Imre és társai temetése után szüntek meg rémálmaim, miután életemben először Budapesten jártam a Hősök terén.

1989 szeptemberében végül is sikerült koccintanunk, amikor a Bécsi Napló szerkesztőségében feleségével együtt láttuk vendégül, családi körben ünnepelve meg 60. születésnapját. Másnap felhívott és felszabadultan köszönte meg az estét, kiemelve, mennyire jó benyomást keltett feleségében is a társaság.

Ezzel kapcsolatosan teszek kísérletet Hanák Tibor személyének, intellektusának megítélésére, helyesebben betájolására, ami inkább nyomkeresés, következtetés közelebbi szembesítés nélkül. A jezsuita nevelés minden bizonnyal mindvégig nyomot hagyott életében. Talán ennek kiegyensúlyozására tette meg azokat a lépéseit, kijelentéseit, amik egyházellenes, sőt ateista színben tüntették fel. Az ausztriai emigráns közösségek mindazonáltal erősen konzervatív beállítottságúak voltak, Innsbruckban meg kimondottan nyilas-hungarista légkör ülte meg a lelkeket. Hanák Tiborban ez feltétlen viszolygást váltott ki, de különben sem tudta volna azonosítani magát az Innsbruckban meghatározó személyekkel, ugyanakkor az ottani magyar középiskola tanáraként egzisztenciálisan függött többek között az igazgató jóindulatától.

Bécsbe kerülve a visszahúzódtat választotta, és kifelé csak egyenrangúnak tekintett személyekkel tartott kapcsolatot, természetesen "szakmai" intellektuális alapon. Világnézetileg nem volt a marxizmus híve, mégis szinte élete programjaként kezelte a vele folytatott vitát. Éppen ez a túlságosan nagynak tűnő odafigyelés sokakban azt a látszatot keltette, mintha ideológiailag a dialektikus materializmus híveivel rokonszenvezne.

Emberileg pályafutásában tragikusnak mondható "inter", azaz közbülső elhelyezkedése: emigráns volt, anélkül, hogy azonosult volna az emigráció széles "tömegeivel", folyamatosan Magyarország felé fordult figyelő szeme, de ez egyfajta imaginárius valóság volt. A magyar néphez fordult, neki üzent, de nem tisztán, az uralkodó rendszer politikájától, ideológiájától mentesen, hanem azon keresztül, úgy, hogy bírálatába merülten nem kerülte meg az ottani valóságot. Az ottani valóság talaján tanított a szabad, ideológiamentes társadalmi, szellemi életre. Nyugaton élt, de lelke, érdeklődése Kelethez kötötte, vagyis ellentmondásos közbülső helyzetben volt. Megtanult németül, ezen a nyelven is jelentek meg munkái, ebben a nyelvközegben élt, mégis olyannyira megőrizte anyanyelvét, hogy hallgatóságát mindig elragadtatta választékos, "nyomdakész" fogalmazásával. Ha Magyarországon változatlanul számon tartja a "szakma", akkor mégiscsak elérte, hogy befogadták azok, akikhez tartozónak vallotta magát, de lehet, csupán ösztönösen, titokban, mert Hanák Tibor lelki függetlensége érdekében a fegyelmezett távolságtartást választotta: kívülállóként, archimédeszi pontként akart hatni. Mindezt feltételezhetően nagy magányossággal fizette meg, amit felesége érzékelte a szívinfarktusa utáni napokban.

VERES, Ildikó : Hanák Tibor és a magyar filozófia¹

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy Hanák Tibor emlékére rendezett ünnepi rendezvényen előadást tartok munkásságának egy igen fontos szegmenséről, a 20. századi magyarországi filozófiatörténetírás első autentikus feldolgozásáról. Hanák ideológiakritikus is volt, így számára is alapvető kérdés volt: mi a filozófia? S egyéretelmű és rövid válasza: kritika

„... az igazi kritika pozitív társadalmi funkciója a benne explicite vagy implicite érvényesülő világnézet igazságán múlik. ...alapvető fontosságú irodalomszociológiai kérdés, hogy a kritika igényével fellépő írásmű valóban az-e aminek feltünteteti magát, vagy más rokon műfaj, amelyet a társadalomnak a kritikával szemben támasztott igényektől eltérő követelmények szerint kell megítélnie.” (Rácz Győző: A lírától a metafizikáig, Bk. 1976)

E sorokat egy erdélyi magyar gondolkodótól idéztem, úgy gondolom lényegében tömören megfogalmazzák az ott és akkor, a 70-es években (Magyarországon és Erdélyben) lehetséges filozófusi-kritikus attitűdöt, amelynek tágabb vetületei is vannak. Alapvetően a következő kérdések fogalmazódnak meg: egyrészt a marxizmus-leninizmus ideológiája milyen igazság-értékekkel rendelkezik vagy nem rendelkezik, másrészt mennyiben viseli el mint uralkodó világnézet a bírálatot, harmadrészt mennyire tűri vagy nem tűri el az elutasító magatartást és publicisztikát, s ily módon valóban kritika-e a kritika? Természetesen a teljesség igénye nélkül közelíték a problémához, amelynek részleteiben történő feldolgozása sokdimenziós, eszme- és filozófiatörténeti, irodalomszociológiai feladat. Az viszont alapvető, hogy a mindenkorai társadalom irodalomszerkezetében milyen helyet foglal el, és milyen szerepet kap a filozófia.

Ez jelenik meg Hanák megfogalmazásában is tömören és röviden: „A filozófia: kritika. De persze nem csak az. A filozófiatörténet folyamán más is volt, és a jelenlegi filozófiai irányok egy részének képviselői számára is egészen más a filozófia: a megtalált igazság őrzője, vallások és világnézetek alázatos támogatója, lobogó eszme, népeket vezető ideológia, megoldás és megváltás, az életnek tartalmat adó tanítás, vigasz és gyógyír a fennköltebb szellemeknek.” (A filozófia: kritika Bécs, 1980 7o.) Ő nem kapcsolódik ezen értelmezésekhez, inkább két vonatkozást tart fontosnak: egyrészt megmutatni, hogy bármiféle megoldás csupán a megoldás látszata, a kritikai filozófia nem pusztán negáció, hiszen a negáció is pozitív tanokra támaszkodó filozófia, másrészt feladata a mentés, amely határt szab a kritikátlan negációnak így egyben átmentő szerepet is felvállal.

Hanák fenti értelmezése saját filozófusi, filozófiatörténeti mentalitását és munkásságát is jellemzi. „Trilógiájában” Az elfelejtett reneszánsz, Az elmaradt reneszánsz és A nélkülözhetetlen bírálat címűekben teszi közzé egyrészt a múlt század 1945 előtti igen színes palettáját a hazai polgári filozófiai gondolkodásról, másrészt a utóbbi kettőben, valamint a Lukács-monográfiában a marxista filozófiáról átfogó történelmi és kritikai elemzést nyújt a századfordulótól. Így a hazai marxista filozófia kritikáját nem csupán a *megértés*, a történelmi helyzetből adódó (ideológiai és egzisztenciális) korlátok ismeretében térképezi fel, hanem egyrészt szigorú *szakmai* szempontokat érvényesít, másrészt a *marxizmust bíráló* marxista filozófusok egymás közötti együttműködésének, illetve együtt nem működésének koordinátáit is kitapogatja. E vonatkozású írásai a „nyugati” szellemi élet pluralizmusának szemszögéből tekintenek rá a hazai és a kisebbségben élő magyarság filozófiai, filozófiatörténeti, esztétikai, szociológiai írásaira, vagyis a „megengedett” vagy „elnézett”, megtúrt diszciplínákra, és a szépirodalom néhány termésére. Mivel nehezen tudott hozzájutni a többnyire csak Magyarországon fellelhető anyagokhoz, ezért írásai természetesen nem fedik le a keletkezett anyag egészét, különösen a Kádár-rendszer alatt keletkezett írásokat, de lényegileg felvázolja azt a marxista filozófia által uralt filozófiai térképet, amelyen áttörési kísérletek történtek 1945-től a nyolcvanas évekig. E térkép repedésekkel telítetté válik az évtizedek folyamán.

Mielőtt e problémákra részleteiben rátérnék, szeretném vázolni azt a hatalmas teljesítményt, amelyet a hazai nem-marxista filozófiatörténet-írás érdekében tett.

Az elfelejtett reneszánsz című kötete a hazai filozófiatörténet kutatás és oktatás alapmunkájává vált. Nemesak az egyes európai filozófiai irányzatok hazai jelenlétét gondolja át és értelmezi, hanem az önálló filozófiai rendszereket, más a filozófiához közelálló diszciplínákat is érint a teljesség miatt, hiszen több esetben nem választható szét például a teológia, pszichológia vagy a szépirodalom az érintett munkákban és gondolkodóknál. Ha elfogadjuk az oly sokat idézett tételt, melyet Erdélyi János írt le a 19. században, hogy „a bölcsészet, mint tudomány nélkülünk is ott állna, ahol ma áll”, amit persze a 20. századi teljesítmények nélkül jelentett ki, akkor is szerves része a magyar eszmetörténetnek. Az utóbbi évtizedek hazai igen jelentős kutatási eredményei azt mutatják, hogy Hanák első lépései afelé, hogy megmutassa, hogy nem csupán recepció vagy

¹ A 2004. szeptember 9-11. között Miskolcon ‘Megidézett reneszánsz’ címmel megrendezett nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadás kibővített változata, amely 2004. október 28-án Bécsben hangzott el Hanák Tibor emlékére rendezett ünnepi rendezvényen. [Mikes International Szerk.]

katedra-filozófia működött Magyarországon, hanem egy sajátos couleur locale jelleget öltött, amely méginkább megnehezíti az európai filozófiai kultúrában való elhelyezését. Amiről pedig beszélünk, az van. Jelen esetben a filozófia művelése több mint egy évszázada a történelmi és a jelenlegi Magyarországon.

A három nagy egység a következő: Az első részben felvázolja a különféle irányzatok jelenlétét és képviselőit. Pozitivizmus (pl. Pauer Imre, Posch Jenő), marxizmus (Szabó Ervin, Lukács György, Sándor Pál), neokantianizmus (pl. Alexander Bernát, Bartók György, Kibédi Varga), szellemtörténet és vitalizmus (Kornis, Prohászka, Karácsony Sándor), neoskolasztika (Prohászka Ottokár, Kozári Gyula), a protestáns gondolkodók Tavaszgyörgy Sándor, Makkai Sándor, Varga Béla., fenomenológia és egzisztencializmus (Szilasi Vilmos, Hamvas Béla), a rendszerek vagy rendszerkísérletek: Böhm Károly, Pauer Ákos, Brandenstein Béla, Medveczky Frigyes, Palágyi Menyhért stb., a kapcsolódó diszciplínák közül: ismeretelmélet, logika, pszichológia, jogfilozófia, etika, esztétika, filozófiatörténet stb.

Térjünk vissza a 45 utáni helyzetre, s nézzük meg, hogy a marxista hegemonia páncélján milyen repedések keletkeztek, amelyek Magyarországon időrendben Hanák szerint is négy 8-as köré fókuszálódnak: 1948; 1958; 1968; 1978.

A történelmi szituációk ismertek, de milyen konkrét ténybeli kihatással vannak a filozófiai életre? Néhányat jelzek a sok közül. Megtiltják 1945 után például a logika, a szociológia, a pszichológia művelését, felosztatják a Filozófiai Társaságot, megszüntetik többek között az Athenaeumot, a filozófia oktatását a középiskolákban, a filozófiát mint önálló szakot az egyetemeken, mondván, ha nincs középszintű filozófia-oktatás, filozófia tanárookra sincs szükség. (Ugye ismerős a közelmúltról is?)

Ekkor zajlik az ún. Lukács-vita, Lukács megtámadása és önbírálatra kényszerítése. Hanák szerint új hangok jelennek meg Szecsődi László és Nádor György írásaiban. A következő mélypont 1958. Hiába alakul meg a Filozófiai Intézet, hiába indul el a Magyar Filozófiai Szemle, hiába tér haza Lukács és írja Hegellel és Marx-szal foglalkozó munkáit, antimarxistának minősül. Az egyik főideológus, Fogarasi Béla kijelenti, hogy Lukács politikai és filozófiai szempontból egyaránt antimarxista és antirevizionista. (Magyar Filozófiai Szemle 1958. 427.o.)

Az 1968-as események, a prágai és a budapesti tavasz, a nyugat-európai neomarxizmus, az új gazdasági mechanizmusnak nevezett gazdaságirányítás, s több más itt nem részletezhető tényező jelentős szerepet játszott a hazai szellemi élet pluralizálódásában. Többek között megjelenhetett Szoltszenyicin Ivan Gyenyiszovics egy napja, Márkus György Marxizmus és „antropológia” (1971) című munkája, aki szerint a marxista filozófiában az irányzatokat engedni kell kibontakozni.

Az 1978-as „nyolcas” a Budapesti Iskola” tagjainak Magyarországról való kiutasításának az éve. Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Márkus Mária, Márkus György, Vajda Mihály Nyugat-Európába kényszerült. A Filozófiai Intézet átszervezése, kutatók eltávolítása közben a „pártfilozófusok” ideje újra eljött, s ahogy Hanák mondja: a marxisták nem viselték el a marxistákat, ugyanakkor mindezzel elismerték saját marxista ellenzéküket. Ezáltal a marxizmus pluralizmusa, a kritika kritikája határon kívülre került.

De mi az, ami maradhatott itthon az ideológiai térképen? A három „szabad” tudomány: esztétika, etika, filozófiatörténet, amelyeknek látszólag nincs „kártékony” hatásuk, illetve a „második nyilvánosság” készült egyértelműen kritikai jellegű munkák. Így íródtak többek között Konrád György és Szelényi Iván könyve: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz és Bibó István politikafilozófiai munkái.

Úgy tűnik, hogy a korabeli hazai ellenzék pluralitása egyértelműen elfogadott a társadalom-elemzők körében, működésük tényleges feldolgozása még várat magára. Mindenesetre a rendelkezésre álló irodalom köztudottan többé-kevésbé publikus, s mint ilyen, a módszeres-tudományos feldolgozás a 21. században is nehézségekkel küzd, bár más jellegűvel, mint az előző évtizedekben.

Mi az, ami többnyire világosan kirajzolódik a szamizdat-irodalom, a Magyar Füzetek és az Irodalmi Ujság írásai alapján? Faragó Béla 1986-ban megjelent kötetének (Nyugati liberális szemmel) is lapkérdése: mi az ellenzék cogitója és credója? Egy világosan kirajzolódó konklúzió, amely a múlt század nyolcvanas éveinek közepén árnyaltabbá válik: „A demokrácia megvalósításának érdekében Kelet-Európában úgy a polgárok, mint az «elitek» viselkedését-gondolkodását kellene megreformálni. Elképzelhető-e ma egy ilyen reform, mely a valóságban egy alapvető szellemi forradalom formáját ölthetné csak?” (im. 239.) (Csak zárójelben jegyzem meg: a kérdés ma is ugyanúgy aktuális a „rendszer váltás” ellenére, talán bizonyos szempontokból sokkal rosszabb!)

A vizsgált korszakban két tipikus gondolkodás jellemző az ellenzékben Faragó szerint:

1. Az ún. marxista skolasztika neveltjei, akik ellenzékbe kerülésük folyamán szakítottak a marxizmussal (például: Kiss János, Bence György, Haraszi Miklós, Kemény István). A hetvenes évek közepéig a marxizmuson belül keresték a kiutat a létező szocializmus kereteiből, s a lukácsi filozófiai reneszánsz erre lehetőséget teremtett. Konrád még ezt írja Az autonómia kísértésében (Kelet-nyugati utigondolatok 1977-1979): A szocializmus harmadik időszaka, - ha az első Sztálin kora volt, a második meg ami utána jött – nem lesz paradicsom, csak élhetőbb és serkentőbb lesz: a szocializmus alkotmányos korszaka. Belső konfliktusai nyilvánossá válnak. A hatalmi intézmények osztódnak és különböző érdekek képviselőitére vállalkoznak. Így előbb-utóbb kialakul valamilyen többpártrendszer... A gondosan előkészített alkotmány-reform Közép-Kelet-Európában stabilizáló tényező, utána a kormányváltás már nem okozhat rendszerváltozást” (152-153 o.) (én: valóban ez történt!!, de az ideológiatlanság, ill. a pénz diktatúrája következett)

2. A Bibó István halála után az ő gondolkodásához közel álló és megerősödő mozgalom, illetve szellemi légkör, amelyhez a később született, nem a marxista ideológia hegemoniáján nevelkedett nemzedék csatlakozott. (pl. Tamás Gáspár Miklós, szerintem Orbánék is) Valamint a keresztény hitüket megtartó gondolkodók, akik a kevés vagy egyáltalán nem létező hazai „kapaszkodók” hiányában leginkább nem hazai fórumokon hallatták hangjukat. (Szalai Pál)

Faragó alapkérdése, hogy „... a magyar ellenzék egészének eltávolodása a marxizmustól a Descartes-i cogitóhoz hasonló teljes újrakezdésnek tekinthető-e?” (uo. 46 o.) Mint elemzése során kiderül, NEM. Egyrészt azért, mert metodológiaként kezelték a marxizmust a társadalom elemzésére vonatkozóan, másrészt, mert politikai ideológiaként és ún. történelmi teleológiaként „a marxi társadalomtudományra építve, az emberi társadalom végérvényes és optimális megszervezését ígéri”. (uo.46 o.) Végül is a marxizmussal való végleges leszámolás nem történt meg. Faragó Vajda Mihály, Hanák TGM továbblépését és másságát elemzi kelet-közép-európai marxista gondolkodók köréből, amelyet itt nem áll módomban elemezni.

E keretek azt sem engedik, hogy Lukács vonatkozó kritikai munkásságát érintsük, hiszen az külön előadást igényelne. Itt jegyzem meg, hogy Hanák Lukács-kötetének bevezetőjében jelzi kritikai fenntartásait, de azt is kinyilvánítja, hogy: „A marxista ideológia 20. századi központja nem egy ország vagy város, hanem Lukács György” (Hanák A filozófus Lukács Magyar Műhely, Párizs 1972. 10 o.)

Nézzük azt a két tudományterületet, amely valamilyen módon nagyobb szabadságot élvezhetett, s megengedhetett magának egy latens kritikát. Ezek: az esztétika és az etika.

Az *esztétika* lékei mélyen érintették pl. a visszatükrözésemélet, a művészi szféra pszichológiai problémáit. Annak ellenére, hogy úgy tűnik, minden idők egyik leginkább ideológia-mentes tudománya, legalábbis az elvont fogalmak szintjén, a lenini tükrözésemélet ott és akkor mégis arat a kor hazai gondolkodásában. Ennek ellenére bizonytalanná válik pl. a valóság fogalma, s egyes művészeti ágakat, így a zenét nem vagy igen torzán tudják interpretálni e fogalommal. Kiemelkedő e vonatkozásban Gyertyán Ervin A múzsák testvérisége c. munkája, amelyben az emocionalitást preferálja a zenei és a lírai alkotások keletkezésében és a befogadói folyamatban. Azonban mivel kiindulópontja a tapasztalati valóság, a modern művészeti irányokat nem, vagy torzítóan tudja értelmezni. De már ennyi is több, mint a marxista-leninista esztétika tételei, amelyek nélkülözik a pszichológiai vonatkozások elsőbbségét az alkotó és „befogadói” folyamatban. Eközben megjelenik például Füst Milán Látomás és indulat a művészetben (1963) vagy Maksay László A műalkotás születése (1966) című írása, amelyek nem tekintenek el a fenti vonatkozásoktól.

Nem szól Hanák arról a tényről, hogy létrehozhatik a Marxista-Leninista Esti Egyetem, ahol a marxizmus alaptudományai után ún. szakosodási lehetőségek voltak. Ennek érdekében született meg például a Marxista-leninista esztétika c. tankönyv 1973-ban, amely már bővített, javított kiadás volt, s így ez már nem nélkülözte az esztétika pszichológiai, szociológiai vonatkozásait, (természetesen bizonyos korlátok között), valamint a 20. századi polgári felfogásokat és annak kritikáját. Az ideológiamentesnek ugyan nem mondható esztétikatörténet-írás megadott, lehetővé tett olyan területeken való viszonylag szabad mozgást, amely nem követelte az egyértelmű ideológiai állásfoglalást, de természetesen elvárt egy bizonyos fokú lojalitást.

Az 1972-ben megjelent Esztétikai Kislexikonról sem szól Hanák, pedig ez a munka úgy tűnik, az előzőekhez és a lehetőségekhez képest nyitottabb a nem marxista irányzatok, az esztétikatörténet, az ágazati esztétikák stb. iránt. Természetesen a marxista-leninista esztétika definíciója nem változik, miszerint a dialektikus és történelmi materializmus módszereit alkalmazó irányzat, megalapítói Marx és Engels, melyet Lenin fejlesztett tovább (426-427 o.). Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a magyar esztétikai tradícióról is születik egy szócikk, azonban jeles esztétikai munkák kihagyásával, bár külön címszó alatt megemlíti pl. Böhm Károlyt (Az esztétikai érték tana 1942), Brandenstein-Bélat (Művészetfilozófia 1930).

Itt ismét csak utalni tudunk Lukács meghatározó esztétikai munkásságára, s arra, hogy egy marxista esztétikai rendszer kidolgozása közben válik világgossá számára, hogy nincs marxista ontológia és etika sem.

A múlt század első felének hazai *etikai* irodalma igen gazdag, hiszen ha csak a nagyobb munkákat nézzük, körvonalazódik a polgári etikák pluralizmusa. Így: Böhm Károly, Pauler Ákos, Brandenstein Béla, Noszlopi László, vagy a gyömrői tömegmészárlásban 1945-ben meghalt Révay József írásai.

Az eddig ki nem alakult *marxista etika* első lépéseit teszi a korban.

Kezdetben az osztályelmélet és a történelmi materializmus determinizmusa alapján általános értelemben vett kommunista erkölcsről beszéltek, illetve az erkölcs osztályerkölcsként definiálódott Marxnál. Lenin szerint jó az, ami a proletariátus erkölcsét szolgálja.

Mint ismeretes a XXIII. Pártkongresszus a kommunista etikai kódexet összeállítva olyan értékeket is felsorol, amelyek többnyire általános emberi, ill. keresztény etikai értékek is (igazságszeretet, becsületesség, szerénység stb.). Úgy gondolom, igazából Marx a Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből c. munkájában megadja azokat a dimenziókat, amelyek általános antropológiai és filozófiai paramétereit adhatják egy marxista etikának: munka, közösségiség, nyelv, szabadság, univerzalitás.

Ha már a kezdetekben alapul vették volna ezen dimenziókat, talán korábban eljutottak volna egy autentikus marxista etika körvonalazásáig.

Hanák lényeges mozzanatként elemzi azt, hogy az alap-felépítmény-koncepció az erkölcs függetlenségét, önállóságát tagadja, mely voltaképpen a tükrözéseméletet következményeként a passzivitás dimenziójában értelmezhető. Bár Hanák nem jelzi, de fontosnak tartom megjegyezni, hogy a kommunista erkölcsi nevelés atyját, Makarencót természetesen alapírodalomként kezeli a hivatalos ideológia.

Természetesen ennél árnyaltabb színek is jelen vannak a marxista etika térképén, de elsősorban etikatörténeti munkákban. (pl. Gecse Gusztáv vagy Hegyi Béla Aquinó-értelmezése, Szilágyi Imre Hartmannról szóló munkája). Ezen túl 1984-ben megjelent Etikai kis-lexikonban (amely az orosz eredetűnek módosított, bővített változata) külön címszó alatt nem szerepel a marxista-leninista etika, hanem általában az etika címszó alatt tárgyalják. Így a definíciója a következő: „Alapvető tárgya az erkölcsnek mint sajátos társadalmi jelenségnek és társadalmi tudatformának a természete, a társadalom életében betöltött szerepe, az emberek anyagi életfeltételeit tükröző erkölcsi képzetek fejlődésének törvényszerűségei, az erkölcs osztályjellege stb.” (83.o.) Ezen általános megfogalmazáson túl lényeges, hogy az etika történetében jelentős szerepet játszott gondolkodók, elméletek, iskolák is helyet kapnak. Ennyire volt „engedély”, s ne felejtjük el, Hanák könyve után jelent meg, időben nem messze 1989/90-től.

Hanák itt nem részletezi, bár megtehetné volna, Németh László etikai vonatkozású gondolatait, aki saját erkölcsi nézeteit a *kitűnés etikájának* nevezte, s a marxizmussal szemben kiemelte a személyiség választását, amelyet nagy jelentőségűnek tart a döntési folyamatokban. Nem csupán drámaival, regényeivel, hanem esszéivel, tanulmányaival is jelen volt a korabeli szellemi életben, s kiáll a „harmadik utas” gondolkodásmód mellett. Másol: A fil.:kritika 145-154o. – vázolja a minőségelméletét.

Köztudottan jelentős személyisége a korabeli hazai filozófiai irodalomnak is Heller Ágnes, akinek etikai előadásai forralták a szakmai közhangulatot.

De mi az a kritika, amely Heller felfogását támadja? Egyrészt azokat az egyetemi előadásait bíralták (Makai Mária-Földesi Tamás: Az etikai revizionizmus kritikájához. Heller Ágnes etikai nézeteinek bírálata MFSZ:1960.1-2), amelyek később A szándéktól a következményig című kötetben jelentek meg. A kritika talán legsúlyosabb vádjá, hogy Heller célja „... a haladó politikai tevékenység, ezen belül a munkásosztály osztályharcának lejárata.” Hanák viszont mintegy megértően írja: „...Heller azonban nem mondja ki, mint Horatius és Tolsztoj, hogy hátat kell fordítani a politikának, csak épp figyelmeztet a drámai konfliktusra.. Kiutat keres a „magunk-védte” bensőség számára, az „egyéni integritás megvédésére” -Végül tehát mégis befelé fordul, az egyén, a család és a kis közösségek természetes szigete felé. Ezekről a szigetektől várja azt a perspektívát és morális tisztaságot, melyek „értékeik megtartásával olvadhatnak be a tisztultabb közélet folyamatába” (Hanák 45 o.)

Másrészt maga Hanák is görcső alá veszi Heller A morál szociológiája avagy a szociológia morálja c. munkáját is, többnyire elutasítva Heller koncepcióját.

A hazai filozófiai életben a szakmailag relevánsnak mondható *filozófiatörténeti munkák* csak a hetvenes évektől jelenhettek meg, hiszen sokáig a Fogarasi Béla által megfogalmazott tétel volt a mérvadó: „a filozófiai tudomány csakúgy, mint a közgazdaságtudomány, Lenin mélyenszántó elemzése szerint pártos tudomány s ez azt jelenti, hogy egy szót sem vehetünk át a velünk szemben álló burzsoá világnézet talaján álló filozófiából, illetve a közgazdaságtani munkákból.” (Hanák im. 69 o. hivatkozás: A magyar tudomány tíz éve c. kötet)

Az elmaradt reneszánsz a magyarországi marxizmust elemzi alapos történelmi háttéranyaggal. A cím utal arra a lukácsi kijelentésre, mely szerint küszöbön áll a marxizmus reneszánsza. Ekkor, mint Hanák írja (1956 nyara) még láthatott esélyt rá, 5 o. Mindezek ellenére kell foglalkoznunk vele, hiszen több, mint 30 évig uralkodott az eszmék és a praxis terén egyaránt. A politikai alárendeltség meghatározó ereje végül is azt a helyzetet alakították ki, hogy a magyarországi marxizmus filozófia volt filozófusok nélkül - mondja Hanák. A mű második részében tematikusan tárgyalja a hazai marxizmus egyes tematikus egységeire bontható főbb problémáit, a telejességigénye megvan, de terjedelmi korlátokra hivatkozással nem tud kibontani részletesebben egy-egy problémát. Ennek ellenére Hanák itt is úttörő módon előtte jár a korszakot feldolgozó kutatómunkának.

A romániai magyar szellemi életben kiemelkedő hatása és szerepe volt a filozófiának. A múlt század hatvanas-hetvenes éveiben kialakul egy olyan gondolkodói réteg, amely nem érzi szükségét annak, hogy a marxista-leninista „szakszavakat” ún. imperialista, kapitalista, revizionista stb. akasszon a marxizmust megelőző, vagy a korban élt nem marxista filozófusok nyakába. A kissé szabadabb szellemiséget két tendencia jellemzi. Egyrészt az 1948 előtt alkotott, elsősorban Kolozsvárott élő, a polgári és a keresztény filozófia eszmekörén belül működött gondolkodók többnyire elhallgatnak, ill. a magyarországi helyzethez hasonlóan emigrálnak Erdélyből. Másrészt a „szabadabb marxista” légkörben filozófiatörténeti munkák jelennek meg, ill. az ún. „alkotó marxizmus” szellemében írnak.

A korabeli megjelent írások Gáll Ernő, Balogh Edgár, Fábíán Ernő, Csehi Gyula, Rácz Győző, Balázs Sándor, Roth Endre, Kallós Miklós valamint az elsősorban filozófiatörténész Hajós József tollából valók. Gáll Ernő többek között az, aki az ún. transzilván európaiságot teszi magáévá. A marxista gondolkörben maradva, a hivatalos némenklarúra hatályos megfogalmazásait nem hagyva figyelmen kívül, okosan határolja körül a romániai magyar nemzetiség érvényesülésének elméleti-gyakorlati lehetőségeit. Ha a román pártvezetők deklarálják az önálló nemzeti és nemzetiségi politikát, akkor

hivatalosan is engedélyeztetik egy nemzetiségi kisebbségi filozófia és etika. Ennek hatására kibontakozott az ún. *nemzetiségtudomány*, amely komplex elemzését adhatja a kisebbségi magyarság helyzetének. A kisebbség-etika, amely már a Kolozsvári Iskola tagjainak munkásságában is fontos szerepet töltött be tovább- ill. újraértelmeződik Gáll Ernő nemzedékében. Gáll a Tegnapi és mai önismeret (Bukarest, Kriterion 1975) c. kötetben szerkeszti egybe azokat a tanulmányait, cikkeket, amelyek a nemzet,- és nemzetiségtudomány, az etika, az értelmiségszociológia területén mozognak. A román és a romániai magyarság együttélésének dimenzióit kutatja, „természetesen a megengedett ideológiai korlátok között.

Kialakult egy fiatalabb nemzedék is, az ún. „erdélyi új filozófia”, amelynek tagjai Bretter György köré csoportosultak, a marxizmusból kitekintve fogalmazták meg újítási szándékaikat. „...ezt a csoportot nem annyira a közös koncepciók és akaráások kötik össze, mint inkább az elutasítások, tagadások: abban értenek egyet, hogy mit nem fogadnak el.” (Hanák im. 256) Közöttük találjuk többek között Molnár Gusztávot, Ágoston Vilmost, Tamás Gáspár Miklóst, Huszár Andort, Egyed Pétert, Ara-Kovács Attilát.

De miért is volt Bretter gondolköre meghatározó? Alapvető attitűdje az elutasítás volt a marxizmus több tételével szemben, a kompromisszumok, a dogmatizmus, a szócséplés elutasítása. A sajátos Bretter esszék új utakat mutattak az antropológia, a marxizmus társadalomtanának kiegészítése felé, kinyújtva kezét és gondolatvilágát a mítosz varázslatába is. Mint ahogy írja: „a filozófia a ráció kívánságában mint óhaj, vágy maga is erkölcsivé válik, a logikai sugallatban maga is metaforává szelídül, a logikai fogalmak szűk körében maga is képpé, mítosszá alakul” (Hanák. 158 o. Bretter Itt és mást 180 o.). A mítosz világa segít rejtelveivel és szimbolikájával az ott és akkor expressis verbis meg nem jeleníthető, le nem írható szabadság-kérdések feszegetésében. Az új filozófiai gondolkodásmód, a brettei hatás azt is jelenti a filozófiai mentalitásban, hogy saját véleményünket egymás után hatályon kívül helyezzük – mondja Hanák -, a filozófiai iskoláktól egyre inkább a filozófiai impresszionizmus felé kell haladjunk. Úgy tűnik, a hetvenes években e hatás alatt íródnak a hozzá szellemileg közel állók munkái. Így pl. Molnár Gusztáv *Az elmélet küszöbén*, 1976, Tamás Gáspár Miklós: *A teória esélyei*, 1975, Ágoston Vilmos *Humanizmus: ettől eddig?*, 1977. A szabadsághoz hozzátartozik a tagadás lehetősége és valósága, amely náluk többé-kevésbé teremtés-elvvé válik, s eljutnak az ideológia-kritikához, a filozófia filozófiájához, a metafizológiához. „...a tagadás: teremtéselv” - írja Ágoston (H:161 o., Ágoston 1977. 29 o.) Molnár Gusztáv a *Korunkban* ír a fejlődés állomásairól: „... a sor valahol a 'dial. mat' nagy természet- és társadalomontológiájával kezdődik, a hatvanas évek közepétől egy sajátos történetfilozófiai beállítottsággal folytatódik, majd a hetvenes évek közepén fellép ennek a történetmetafizikának az elméleti kritikája.” (H. 160 o. *Korunk* 1980. 43).

Mit változik a helyzet Bretter halála után?

A brettei iskolát az idősebb generáció, mint ezt Aniszi Kálmán által összeállított kötet is jelzi (A filozófia műhelyében, Bukarest.1978), nem csupán Harlekinként, hanem tényleges bohócként is kezeli. Szemléletét tekintve egy túlzottan homogén kép áll össze az erdélyi helyzetről, elutasítva a forradalmi marxizmust ill. az antikommunista szemléletet. Az ún. „rejtjeles filozofálás” nemcsak e kötetben, hanem más filozófiai munkákban is jellemző, amely egy sajátos ezotériát jelent, a megértés és a nem-megértés kettősségében. Az adott politikai helyzetben ez érthető, ugyanakkor nemzedékek közötti távolságot is létrehoz. Néhányan, mint pl. Gáll Ernő v. Szegő Katalin megértik, s ők maguk is fontosnak tartják a filozofálás szókrateszi kérdéseit és a descartes-i kételyeit. Mint ahogy Hanák is érzékeli, a nemzedéki probléma mellett a provincializmustól való félelem, a kisebbségrendűség érzése is jelen van. A további elemzések a jövő feladatai közé tartoznak.

A filozófiai kritika kezdetektől magában hordozza a kételyt és a fennállóval szembeni távolságtartást, el kell válassza a valóság tényleges dimenzióit attól, ami a látszat, ill. ami valóságnak tűnik. Fel kell fednie a hiányokat álmegoldásokkal, különböző totalitárius eszközökkel elleplező mechanizmusokat, s ha nem is végleges megoldást, de a lehetséges megoldásokhoz vezető utakat meg kell mutassa, legalább a teória szintjén.

Végezetül szeretném idézni Szabó Zoltán szavait, aki a mai filozófiai kritikának kettős feladatát látja a leleplezésben és a mentésben. Hanákról mint bírálóról is ezt írja: „... filozófiai nézőpontja, a bölcsélet mai feladatáról kialakított felfogása előrevetíti műveinek tartalmát is. A módszeres kételkedésből fakadó kritika: a bírálat, a leleplezés és a múlt és jelen elsikkadó értékeinek mentése olyan követelmény, amely rendszerességet visz – a mindenfajta rendszertől tudatosan eloldódó – munkásságába. Azt hiszem, hogy írásai a nagyobb tévedés kockázata nélkül, két csoportba oszthatók. A leleplezés és a mentés dokumentumai alkotják e két csoportot.” (Magyarságkutatás 1990-1991, 183 o.)

Bükkszentkereszt, 2004. 09. 05.

In Memoriam Tibor Hanák

Between September 9-11 2004 an international conference was organized in Miskolc, Hungary that was dedicated to the oeuvre of Tibor Hanák, the Hungarian-born philosophy historian, who lived in Austria after the Hungarian Revolution of 1956. Two papers are presented in this selection, which give a fairly complete picture of Tibor Hanák. The first is signed by Ernő Deák, who reveals many personal details when working for long years together with Mr Hanák. The second paper was presented by Ildikó Veres, professor of philosophy at the University of Miskolc, who gave in her lecture a panoramic overview of the full oeuvre of Tibor Hanák.

SCIENTIA ET RATIO

FARKAS, Flórián : Grote Sprong Opwaarts¹

- De eerste Chinees in de ruimte -

“... it is man not machines that captures the imagination of the world ...”
U.S. National Security Memorandum to the White House, 8 May 1961

Ruim een jaar geleden heeft de staatstelevisie van China het bericht gegeven dat op 15 oktober 2003 om 9 uur ‘s-ochtends het eerste Chinese bemande ruimtevaartuig in de Gobi woestijn werd gelanceerd (zie Figuur 1). Met deze prestatie sluit China bij de Sovjetunie en de Verenigde Staten aan als het derde land ter wereld dat een man in de ruimte kon brengen (en veilig terugbrengen inderdaad). De wedloop om de heerschappij van de ruimte begon tussen de Sovjetunie en de VS eind jaren 1950; de Sovjetunie lanceerde als eerste de *Spoetnik* op 4 oktober 1957, de VS volgde de sovjets op 31 januari 1958 met de *Explorer*. De eerste man in de ruimte was Joerie Gagarin op 12 april 1961, gevolgd door de Amerikaan Alan Shepard op 5 mei hetzelfde jaar. En met de succesvolle Chinese missie voegt Yang Liwei (zie Figuur 2) zich aan deze elitegroep. Het is interessant ons te realiseren dat deze wedloop door de Chinezen werd opgestart toen zij in de 13^e eeuw de raket hadden uitgevonden. Zij hadden die ‘vuurpijlen’ genoemd en gebruikten ze tegen de Mongolen. Volgens een Chinese legende was het een Chinees – Wan Hu was zijn naam – die de eerste poging deed om de Maan te bereiken (zie Figuur 3). Hij was in een stoel gezeten waaronder 47 raketten waren geplaatst en die werden door 47 assistenten aangestoken. Na de poging was niets van hem teruggevonden...²

De succesvolle eerste Chinese bemande ruimtevaart missie was door de Westerse media m.i. oppervlakkig en kort behandeld, alsof het maar een bijzaak was. Ik vroeg me af hoeveel mensen in het Westen van dit evenement überhaupt op de hoogte zijn. In tegenstelling tot de media en het publiek volgen (vooral Amerikaanse) overheids- en semi-overheidsinstellingen dit soort wapenfeiten met argusogen. Niet voor niets concludeerden twee stafleden van het Center for Strategic and International Studies in een recent verschenen rapport³ dat ‘Voor de eerste keer sinds de Tweede Wereldoorlog vindt de VS in China een grote handelspartner die geen vriend of bondgenoot is. Inderdaad, voor velen, de fundamentele onderliggende bezorgdheid over de VS-China economische en handelsbetrekkingen zijn niet gerelateerd aan traditionele vraagstukken zoals banen, winsten en handelstekorten maar aan vragen zoals hoe de VS-China economische betrekkingen de politieke en economische kracht van China zouden versterken en daardoor de Amerikaanse veiligheidsbelangen bedreigen.’ Dezelfde instelling heeft onmiddellijk na de Chinese missie een symposium georganiseerd om de missie zelf en haar gevolgen te analyseren. Deze lezing maakt gebruik van het gepubliceerde materiaal van dat symposium.⁴ Het zal niet alleen de technische aspecten maar ook de bredere (internationale) politieke, sociale en economische effecten van de eerste bemande Chinese ruimtevaart behandelen.

Deze missie kwam niet uit de lucht vallen. Het was de bekroning van een lang traject dat al in 1955 was begonnen. Dat was het jaar wanneer Qian Xuesen – die beschouwd wordt als de vader van zowel het Chinese ballistische raketarsenaal als van het ruimtevaartprogramma – terugkeert van de VS naar China. De Amerikanen beschouwden hem als spion. Hij was opgeleid op de Massachusetts Institute of Technology in raketonderzoek en hij was ook kolonel bij de U.S. Air Force. Kort na zijn terugkeer werd hij de leidende wetenschapper van de Chinese ballistische- en andere raketprogramma’s. Laten wij nu de belangrijkste mijlpalen van het Chinese ruimtevaartprogramma in het kort opsommen.

1956: begin van de ontwikkeling van de rakettechnologie.

1960: lancering van de eerste Chinese raket.

¹ Lezing gehouden op de bijeenkomst van Rotary Club Scheveningen, op 17 januari 2005.

² CNN.com: *Chinese launch could signal new space race – Nation’s first taikonaut blasts off early Wednesday*. Oct. 14, 2003.

³ Bates Gill & Sue Anne Tay: *Partners and Competitors – Coming to terms with the U.S.-China economic relationship*. Center for Strategic and International Studies (Freeman Chair in China Studies), Washington D.C., April 2004, p. 28.

⁴ <http://www.csis.org/china/space.cfm>; Joan Johnson Freese: *The Chinese Space Program: Sun Tzu or Apollo Redux*; Dean Cheng: *Chinese Space Capabilities*; audio materiaal van de presentatoren: Dean Cheng, Bates Gill en John Logsdon.

- 24 april 1970:** lancering van de eerste Chinese satelliet – Dongfanghong-1 – (Oosten is Rood). Met deze prestatie werd China het vijfde land ter wereld dat een eigen satelliet kon lanceren (Sovjetunie, VS, Frankrijk en Japan).
- Jaren '70:** het Chinese ruimtevaartprogramma ondervindt moeilijkheden als gevolg van de Culturele Revolutie.
- Jaren '80:** onder Deng Xiaoping ligt de focus op economische en wetenschappelijke aspecten. De wens is om met deze technologie de rest van de Chinese economie te helpen moderniseren.
- Maart 1986:** lancering van Project 863; met dit project krijgt het ruimtevaartprogramma weer een centrale positie met de ondersteuning van de top van het Chinese establishment.
- 1986:** China betreedt de markt voor de commerciële raketlancering.
- 1992:** Project 921 – de missie om de eerste Chinees in de ruimte te lanceren – krijgt groen licht.
- 25 april 1996:** Joerie Koptev, de algemeen directeur van het Russische Ruimtevaart Agentschap, bezoekt Beijing en ondertekent een intergouvernementele overeenkomst van samenwerking in de ruimtevaart. Later dat jaar reisden twee Chinese astronauten voor opleiding naar Moskou. Deze twee mannen zijn later instructeurs geworden in het kader van de Chinese astronautenopleiding.
- 20 november 1999:** China lanceert de eerste Shenzhou satelliet; de vlucht duurt één dag.
- 9 januari 2001:** China lanceert Shenzhou II. De vlucht duurt acht dagen. In het ruimtevaartuig waren er dieren voor onderzoek.
- 25 maart 2002:** China lanceert Shenzhou III. De vlucht duurt zeven dagen. Er werden speciale experimenten uitgevoerd, vooral om het menselijke leven te beschermen.
- 29 december 2002:** China lanceert Shenzhou IV. De vlucht duurt bijna zeven dagen. Het is de generale repetitie voor de bemande missie. In het ruimtevaartuig waren er twee dummy astronauten.

Van deze geselecteerde mijlpalen is te concluderen dat China al decennialang bezig is met ruimtevaart om zijn nationale doelen te bereiken in termen zoals wetenschappelijke en technologische ontwikkeling, ondersteuning van de economische ontwikkeling en de nationale veiligheid. Er zijn drie factoren nodig om een land dit soort doelstellingen te helpen bereiken:

1. Interesse op nationaal niveau. Ruimtevaart is een kostbare onderneming, daarom dient er politieke wil en ondersteuning op topniveau aanwezig te zijn.
2. Financiële middelen en wetenschappelijke manpower.
3. Ruimtevaart infrastructuur, zoals: lanceerstations, lanceerraketten, satellieten en control centra.

Laten wij zien in hoeverre China deze factoren bezit:

1. Zoals reeds uit het beknopte historische overzicht blijkt, genoot het Chinese ruimtevaartprogramma altijd de ondersteuning van de top van het Chinese establishment. Het civiele gedeelte – het maken van lanceringhardware en sommige satellieten – staat onder de controle van het Chinese Nationale Ruimtevaart Agentschap – dat rapporteert aan de Raad van State. Het militaire gedeelte – ruimtevaartinfrastructuur, o.a. lanceerstations, controle centra, enz. – is onder de controle van het leger. De baas hiervan is generaal Li Jinai, dat lid is van de Centrale Militaire Commissie, één van de belangrijkste machtscentra van het Chinese politieke systeem.
2. Wat de financiële middelen betreft, zij er geen officiële gegevens beschikbaar. Westerse analisten schatten de Chinese uitgaven tussen de \$1.4 - 2 miljard. Deze getallen verbergen echter factoren zoals de kosten van Chinese arbeid, correctie voor de purchasing power parity, enz. Niettemin geven deze getallen een ruw gevoel van schaalgrootte. Werkend met het getal van \$2 miljard, zijn de Chinese uitgaven substantieel kleiner dan die van de Verenigde Staten– de uitgaven van de VS staan op ±\$28 miljard (civiele en militaire samen) – of die van de totale Europese uitgaven (\$6 miljard), het zijn drie of vier keer groter dan die van Rusland (\$700 miljoen) en min of meer gelijk aan die van Japan (\$2.4 miljard).
3. China heeft een substantiële ruimtevaartinfrastructuur. a) De Lange Mars of Chang-Zeng serie van lanceerraketten (zie Figuur 4) bevat 14 versies, die maken de lancering van allerlei type satellieten mogelijk; b) China heeft meerdere lanceerstations (3 operationeel, één in aanbouw) met het gevolg dat lancering van meerdere raketten/satellieten tegelijkertijd mogelijk is; c) naast het controle center in de buurt van Xi'an zijn er nog een aantal stations aanwezig, plus mobiele controle centra op 4 schepen; recentelijk heeft China met een aantal landen overeenkomsten bereikt om hun infrastructuur te gebruiken voor vluchtcontrole (bijv. Namibië, Kiribati, Zweden, Frankrijk, Brazilië); d) sinds 1970 heeft China ± 50 satellieten gelanceerd voor zowel militaire als civiele doeleinden; de satellieten vallen onder de volgende categorieën: communicatie, meteo, navigatie, 'retrievable remote sensing', 'Earth-imaging' en oceanografic. Het is interessant te weten dat tijdens de Operation Iraqi Freedom de Chinezen hun meteo en 'Earth-imaging' satellieten hebben gebruikt om de oorlog in Irak te volgen.

De bemande vlucht

Een bemande vlucht in de ruimte was volgens de beschikbare documentatie van meet af aan één van de doelen van het Chinese ruimtevaartprogramma. Zij hadden al begin jaren '70 serieus geprobeerd om een man in de ruimte te lanceren. De Culturele Revolutie, en als gevolg daarvan de economische en politieke chaos, resulteerde in een stilstand van deze inspanning. In de jaren '80 en begin jaren '90 – ondersteund door de economische bloei en de sterkere technologische basis – is China opnieuw begonnen een bemande vlucht serieus voor te bereiden. Dit resulteerde in Project 921. In lijn met de rest van het Chinese ruimtevaartprogramma was het oorspronkelijke idee van Project 921 om dit als een inheems programma te laten uitvoeren. Intussen stortte de Sovjetunie in. In 1994 heeft Rusland aangegeven dat het bereid was om ruimtevaartexpertise te verkopen. In de daaropvolgende jaren hebben de leiders van de twee landen overeenstemming bereikt. Chinese astronauten gingen – zoals geregeld – voor opleiding naar Rusland, en de Sojoez-technologie was beschikbaar gesteld. Op deze manier hebben de Chinezen goed gebruik gemaakt van bestaande Russische technologie en ervaring. Zij hebben inderdaad een echte grote sprong gemaakt. Maar betekent dit dat het Chinese bemande ruimtevaartprogramma slechts een kopie van de Sovjetunie is?

Laten wij de twee satellieten, Sojoez en Shenzou met elkaar vergelijken (zie Figuur 5 en Figuur 6). Oppervlakkig bezien, lijken zij op elkaar. Beide zijn uit drie componenten opgebouwd:

1. Orbitale module;
2. Afdalingsmodule (dit is de enige component die terugkomt op aarde);
3. Service module.

Maar verder zijn de twee satellieten verschillend. De Shenzou is breder, langer en ongeveer een halve ton zwaarder dan de Sojoez. Dit doet ons denken dat er behoorlijke interne wijzigingen werden aangebracht. Verder heeft de Shenzou twee sets van zonnepanelen vergeleken met de ene van Sojoez. Deze genereren 1.2 kW energie wat is vergelijkbaar met die van het gehele Mir station of drie keer meer dan één Sojoez satelliet. Dit geeft veel meer kracht om meerdere systemen te laten draaien, bovendien die ook langer operationeel kunnen blijven. Een van de zonnepanelen zit vast aan de orbitale module, dus die module is manoeuvreerbaar in tegenstelling tot de Sojoez. Dit maakt de orbitale module een potentiële bouwsteen voor een Chinees ruimtestation.

Tot nu toe hebben wij de geschiedenis van het Chinese ruimtevaartprogramma in vogelvlucht gepresenteerd inclusief China's ruimtevaartinfrastructuur en de belangrijkste technische details van de eerste bemande missie. Tot slot willen wij de internationale politieke, sociale en economische effecten van deze missie in 't kort onder de loep nemen.

Voor elk land – en dat geldt ook voor China – heeft de ruimtevaart twee kanten, t.w. een militaire en een civiele kant. De grote vraag is natuurlijk in hoeverre deze missie de militaire kant van het Chinese ruimtevaartprogramma versterkt. Wij kunnen het volgende antwoord geven: deze missie heeft geen directe militaire voordelen en implicaties. Mensen in de ruimte voegen eigenlijk weinig toe aan de efficiëntie en kwaliteit van het ruimtewapenarsenaal. Zonder mens is alles goedkoper en beter. Aan de andere kant heeft deze missie een indirecte militaire impact: het succes zal zeker het politieke en financiële kapitaal van het leger vergroten. Daarnaast zal deze missie de kansen van de Chinese commerciële ruimtevaartindustrie verbeteren. Dit is de beste reclame dat een land kan dromen. De potentiële extra inkomsten van de commerciële zijde van deze industrie zal eigenlijk één industriecomplex versterken: er zijn in China vijf agentschappen (academiën genoemd) die zich bezig houden met het ontwerpen van alles wat de Chinese ruimtevaartindustrie nodig heeft. Inkomsten van de commerciële kant van de sector zal stellig ook de strategische kant van dezelfde sector versterken.

De Westerse analisten zijn het praktisch unaniem met elkaar eens dat de primaire drijfveer van de bemande missie is prestige. Een dergelijke missie is te vergelijken met het organiseren van de Olympische Spelen. Deze component speelde zeker een belangrijke rol in de besluitvorming van de Chinese leiders. Aan de ene kant kan het succes van deze missie enorm gebruikt worden in de binnenlandse politiek om de moraal van het volk op te peppen en aan de andere kant in de buitenlandse politiek: met een dergelijke missie achter de rug kan China niet meer genegeerd te worden. De prestatie zelf maakt China nog niet gelijk aan de VS op het gebied van ruimtevaart, maar katapulteert het land zeker in een regionale leiderspositie (India en Japan als grote rivalen).

Deze prestatie is zeker niet het eindstation van het Chinese ruimtevaart programma. Het markeert een belangrijke mijlpaal in de ruimtevaart en door de Chinezen geventileerde strategische richtingen op dit gebied – in het bijzonder het streven naar een Chinees ruimtestation alsmede het plan om op de Maan te landen -, zullen de leiders van landen zoals de VS maar ook van India en Japan hierop een antwoord moeten formuleren.

Figuur 1. Lancering van Shenzhou V.

Figuur 2. Yang Liwei na landing.

Figuur 3. Wan Hu onder weg naar de sterren....

Figuur 4. Lange Mars raket-familie.

Figuur 5. Sojoez A.

Figuur 6. Shenzhou.

Nagy Ugrás Felfelé

2003. október 15-én a Gobi-sivatagban fellőtték az első kínai űrhajóst, Yang Liwei-t. Ezzel Kína az emberiség történelmében a harmadik állam, amely embert tudott az űrbe fellőni és biztonságosan visszahozni. Az előadás, amely a Rotary Club Scheveningen 2005. január 17-i összejövetelén hangzott el, először egy áttekintést ad a 40 éve zajló kínai űrprogramról, majd a Yang Liwei-t szállító Szenzou V űrhajó technikai tulajdonságait mutatja be röviden. Az előadás ezen eredmény (kül)politikai, társadalmi és gazdasági kihatásainak elemzésével zárul.

Great Leap Upwards

On October 15, 2003 in the Gobi Desert the Szenzou V satellite was launched that carried the first Chinese astronaut – Yang Liwei. With this achievement China entered the elite club of the Soviet Union and the United States. The paper, presented at the January 17, 2005 meeting of the Rotary Club Scheveningen first gives a brief overview of the four decades old Chinese space program, then the technical details of the Szenzou satellite are described. The paper is concluded with an analysis of the political, social and economic implications of this manned flight in special and the Chinese space program in general.

NYUGATI MAGYAR IRODALOM

ARDAY, Géza : Wass Albert munkássága Értől az Óceánig

Wass Albert írásaiból élénk tárul és megelevenedik a föld minden szépségével Erdély, melyet *karddal és kaszával* védtek őseink. Sokat szenvedett föld ez, ahol ha kellett a kaszából fegyver egyenesedett, és amikor béke lett, akkor fölhangzott a prédikátori ige: kovácsoltak a kardokból ekevasat. S az ott élők így cselekedtek, mer a békességkeresés volt a kenyerük, nem pedig az örök háborúskodás. Azonban az ösztönös önvédelem, a túlélés minden határainkon túl élő magyar alapállása. Egyszer egy öreg székely paraszt azt mondta egy televíziós műsorban, hogy „*magyarnak lenni jó, de nagyon nehéz*”. Wass Albert regényírói munkássága ezzel az érzéssel közelíthető meg a legjobban.

Wass Albert számára Erdély nemcsak földrajzi egység volt, hanem egyúttal az igazság és a tisztesség hazája. Nem véletlen - ezt több ízben vallotta is -, hogy a vallásszabadság elsőként Erdély lelkéből fakadt. 1934-ben jelent meg az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában a Farkasverem című regénye, melynek köszönhetően vált a neve országosan is ismertté. Ezért a regényéért odaítélték számára a Baumgarten-díjat. Regényében a mezőségi földbirtokos helyzetéről adott számot. A regényben, mint általában a többi művében is, az erdő csöndje, a vadak és növények világa hangsúlyozottan van jelen, mert Wass Albertnek finom és sajátos érzéke van a tájleírásokhoz és a természet ábrázolásához. Az Erdélyi Szépmíves Céhnek 1935-ben lett a tagja, ahol sorra napvilágot láttak jelentős művei, majd 1938-ban tagja lett az Erdélyi Helikonnak is, 1939-ben pedig az Erdélyi Irodalmi Társaságnak és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaságnak is. Azonban írói munkásságának a legnagyobb elismerést az jelentette, amikor 1944-ben a Magyar Tudományos Akadémia a tagjai közé választotta.

Wass Albertet 1936-ban hívták meg először Marosvécsre, ahol az Erdélyi Helikon háromnapos találkozója tartották. A várkastély fiatal urával, Kemény Jánossal már jól ismerték egymást, hiszen rokoni kapcsolatban álltak egymással. Ekkor Wass Albert 28 éves fiatalember volt, s gyakran vadászott együtt Bánffy Miklóssal, akinek a buzdítására kezdett el tollat is forgatni. Addigra már ifjú fejjel ismerte Kós Károlyt, Reményik Sándort és Áprily Lajost is, aki korábban tanára volt. „*Marosvécs az erdélyi irodalom olimpusza volt, ahova csak lábujjhegyen és lélegzetvisszafojtva lehetett belépni*” - írta. Az első találkozón Tamási Áronnal és Molter Károllyal kerültek egy szobába, Tamásival akkor találkozott életében először. Átbeszélgették az egész éjszakát, s egy életre szóló barátságot kötöttek egymással. „*Ennek az első találkozásnak az utolsó estéjén – 1992. májusában írta egyik levelében – olvasta föl Dsida Jenő nagyszerűen szép versét, a Magyar Zsoltárt. Összeszoruló szívvel ültünk ott mindannyian a vécsi vár nagy nappali szobájában s megkönnyesedett nagyon a szemünk, amikor Dsida Jenő tiszta, érces hangján fölcsendültek a szavak: »Mérges kígyó legyen eledelem, ha rólad meglefedkezem, ó Magyarország... nyelvemen tüzes szeget üssenek át, mikor nem téged emleget, népem, te drága, te egyetlen, te szent...«.* A vers után mély csönd borult a szobára. Aztán Kós Károly fölkel a nagy karosszékéből, csontos, bajuszos arcán könnyek csorogtak alá, odalépett Dsida Jenőhöz és megölelte. »Te taknyos«, morogta, »te semmirevaló, hogy mertél ilyen szépet írni...!«”. Ilyen szellemben és ilyen hangulatban zajlottak a marosvécsi találkozók.

A találkozó megszületésének nem csak a romantikus oldalával szükséges foglalkoznunk, hanem a valósághoz, a realitáshoz közelebb eső részével is. A régi Magyarország fölosztása után az az írói réteg, amelyik Budapesthez volt kötve, egy csapásra irodalmi kapcsolat és kiadói lehetőségek szempontjából teljesen magára maradt. Ebben az új történelmi helyzetben fölmerült az önálló tenni akarás igénye, vagyis egy független irodalmi központ kialakítása, mely szükségszerűen alkalmazkodik az új társadalmi és politikai viszonyokhoz. Kemény János Kuncz Aladárral ült le beszélni a jövőről, hogy úgymond feltérképezzék a megmaradt irodalmi életet. Emellett meg kellett keresni azokat a gazdasági feltételeket, amelyekkel tovább lehet lépni, vagyis ami a könyvkiadás megoldását jelenti. A nyelv tisztasága és a kultúra megőrzése érdekében Kós Károlyék nagy lelkesedéssel megindították az Erdélyi Szépmíves Céhét, azonban ehhez nem állt rendelkezésükre semmilyen anyagi háttér. Ezt megtámogatva hívták össze az első Helikonos Találkozót. Kemény János azzal, hogy megszervezte a találkozót, – ami Berde Mária felvetésére szerveződött meg – tulajdonképpen megmentette az erdélyi irodalmunkat. Így aztán szép lassan megindult a Helikon. A fiatal báró a várkastélyával és mecénatúrájával a magyar irodalmat szolgálta, aki a Helikon alapításakor népi írónak tartotta magát. Érdekes kérdésként hangzott el: *hány fenyőfát ér a magyar irodalom?* Tudniillik ez a kiváló ifjú arisztokrata a saját eladott erdeinek az árát irodalmi és színházi pályázatokra fordította. A háború után a kommunista Romániában mindentől megfosztva, jó ideig mészégetőként dolgozott.

*

Wass Albert számos regényt írt, melyeknek Erdély, az erdélyi ember és a táj voltak a témái. A háború után elhagyta az országot, ami egyúttal azt is jelentette, hogy emigráns íróvá vált, és írói munkásságával a nyugati magyar irodalmunkat gazdagította. Az a megdöbbentő, hogy az emigrációban élő Wass Albert regényeit olvasva, fel sem merül, hogy az írójuk nem

Erdélyben éli a mindennapjait, hanem Amerikában, mert választékos mezőségi nyelvét a több évtizedes emigráció lét sem kezdte ki.

1962-ben megalapította – az egykori Erdélyi Szépmíves Céh mintájára – az Amerikai Magyar Szépmíves Céhet (American Hungarian Literary Guild), majd Danubian Press néven saját kiadóvállalatot hozott létre. Ez a kiadó nemcsak könyveket adott ki, hanem angol nyelvű folyóiratokat is, amelyek Erdély kérdéskörét és problémáit mutatták be és elemezték. Transilvanian Quarterly néven, Hungarianian a negyedévente megjelenő Quarterly-ben pedig felvállalta az összmagyarság problémáinak és eredményeinek az ismertetését

Wass Albert írói mivoltára meghatározó jelentőségű volt a mezőségi származása és református vallása. Válaszúton, Kolozs vármegyében 1908. január 8-án született gróf Wass Endre és báró Bánffy Ilona egyetlen gyermekeként. Ifjú éveit abban az erdélyi világban töltötte, amelyben a magyar arisztokrata és nemes elsősorban nem előkelősködő úr volt, hanem inkább primus inter pares, az egyszerű nép bölcs vezetője, s a falu gondjának-bajának a megoldója. Nagyszüleimtől és idős rokonaimtól tudom, hogy természetesen még a húszas és harmincas években is tartottak vadászatokat, ám ezek soha nem torkolltak esztelen állapotpusztításba. A földeket észszerűen művelték meg, s nem zsákmányolták ki. A fakitermelés mindig megállt azon a ponton, amely nem zavarta meg az erdő egyensúlyát. Azok a régi világból élénk toppanó emberek, akiket Wass Albert a regényeiben megelevenít, még tudták, hogy nem élhetik föl a föld kincseit, Isten ajándékát, a saját utódjaik, fiaik és unokáik elől. Hasonlóan a Helikon-alapító báró Kemény Jánoshoz és a közéletnek állandóan áldozó gróf Bánffy Miklóshoz, aki szintén jelentős dolgokat tett az erdélyi magyarság kulturális önvédelméért, szellemi és lelki fölemelkedéséért, ami mára semmivé lett. Kizárólag a megmaradt irodalmi alkotásokból és a még meglévő épületekből következtethetünk egykori idők és nemzedékek dicsőségére. A jelen meglehetősen lehangoló, főleg azért, mert minden próbálkozás ellenére olyan cikkek látnak napvilágot, mint ami a Népszava 2004. március 11-i számának 6. oldalán Hamvay Péter tollából látott napvilágot: *„A hazai jobb oldali kultikus írójává növekvő, korábban szinte ismeretlen szerző személye itthon és Romániában egyaránt megosztja a közvéleményt. Wass Albert nevét néhány éve alig ismerték idehaza. A két világháború közötti irodalom óriásai mellett a 19. század eleji romantikus stílusban írt regényei, versei árnyékban maradtak.”*

*

Wass Albert első felesége Siemers Éva (1914-1991) volt, akihez első fokú unokatestvérség is fűzte, ugyanis a szülei testvérek voltak. A házasságukból hat fiú született, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a gyerekek számára az anyai nagyapjuk és nagyanyjuk egyúttal, egy személyben: nagybátyjuk és nagynénjük is volt. Siemers Évával a hamburgi otthonában, 1980-ban Szabó T. Attila készített interjút, amely a Studia Nova, 1994. évi első évfolyamának első számában, a 199-215. oldalakon jelent meg nyomtatásban. Szabó T. Attila a jegyzetapparátusban leírta azt az esetet, amikor Király István a nagyhatalmú marxista irodalomtörténész és Kossuth-díjas professzor 1980-ban egy nemzetközi finnországi kongresszuson politikailag elítélő hangon szólt Wass Albertről, ahol a szintén jelenlévő Szabó T. Attila szót kért Király után és a résztvevők előtt visszautasította az elhangzottakat. Sajnos Király hatása az lett, hogy a Groningeni Egyetemen elindult nyugati magyar irodalommal foglalkozó kutatási terv – a Király által megbírált kutatónő visszakozása miatt – leállt. A kutatónőnek, érezve a helyzetet, tanácsosabb volt úgymond semlegesebb témát keresnie, ami ellen az akkori pártvezetőknek sem lehetett újabb kifogásuk.

*

Az is meglehetősen szomorú és tragikus történet, ami 1996-ban, illetve 1997-ben zajlott. Wass Albert magyar állampolgárságért folyamodott, mert nyolcvannyolc éves korában magyar állampolgárként szeretett volna haza látogatni, és szellemi hagyatékát Magyarországra „haza” hozni. Sajnos ez olyannyira meghiúsult, hogy a Belügyminisztériumnak egy főosztályvezetője sajnálattal tudatta az öreg íróval – a levelet közreadta az Új Idők 1998. január 15-i száma (III. évf./2.) – hogy a *„magyar állampolgárságát – az 1945. évi fegyverszüneti egyezmény rendelkezései alapján – elvesztett, így a magyar állampolgárság fennállását tanúsító bizonyítványt kiállítani nem tudok. Tájékoztatom arról, hogy a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény alapján, visszahonosítás útján szerezheti meg ismét a magyar állampolgárságot, ha ennek törvényi feltételei fennállnak. A törvény előírásai szerint kérelmére visszahonosítható az, aki bevándorlási engedéllyel Magyarországon lakik. A törvény nem teszi lehetővé a bevándorlás alól mentesség megadását. A visszahonosítási kérelem éppen ebből adódóan csak Magyarországon nyújtható be, a bevándorlást követően létesített lakóhely szerinti polgármesteri hivatalban. Kérem, a fentieket megértően fogadni szíveskedjék. Budapest, 1997. január 21. Tisztelettel: Dr. Ugróczy Mária főosztályvezető”*. Ezután Csoóri Sándor, aki akkor a Magyarok Világszövetségének az elnöke volt, levélben Kuncze Gábor belügyminiszterhez fordult egy méltányos(abb) megoldás keresése miatt, aki meg is ígerte az ügy rendezését. Hónapok teltek el ez után, ameddig a Magyar Köztársaság Belügyminisztériuma állampolgársági bizonyítványt állított ki (Iktatószáma: Á-1983/1997), melyet a Magyar Nemzet 1998. február 21-i számának 17. oldalon másolatban közölt: *„A rendelkezésre álló adatok alapján bizonyítom, hogy Wass Albert astori lakos, aki Válaszút helységben 1908. év január hó 8. napján született, az 1993. évi LV. törvény alapján*

magyar állampolgár. Budapest, 1997. június 26. Baraczk Róbertné helyettes államtitkár, a belügyminiszter helyett”. Fél évre volt szükség ahhoz, hogy ugyanarra a törvényre hivatkozva Wass Albert megkaphassa a magyar állampolgárságot, azonban ezzel még nincs vége az állampolgárság kérésének, illetve megadási történetnek, mert a helyettes államtitkár asszony által aláírt levél aljára – apró betűvel – az is oda volt írva, hogy „A bizonyítvány a kiállításától számított egy évig érvényes”. A hosszú huzavona után ilyen késszúrást postáztak az akkor 90. évében járó írónak, aki a XX. századi erdélyi és egyetemes magyar irodalom egyik jelentős személyisége volt. Persze ez „csak” egy levél, de a szúrás szívet és lelket ért, és nem csak az íróban, hanem mindazokéban, akik tisztelik őt. Ez egy finomított módszer volt, nem olyan, mint a hetvenes években megkísérelt merénylet, melyet diplomata-ütlevelel ellátott Securitate-ügynökök készítettek elő, amit akkor a kádári Magyarországon hivatalos közöny és hallgatás vett körül. Sajnos mind a mai napig vannak olyanok, akik gyalázzák az emlékét, de most már haló porai fölött. Először a temetése körül támadtak bonyodalmak, jelenleg pedig a román hatóságok döntése következtében, az Erdélyben lévő szobrát és emlékművét kellett eltávolítani. Szánalmas és szomorú jelenségről beszélhetünk, mely mögött emberek húzódnak meg, akik az utasításokat kieszelik, akik kiadják és akik ezeket végre is hajtadják. Azonban ez kevés ennyi magyarázattal, mert az eset több a leírtaknál: az idézett dokumentumok, illetve a halála utáni események drámai helyzetet tükröznek, amelyek kultúránkat sértik és áttételesen magyarságunkat, történelmünket gyalázzák.

Wass Albert attól tartott, hogy a szovjet megszállás évtizedeiben, a szocializmus eszmevilágában nevelkedett magyar ifjúságot nem hatja majd át a hazaszeretet, ezáltal az ő művei is üres szélmalomokká válnak. Hála Istennek ez teljes mértékben nem következett be, mert voltak és vannak közösségek és családok, akiknek idős vagy vezető tagjai hangsúlyosnak érzik és komolyan veszik az utánuk jövő nemzedék hagyománytisztelő és humanista nevelését. A rendszerváltás után azt reméltük, hogy a szellemi életünk fontosnak tartja majd a tankönyvek és kézikönyvek, valamint a lexikonok kiegészítését, átírását. Nem így történt. Wass Albert munkássága még mindig nem foglalhatta el méltó helyét. Az Akadémiai Kiadó által megjelentetett Új Irodalmi Lexikon például mindössze kilenc sorban méltatja az író, arról nem is beszélve, hogy a felsorolt műveinek listája is meglehetősen hiányos. Azonban a hiányos hivatalos irodalomtörténeti elemző, filológizáló és feldolgozó munka ellenére a Kráter Kiadó¹ életműsorozata nagy sikerrel fogy a fiatal nemzedék körében is. Ez egyelőre elég eredmény, hiszen csak tizenhárom évvel vagyunk a rendszerváltás után. Korábban nem hogy némaság övezte, s nem jelenhetett meg hazai tájon egyetlen műve sem, de még a könyvtárakból is kiirtották, jobb esetben a háború előtti kiadások zárolt részlegbe kerültek. Ötvenhárom esztendő emigráció után térhetett haza a szellemi hagyatéka és az életműve, mely a kiadó jóvoltából, az olvasók és érdeklődők számára folyamatosan hozzáférhetővé válik. Remélhetőleg többé már nem lehet tudatosan elzárni a műveit, előbb vagy utóbb tudomásul kell venni a jelenlétüket, hatásukat és meg, illetve el kell ismernie a szakmának, valamint az irodalom tanároknak is.

A *Polisz* 2003. dec. - 2004. jan. 74. számában (53-57. old.) megjelent írás bővített változata.

HUNGARIAN LITERATURE IN THE WEST – The Œuvre of Albert Wass

This writing pays tribute to the great Hungarian writer Albert Wass, who was one of the most leading figures who helped keep the Transylvanian spirit alive after the Trianon dictate (1920) that torn the millennial Hungarian Kingdom apart. The whole oeuvre of Wass is determined by these historical events and can be characterized by a profound attachment to the country he belonged to, to its people and its history. His whole oeuvre can be understood by citing an old Székely man who once told in an interview: “being Hungarian is a good thing, but also very hard”.

During the two World Wars he enjoyed overwhelming literary success and was even elected member of the Hungarian Academy of Sciences as appreciation for his knowledge in forestry. At the end of WWII (in 1944) he had to fly to the West when a Rumanian, later Soviet arrest warrant against him came to his knowledge. After a couple of years spent in Western Europe he finally emigrated in 1952 to the United States and settled down in Florida, where he played an outstanding role in organizing numerous anti-Bolshevik forums of Hungarian exiles.

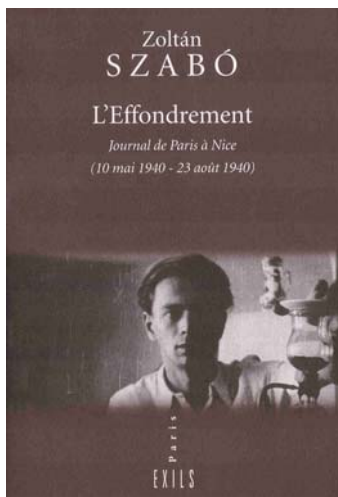
After more than 50 years of complete ban, his name and oeuvre is not well known in today’s Central-Eastern Europe. The situation, however, is changing rapidly, despite all the efforts of descendants of the former Communist regime who wish to wipe out his memory once and for ever. The Kráter Műhely Egyesület Publishing House (www.krater.hu) is publishing its nearly 32-volume large oeuvre that enjoys much popularity also among the younger generation. This fact gives us hope that the free and pure human spirit can not be kept in jail for ever. Despite of nearly 50 years of communist brainwash there is a growing number of families, individuals – *citoyens* – who bear the strong belief that patriotism, respect for the ancestors and tradition, to the mother tongue and own culture, strong moral values towards the family and other members of the society constitute those building blocks that are required and necessary elements of a descent and human society.

¹ KRÁTER A VILÁGHÁLÓN: Wass Albert életére és munkájára vonatkozó adatok eddigi legteljesebb dokumentumaival és könyvrendeléssel: www.krater.hu [Mikes International Szerk.]

BOOK PREVIEW

SIPOS, Gyula : Préface à « L'EFFONDREMENT » de Zoltán Szabó

Zoltán Szabó

L'EFFONDREMENT
Journal de Paris à Nice
 (10 mai 1940 – 23 août 1940)

Traduit du hongrois et annoté par Agnès Járfás.
 Préface de Gyula Sipos

EXILS ÉDITEUR, 2002. ISBN 2-912969-35-2

Titre original: ÖSSZEOMLÁS (Première édition hongroise: Nyugat, 1940).

C'est un jeune Hongrois de vingt-huit ans qui arrive à Paris, en passant par l'Italie du Nord enneigée, en janvier 1940, pour utiliser la bourse offerte par l'État français à un chercheur en ethnographie, un « explorateur des villages », selon l'expression en cours dans son pays natal. Il y vient, avant même de se mettre au travail, pour se perfectionner ici aussi dans la langue de l'ethnie; happé par l'Histoire, il devient *témoin* pendant neuf mois de bouleversements politique et sociaux, d'une débâcle, de l'effondrement d'un régime, d'une civilisation peut-être, jusque'à son départ, par la Suisse, l'Italie et la Yougoslavie, pour la Hongrie, elle aussie à l'avant-veille de pareille aventure tragique.

Sa curiosité à l'égard des « choses françaises » était vive comme son attirance pour une civilisation, une sensibilité, un style de vie et bon nombre d'idéaux politiques et sociétaux, partageant ainsi l'attitude, voire l'amour (rarement réciproque) des meilleurs de ses compatriotes pour le clarté, la rationalité de l'esprit français et ce radicalisme républicain, tempéré par la sagesse d'un savoir-faire et d'un savoir-vivre; il connaissait en fait déjà remarquablement la langue du pays; pratiquait régulièrement Montaigne et Pascal, Baudelaire et Péguy; lisait ce que lisait tout le monde à l'époque: Gide et Céline, Duhamel, Mauriac et Giraudoux, Giono et Bernanos, et occasionnellement rendait compte de ces lectures dans diverses revues.

Dans l'années trente où Zoltán Szabó débutat très jeune, mais déjà en plein possession de ses moyens, il fut classé et vu en peu autrement, au sein d'une vie intellectuelle très divisée et plein de tensions entre deux camps, farouchement opposés: ceux des « urbains » et des « populistes ». En effet, bien qu'issu lui-même de la moyenne bourgeoisie et très bon élève d'un lycée d'élite, tenu par les braves et savantissimes Piaristes qui lui ont fait cadeau d'un christianisme très ouvert et d'une culture classique solide, il fut amené à se retrouver classé parmi les « populistes », dont l'idéologie était une variante tardive, par certains aspects, des *narodniks* russes, et un mélange aussi du radicalisme de gauche et de droite. Laissons ici de côté les impulsions parfois sommaires et brutales de ces « populistes »: rancunes de toutes sortes, haine de l'Occident et de la civilisation urbaine, de Budapest, la capitale chargée de tous les péchés, un racisme obsessionnel et souvent des compromis successifs avec les tendances totalitaires, nazisme ou communisme. Il est inutile de préciser que tout cela resta toujours totalement étranger à Zoltán Szabó, traité du reste précisément comme un corps étranger, sinon un traître, par ces funestes thuriféraires, éthyliques rimailleurs éructants et fumeux idéologues.

Le genre qu'il cultivait et par lequel il obtint aussitôt l'admiration de *tous* fut celui où les meilleurs de ces « eplorateurs des villages » excellaient: la *sociographie littéraire*, qui allait à la découverte, dans ce régime semi-féodal, des *terrae incognita* habitées par des « indigènes » constituant portant la moitié de la population: les paysans pauvres, très pauvres pour la plupart. Zoltán Szabó y apportait son sens aigu de l'observation, ses indignations aussi, mais avec plus de tendresse et de pitié que de fureur, et il souhaitait non seulement une réforme urgente, la redistribution des terres, mais aussi la volonté d'intégrer enfin ce *peuple* dans la *nation*. *La Situation à Tard* (1936), évocation de la vie d'un village du nord de la Hongrie, en fut, avec éclat, la première manifestation; la suite, *Misère avec panache* (1938), son extension dans le cadre d'un département entier, traitant aussi de la classe ouvrière (minière en l'occurence), de la mentalité rigide et paléo-réactionnaire de la *gentry*, de la faiblesse et de la médiocrité des classes moyennes, si indispensable portant à la modernisation et à la démocratie.

Szabó voyait aussi que cette problématique n'était pas propre à la Hongrie: la « misère » des petits pays de l'Europe centrale était un destin commun; ses voyages polonais, roumains, balkaniques, accompagnés d'articles et de libelles, lui permettaient d'élargir l'horizon. « Peuple » et « nation » furent d'abord les mots-clés de son entreprise; l'Histoire mit l'accent sur d'autres. Après Munich, après l'Anschluss, d'autres termes passèrent devant, jaillis d'une réflexion de plus en plus angoissée: « État », « indépendance », « patrie » apparurent dans la rubrique qu'il tenait dans le grand quotidien alors libéral, *La Nation magyar*, sous le titre de « Défense nationale spirituelle ». De l'automne de 1939 jusqu'à l'interdiction légale de son « forum » en juin 1940, il cherchera modestement ses armes contre la peste brune dans les valeurs culturelles, dans la dignité du passé, dans l'utopie d'un futur, dans une dérisoire capacité de sursaut, dans une prise de conscience intellectuelle qui, par une sorte de grâce, pourrait se sublimer en dressement collectif; en anticipant une phrase de Camus qu'il aimera plus tard citer: « Je me révolte donc nous sommes. »

Pour en revenir à *L'Effondrement*, il serait oiseux d'insister sur sa composition, celle d'un drame en trois actes, ou d'une partition en trois mouvements variés: « Paris »; « Sur la route », où un vent de folie, d'ancestrale Grand Peur pousse des dizaines et des dizaines de milliers de personnes; et enfin, l'exile, la quarantaine à Nice: « En captivité sur la Côte d'Azur ».

Plus instructive nous paraît l'identification de trois genres, trois couches toutes également d'une authenticité indiscutable, et du montage qui les unifie et en fait disparaître toute trace de « coutures », au point que seul le philologue peut savoir que bien des feuillets, saisis sur le vif, ont paru, presque jour après jour, sous forme d'article et de « lettres » dans la presse magyare, tout en s'étonnant et se demandant par quels canaux, dans une période si confuse, de désorganisation de tant de services, ils pouvaient jusqu'aux rédactions de Budapest.

La première caractéristique de ce petit livre qui n'a pas à rougir à l'ombre d'autres ouvrages, journaux ou libelles: ceux d'Alfred Fabre-Luce ou d'André Maurois par exemple, est donc d'être constitué de *notes quotidiennes*, presque aussitôt transmises pour une publication immédiate (le livre paraît dès la fin de l'an 1940!), en une sorte de *reportage*. Insistons sur sa valeur documentaire: traduit plus tôt en français, il aurait pu être utilisé par le meilleur monographe de *L'Exode*, Jean Vidalenc, qui affirmait en 1957 que « c'est au hasard de notations dans les œuvres de second plan que se rencontrent les références à des ordres ou à des situations que les ouvrages des principaux dirigeants ne mentionnent pas ». Un petit détail à ce propos. On discute assez souvent pour savoir combien de Français ont entendu l'historique appel du général de Gaulle; or, fait rare ou unique, quelques extraits confus et mal typographiés en sont parus dans *Le Petit Provençal* et *Le Progrès* (de Lyon), et le 25 juin en jeune écrivain magyar en a pu prendre connaissance dans son exil à Nice et le relever dans ses notes.

Sur un autre plan, l'*analyse* des événements et de leurs causes n'est évidemment pas du ressort de Zoltán Szabó, jeune étranger qui visite pour la première fois de sa vie la France. Mais s'il n'a pas le prétention d'expliquer les événements, il pratique tout au long de son livre, sous forme d'une revue de presse, une *explication de textes*; et l'on doit reconnaître que ses observations, ses jugements coïncident quasi totalement avec ceux de l'historiographie beaucoup plus récente! N'ayant certes ni la compétence ni l'expérience militaire de Marc Bloch il n'aurait pu, bien sûr, rivaliser avec le grand historien, menant, lui aussi dans l'immédiat, un examen de conscience collective douloureux. Son livre ne s'intitule pas *L'Étrange Défaite* (de l'armée française en premier lieu), ni *La Débâcle* non plus, comme pour l'autre catastrophe évoquée jadis par Zola, mais *L'Effondrement*: d'une illusion nationale, d'une suffisance peut-être, d'un régime (aussi bien politique que social) parvenu, au bout de soixante-dix ans d'existence, à son déclin inévitable, d'un monde enfin, d'un rêve encore plus largement partagé, bien au-delà des frontières hexagonales.

Car *L'Effondrement* est un livre dramatique mais aussi élégiaque, nostalgique: un « adieu au monde d'hier » (comme l'est le titre original de l'ouvrage de Stefan Zweig, *Le Monde d'hier*), en adieu à « la Vielle Europe » (comme on a titré dans sa version hongroise la *Vieille France* de Roger Martin du Gard). Adieu à Paris, aux longues traversées nocturnes, du parc Montsouris au Marais, passant par le *Lion* de Belfort, la tombe de Baudelaire au cimetière du Montparnasse et le *Balzac* de Rodin; adieu à la Douce France, en tendre leitmotiv du livre; l'envie de l'idylle, le désir de partager des joies simples avec des gens simples, comme dans le monde cinématographique de Jean Renoir et de René Clair, d'éprouver encore une dernière fois les plaisirs de la contemplation et de la gastronomie, de baguenauder en paix et *lentement* sans rien rencontrer que le « Limousin » et point encore de « Siegfrieds », entre les caves viticoles et les églises romanes, juché sur sa bicyclette comme Charles-Albert Cingria, autre amoureux périphérique de la latinité savoureuse, écrivain suisse peut-être secondaire mais si injustement oublié à nouveau. Les armes tonnent, c'est la dâbandade, mais ce périple reste aussi (souhaiterait être) un *Sentimental Journey* à la Sterne, un *Voyage sentimental*, comme s'intitulait peu auparavant un délicieux petit livre dû à un autre Hongrois, exilé devenu français, notre François Fejtö.

Name-dropping, péché mignon, pédantisme tout cela? Mais Sterne ou Cingria indiquent un ton, Giraudoux et d'autres la couleur du temps; et ils sont tous directement dans ou plutôt sous le texte, dans une intertextualité irénique et parfois ironique; de même que les bucoliques antiques, Virgile ou Horace, chez l'ancien latiniste, Keats, sans être nommé mais cité en prose, Apollinaire directement en français et encore tant d'autres, le poète magyar Kosztolányi (qui commence à être enfin en peu connu en France) et le grand poète-romancier hongrois, Gyula Krúdy, dont les énumérations lyriques, la capacité de saisir la

richesse simultanée d'une réalité sensible et sensuelle soutiennent souvent ces « versets » où s'abandonne et se sublime parfois la prose élégante de Zoltán Szabó; autant Krúdy que l'inévitablement cité Charles Péguy...

C'est ce livre sous-jacent ici qu'écrira Zoltán Szabó peu après son retour mouvementé en Hongrie: *Géographie amoureuse* (1942), une promenade dans le pays, avec ses poètes préférés sous le bras, en aveu de « patriotisme » aussi dans un moment d'exacerbé « nationalisme » à l'ombre de l'hitlérisme aux frontières et dans certains esprit égarés, le recours au *paysage* quand l'espace se rétrécit, à l'intemporel, au passé, quand le présent (et le futur) est chargé de menaces. Car l'inévitable arrive: après l'occupation allemande Zoltán Szabó entre dans la clandestinité et ne reparaît qu'en 1945, dans les parages du gouvernement provisoire (de la « libération »), partageant avec d'autres des illusions et des espoirs d'indépendance nationale et de profonds changements démocratique. C'est d'ailleurs grâce à ce « drôle d'intermède » qu'il retourne à Paris en août 1946, en tant que correspondant de presse, à l'occasion de la conférence préparatoire de traité de paix, et retrouve sa vieille machine à écrire perdue dans l'exode, pour taper une lettre bien désabusée et prémonitoire à une ancienne amie et Muse éventuelle: « Les Français ont gardé tous leurs anciens défauts, mais beaucoup de leurs vertus se sont volatilisées pendant l'occupation allemande. S'ils continuent ainsi, ils vont nous rattraper, et alors on pourra enfin célébrer la fraternité dans une Europe unifiée, qui ressemblera à un État balkanique monstrueusement agrandi... »

Sait-il ensuite, lorsqu'il revient un en plus tard, en 1947, dans la capitale française, en tant qu'attaché culturel de la légation de Hongrie à Paris, sous les ordres du « comte rouge », Mihály Károlyi, triste sire déjà en 1918, sait-il qu'il devra faire des adieux définitifs à son pays natal? C'est en novembre 1948, à l'occasion d'une courte visite, qu'il voit pour la dernière fois Hongrie, et en 1949 qu'il démissionne de son poste, en signe de protestation politique devant le stalinisme qui s'installe de plus en plus dans le pays. L'exile définitif commence alors, « *Nel mezzo del cammin...* ». Il s'installe d'abord à Londres, devient correspondant culturel de Radio Free Europe; il sera alors une référence, un peu comme Czesław Miłosz pour les Polonais, autre peuple de diaspora. Il salue, dans une extase presque mystique l'*annus mirabilis*, l'année ou plutôt les quelques jours de la révolution hongroise de 1956, la « première révolution antitotalitaire de l'histoire ». C'est alors, après 1956, qu'il devient, plutôt qu'un maître à penser, l'ami en peu plus âgé d'une génération de jeunes étudiants et d'intellectuels, dispersés sur cinq continents, mais formant quelques groupes fervents à Paris, aux Pays-Bas, à Londres. On l'appelait tous par son prénom, et tous aimaient tendrement le « personnage » qu'il fut aussi, contradictoire et fascinant: séducteur pudibond, croyant agnostique (ou inversement), idéaliste pratique, indolent énergique, gentleman collectionneur, menuisier bricoleur aux gestes hésitants, qui laissait tomber la cendre de ses innombrables cigarettes dans la pochette de sa veste, élégante, mais lustrée aux coudes; il ressemblait de plus en plus avec l'âge à un Anglais francophile et voulait sans doute emprunter quelques traits physiques à Beckett et à son cher George Orwell; il se levait à midi, sirotait café sur café dans sa baignoire mais restait frais jusqu'au petit matin, tout prêt à discuter, à ironiser, à taquiner, sur les reliefs d'un « dîner à la française », coquilles vides d'huîtres et d'escargots... Mais la boucle allait être bouclée: en 1980, il abandonnait sa maison, transformée de ses propres mains, et ses statuette baroques au bord de la Tamise – presque bateau sur l'eau – pour finir ses jours, en 1984, en France: en Bretagne, à Josselin, en face de l'imposant château des Rohan, dans un vieux presbytère, adjacent au petit cimetière où il gît, dans une terre amie et étrangère, sans doute de par sa propre volonté; Rome n'est plus, n'est pas forcément, pas uniquement à Rome, Rome est partout là où l'on est.

La préparation technique de cet ouvrage a bénéficié de l'aide de Katalin Gáspár. [Ed. Mikes International]

KÖNYVAJÁNLÓ : Előszó Szabó Zoltán « ÖSSZEOMLÁS » című könyvének francia kiadásához

Sipos Gyula ezen írása Szabó Zoltán « *Összeomlás* » című könyvének francia kiadásához íródott. A művet eredetileg 1940-ben a *Nyugat* jelentette meg, jelen francia nyelvű kiadás 2002-ben az EXILS ÉDITEUR kiadó gondozásában jelent meg, Járfás Agnès fordításában.

A műhöz írott előszóban a szerző röviden bemutatja a franciául tudó olvasóközönség számára azt a történelmi kort és magyar valóságot, amelyből Szabó Zoltán jött, illetve alkotott, majd kitér a mű létrejöttének körülményeire. A történelmi tények bemutatása mellett külön gondot fordít Szabó Zoltán intellektuális, morális és emberi jellemének vázolására is.

BOOK PREVIEW : Preface to the French Edition of Zoltán Szabó's « COLLAPSE »

Present writing serves as preface to the French edition of Zoltán Szabó's « *COLLAPSE* », a fine intellectual document of the stormy year of 1940 for France. The volume was first published (in its original – Hungarian) in 1940 by the leading Hungarian journal *Nyugat*. Present French translation was published in 2002 by the publisher EXILS ÉDITEUR; Agnès Járfás translated it into French.

In this preface Mr Sipos gives to the French-speaking reader a brief encounter of the historical background (the 1930s in Hungary) where Zoltán Szabó comes from and the milieu wherein he worked. The writing then presents the actual historic situation that formed the background and shaped the creation of this piece of work. Next to facts, with great care the intellectual, moral, and human character of Zoltán Szabó is shown.

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

ÖNARCKÉPÜNK SORSUNK TÜKRÉBEN

1945~1949

SINE IRA ET STUDIO

Hollandiai Mikes Kelemen Kör

1984.

DEÁK, István : ÖTVENTŐL A SZÁZ SZÁZALÉKIG

(Magyarország a nagyhatalmi érdekszférák kialakulása és megszilárdulása korában, 1943-1947)

Túl sok információ és túl kevés

Magyarország helyzete és szerepe a második világháború nemzetközi politikájában állandó vita tárgya. Sok kérdés ma is megoldatlan. Kérdezhetnők, lehet-e bármit határozottan állítani akkor, amikor egy olyan alapvető forrás mint a szovjet levéltári anyag gyakorlatilag megközelíthetetlen? Valóban lehetetlen állapot, hogy negyven évvel az események után nemcsak a nyugatiak, hanem a szocialista államok történészei is nyugati forrásokra támaszkodva tárgyalják a szovjet politikát. Az a néhány szovjet történész, aki előtt megnyílnak a levéltárak kapui, többnyire propagandát produkál. Mivel azonban a szovjet levéltárak megnyitására vajmi kevés a remény, a munkát azok nélkül is folytatni kell.

Annyi bizonyos, hogy ma összehasonlíthatatlanul több forrás áll a rendelkezésünkre, mint egy emberöltővel ezelőtt. Megnyíltak a második világháborúra vonatkozó amerikai, angol, francia és német levéltári gyűjtemények, sőt a híres, vagy egyesek szerint hírhedt, Freedom of Information Act arra kötelezi az amerikai hatóságokat, hogy olyan iratokat is kiadjanak az érdeklődőknek, amiket más országokban a külügyminisztérium, a vezérkar vagy a kémelhárító osztály örök titokként kezel. Megjegyzendő, hogy a törvény nem ismer különbséget amerikai és nem-amerikai állampolgár között, és így bárki betekinthez a titkos iratokba. Az amerikai gyakorlat tehát éles ellentétben áll még a brit gyakorlattal is.

Mi újat nyújt a sok frissen felszabadult levéltári anyag? Néhány fontos, eddig ismeretlen tény és sok triviálisnak tűnő, de jellemző részlet. Érdeemes megtudni például, hogy milyen intellektuális fokon folytak a nemzetközi tárgyalások, ismerték-e a politikusok a történelmet és a földrajzot, voltak-e nemzeti előítéleteik. A dokumentumok bizonyítják, hogy a sok kiválóan felkészült diplomata és tárgyilagosságra törekvő vita mellett, akadt jó néhány botrányosan alacsony színvonalú tárgyalás. Az utóbbira példa az a beszélgetés, amelyet Beneš folytatott Sztálinnal és Molotovval Moszkvában, 1943 decemberében, és amiről Beneš titkára, Jaromir Smutný, készített feljegyzést. Monológjában, mert gyakorlatilag csak Beneš beszélt, az emigráns csehszlovák államelnök felajánlotta hű szolgálatait a szovjet vezetőknek; visszakövetelte Csehszlovákia háború előtti határait, kérte, hogy egész Erdélyt adják vissza a románoknak (igaz, hogy a román hadsereg akkor még vállvetve harcolt a németek oldalán, de Benešnek a kisantant felújítása volt fontos, magyarellenes élel); követelte, hogy Magyarországot kizárólag a Vörös Hadsereg szállja meg, mondván, hogy az angolok és amerikaiak, akik félnek egy Kun Béla-típusú forradalomtól, nem vezetnének be elég jelentős reformokat, és a brit tiszteket a magyar arisztokraták week-end meghívásaik és vadászkirándulásaik alkalmával újra megbolondítanák „az ősi magyar parlamentarizmus és demokrácia meséjével”; és végül, váltig hangoztatta a kollektív felelősségvállalás erkölcsileg védhetetlen elvét. Az utóbbira hivatkozva, Beneš engedélyt kért, hogy a háború végén deportálhassa mind a német, mind a magyar kisebbséget (az utóbbival Molotov nem értett egyet), és kávéházi politikusok modorában szidta a „feudális” és „fasiszta” magyarokat, a „gyáva” románokat és az „iszákos” lengyeleket.¹

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1980. évi Tanulmányi Napok konferenciáján elhangzott előadás ('ÖNARCKÉPÜNK SORSUNK TÜKRÉBEN 1945-1949, SINE IRA ET STUDIO', Bleyerheide-Kerkrade, 1980. szeptember 13-16.). [Mikes International Szerk.]

¹ Vojtech Matny szerk., „The Beneš-Stalin-Molotov Conversations in December 1943. New Documents”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 20 (1972), 367-402. oldal. Lásd szintén, Gyula Juhász, *Hungarian Foreign Policy, 1919-1945* (Budapest, 1979), 274. oldaltól fogva.

A feltárt dokumentumok rámutattak az államférfiak emberi gyengéire is. Még Churchill is szépített időnként a háborús szerepén, például, amikor emlékiratai utolsó kötetében megemlékezik a brit-jugoszláv, sőt angolszász-szovjet konfliktussal fenyegető trieszti válságról. Churchill szerint ő 1945. június 24-én igen határozott, kemény levelet írt Sztálinnak, és emlékirataiban közli is a levél szövegét. A kiadott levéltári források mutatják, hogy a szigorú levél sohasem ment el, csak egy rövidebb és óvatosabb levél.²

Más új forrás is akad bőven, nemcsak levéltári. Sok ezer emlékirat, önéletrajz, közöttük néhány szovjet tábornok meglepően érdekes emlékirata, Hruscsov magnószalagra diktált önéletrajza a New York-i Columbia egyetemen, Gyilasz és más jugoszlávok tanúvallomásai, kémek beszámolóí, többek közt a valaha Genfben székelő szovjet kém, a magyar származású Radó emlékezései – a közzétett anyag óriási, valósággal leküzdhetetlen. Talán éppen mert olyan óriási az anyag és így mindenféle ideológia igazolására alkalmas, interpretálásuk szorosan összefügg a mindenkori politikával. Gondoljuk meg, hogy milyen gyakran változott a hidegháború eredetének és okainak elemzése az amerikai történetírásban! Kezdetben leginkább kölcsönös félreértésekről írtak az amerikai–szovjet érdekközösségekben és a szovjet meg amerikai nép hasonlóságában bizakodó amerikai írók. Később, a hidegháború első éveiben, majdnem kizárólag Sztálint tették felelőssé a feszült nemzetközi helyzetért. Majd, a 60-as években, az ún. revizionista vagy radikális amerikai történészek a hidegháborúért való teljes felelősséget az Egyesült Államok nyakába akasztották, sőt odáig mentek, hogy a világ minden bajáért a Wilson elnök óta dühöngő amerikai monopolkapitalista imperializmust okolták.³ Végül, a ma legjobb történészei megegyeznek abban, hogy hibák történtek mindkét oldalon; hogy a szovjet háborús külpolitika ugyanúgy nem dolgozott egy előre kialakított hódító terv alapján, mint az amerikai külpolitika; hogy a nyugat-keleti viszony elmérgesedésében jelentős szerepet játszott az angolok és amerikaiak kölcsönös bizalmatlansága, az amerikai külpolitika bizonytalankodása és túlzott idealizmusa, egyes amerikaiak szovjetimádata és más amerikaiak merev antikommunizmusa, de rámutattak arra is, hogy a hidegháború legfőbb oka mégis a szovjet külpolitika minden erkölcsi alapot nélkülöző „rugalmassága” és Sztálin cinizmusa, gyanakvása, örökös ravaszkodása.⁴

A sok forrásból és monográfiából kiderül, hogy Magyarország sorsa, hovatarozása már a második világháború idején eldőlt. Helyesebben megfogalmazva, a háború még tartott, az ország még nem volt felszabadítva, amikor a nagyhatalmak megegyeztek abban, hogy Magyarország a szovjet érdekszférába fog tartozni, mint ahogy Olaszország a nyugati érdekszférába. Az érdekszféra jelentését azonban nem határozták meg világosan, sőt egyáltalán nem, és annak sokszor ellentétes értelmezése lett a hidegháború egyik fő oka. Megemlítendő, hogy a háború alatt a nagyhatalmak képviselői az érdekszférák határainak kijelölését nem tartották azonosnak Európa politikai felosztásával, és hogy Németországot, Ausztriát és Csehszlovákiát a háború alatt egyik érdekszférába sem sorolták be. Csak a háború után lett a szovjet-megszállta terület legnagyobb részéből kommunista terület, csak akkor határozta el a szovjet vezetés a szovjet érdekszféra teljes szovjetizálását. Így szélesedett ki a „szocializmus egy országban” elve a „szocializmus egy érdekszférában” elvévé.

Az érdekszférák kialakulása felé

Kelet-Európa, helyesebben Kelet-Közép-Európa (a mai Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Albánia és Görögország) évszázadok óta nemzetközi probléma, a nagyhatalmak közti ellentétek fő forrása. Elég egy történelmi térképre tekintenünk, hogy lássuk, minden egyes háború átalakította Kelet-Közép-Európa arcképét. A látszólagos zűrzavar azonban igen határozott tendenciákat takart. Az elmúlt 150 évben megszülettek az ún. nemzetállamok; megsemmisült két feudális eredetű, soknemzetiségű nagyhatalom, az osztrák és az oszmán; kitűnt, hogy a nyugati hatalmak, elsősorban Franciaország, létre tudnak ugyan hozni kelet-közép-európai kisállamokat, de azok megvédésére képtelenek; kettőre csökkent az övezetben valóban befolyásos nagy népek száma, a németre és az oroszra, és minden országban megkezdődött a nemzeti kisebbségek beolvasztása, kivándorlása, kiutasítása vagy kiirtása, aminek eredményeképpen egy nap valóban egy nyelvűek és egy kultúrájúak lesznek a „nemzetállamok”.

Korunk egyik legjelentősebb fejleménye a német-orosz vetélkedés és éppen ebben hozott döntő változást a második világháború, amennyiben az orosz–szovjet erő kiszorította a németet. Ennek az eseménynek egyik legfontosabb mozzanata az

² Winston Churchill, *Triumph and Tragedy* (Boston, 1953), 560 f., valamint Churchill levele Sztálinnak, 1945 június 24, közli a *Correspondence between the Chairman of the Council of Ministers of the U.S.S.R. and the president of the U.S.A. and the Prime Minister of Great Britain during the Great Patriotic War of 1941-1945: Correspondence with Winston S. Churchill and Clement R. Attlee* (Moszkva, 1957), 370. oldal.

³ A hidegháború revizionista interpretálói közül különösen említésre méltók Gar Alperovitz, D.F. Fleming, Gabriel Kolko, Walter Lefebvre és William Appleman Williams. Lásd például Gar Alperovitz, *Cold War Essays* (New York, 1966). Pontosan ellenkező álláspontot foglal el John Lukacs, *A New History of the Cold War* (Garden City, N.Y., 1966).

⁴ A hidegháború kelet-közép-európai vonatkozásainak a legjobb szakértői Vojtech Mastny, *Russia's Road to the Cold War* (New York, 1979) és Geir Lundestad, *The American Non-Policy Towards Eastern Europe, 1943-1947* (New York, 1975). Rövid, bár kitűnő Charles Gati, „From Cold War Origins to Detente: Introduction to the International Politics of Eastern Europe” közli Charles Gati szerk., *The International Politics of Eastern Europe* (New York, 1976), 1-14. oldal.

1939 augusztusi német-szovjet egyezmény, ami Kelet-Közép-Európa új felosztását eredményezte, történelmünk során talán a legnagyobb átrendezést. Mi volt a Szovjetunió célja 1939-ben? Gyengíteni Lengyelországot és kiköszörülni az 1920-as lengyel-szovjet háborúban elszenvedett csorbát; visszacsatolni az első világháború következményében elveszített orosz birodalmi területeket, vagyis a három balti államot, Besszarábiát és Kelet-Lengyelországot; szovjet hegemoniát biztosítani Finnországban, amely valaha autonóm tartomány volt a cárok alatt; növelni a szovjet befolyást Európában és végül, megakadályozni azt, hogy a nyugati hatalmak és Németország szövetkezzenek a Szovjetunió ellen.

A Hitler-Sztálin paktum a fent felsorolt közvetlen szovjet célokat rendre megvalósította, de hosszabb lejáratra mégis szörnyű hiba volt. Lengyelország megsemmisítése megszüntette az ütközőállamot a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió között, és így a paktum ahelyett, hogy két évvel elhalasztotta volna a német inváziót – amint azt Sztálin védelmezői állítják –, inkább lehetővé tette a német támadást. Lengyelország elfoglalása nélkül vajon hogyan támadta volna meg Hitler a Szovjetuniót? És mi bizonyíték van arra, hogy a német-szovjet paktum nélkül Hitler megtámadta volna Lengyelországot? A paktum arra is erőt adott Hitlernek, hogy a lengyelek után megtámadja és legázolja a franciákat, ami azt jelentette, hogy egy német-szovjet háború esetén nem lesz második front, és hogy a nyugati szövetségeseknek partra kell szállniuk Európában, hogy segíthessék a Szovjetuniót. Igaz viszont, hogy hosszú lejáratra a szovjet-német szerződés mégis a Szovjetunió hatalmi érdekeit szolgálta, mert soha nem adta fel azokat a területeket, amiket, hála a német barátságának, 1939-ben és 1940-ben elfoglalt.

A franciák fegyverletétele után a szovjet külpolitika kettős célt követett: egyrészt brit-ellenes politikával és jelentős gazdasági segítséggel támogatni náci Németországot, másrészt a németek terhére terjeszkedni Közép-Kelet-Európában. Magyarországgal kapcsolatban ez a kettős politika úgy nyilvánult meg, hogy egyrészt a szovjet kormány jó viszonyt teremtett az addig fasisztának titulált Horthy-rendszerrel, másrészt Molotov, 1940 decemberi berlini látogatása során, szovjet érdekeltséget jelentett be Magyarországon, valamint Bulgáriában, Jugoszláviában, Görögországban és a németek által megszállt lengyel területeken. Igaz, hogy Molotov nem magyarázta meg, hogy mit jelent a szovjet érdekeltség, és hogy mikor fog az megvalósulni, de mindenesetre megerősítette Hitlerben azt az amúgyis régen érlelődő elhatározást, hogy leszámol a Szovjetunióval – máskülönben az angolok előbb-utóbb szövetségesre találnak az oroszokban.⁵ Így a Hitler-Sztálin paktum egyenesen elvezetett az 1941 júniusi német támadáshoz a Szovjetunió ellen. Még Magyarország felé is megbukott a szovjet külpolitika, mert hiába volt a sok gazdasági kedvezés, hiába a 48-as zászlók visszaadása, Magyarország mégis megtámadta a Szovjetuniót.

Amint Sztálin nehezen hitte el, hogy a németek támadni fognak, ugyanúgy nehéz volt elhinnie, hogy az angolok komolyan gondolják az új brit-szovjet szövetséget. (Igaz, 1939-ben a britek nem tárgyaltak komolyan Sztálinnal.) A nyugati hatalmak iránt érzett bizalmatlanság a második világháborús szovjet politika egyik alaptétele. Ez magyarázza, hogy miért tapogatózott a Szovjetunió ismételten Németország felé, nemcsak a vereség árnyékában hanem a szovjet sikerek idején is; miért keresett szovjet biztonsági övezet Kelet-Közép-Európában, és miért ellenezett minden olyan regionális vagy kétoldali megállapodást, amelynek egyik partnere nem a Szovjetunió. De mert a Szovjetunió nem nélkülözhetette nyugati szövetségeseit, és mert Sztálinban a bizalmatlansággal valamiféle csodálat vagy baráti érzés is párosult Nagy-Britannia és az Egyesült Államok felé, céljait mindig úgy követte, hogy azokkal ne vonja magára a nyugati szövetségesek egyesült ellenkezését. Sztálin szerencséjére, a két nyugati nagyhatalom az európai érdekszférák kérdésében sohasem egyeztetette a politikáját.

Hogy a szovjet külpolitika következetes volt céljaiban, ha nem is módszereiben, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a háború első éveiben, amikor a Vörös Hadsereget megsemmisülés fenyegette, a szovjet diplomácia ragaszkodott az 1941-es határokhoz, vagyis semmiképpen sem volt hajlandó lemondani az 1930 és 1941 között szerzett lengyel, román, finn és balti területekről. A sztálingrádi győzelem hatalmasan megerősítette a Szovjetunió tekintélyét, ugyanakkor nem csökkentette Sztálin gyanakvását a nyugati szövetségesek irányában, talán mert, jóval korábban, Rooseveltnél elég felelőtlenül, 1942-re ígérte a második front megnyitását. Sztálin félhetett attól, hogy a szovjet sikerek miatt aggódó nyugati hatalmak lepaktálnak a németekkel, és mert Sztálingrád után sem lehetett biztos a győzelemben, inkább ő próbált paktálni a németekkel. A stockholmi sorozatos megbeszélések körülményei ugyan tisztázatlanok, de annyi bizonyos, hogy szovjet megbízottak ajánlatokat tettek a németeknek.⁶ A bosszúvágó és teljesen elvakult Führer azonban hallani sem akart egy különbéke lehetőségéről, helyette Kurszknál rohamra küldte a páncélosait, a történelem legnagyobb ütközetében. Az 1943. júliusi csatát a németek elvesztették; attól fogva nem volt kétséges, hogy a Szovjetunió is megbirkózik a Harmadik Birodalommal.

A kurszki csata évében előtérbe kerültek a kényes nemzetközi ügyek a szövetségesek között, elsősorban a lengyel ügy. Az akkor kezdődő és a következő két évben szinte szakadatlanul folytatódó tárgyalásokat úgy jellemezhetnénk, hogy azokban az

⁵ A Szovjetunió megtámadásának hátterét lásd a következő munkákban: Barton Whaley, *Codeword Barbadosa* (Cambridge, Mass., 1973) és Heinz Höhne, *Canaris. Patriot im Zwielicht* (Wilhelm Goldmann Verlag [1978]), 428. oldaltól fogva.

⁶ Az 1943. évi szovjet különbéke tapogatózásokra lásd Peter Kleist, *The European Tragedy* (London, 1965), 139. oldaltól fogva; Mastny *Russia's Road to the Cold War*, 73. oldaltól fogva; Alexander Fischer, *Sowjetische Deutschlandpolitik im Zweiten Weltkrieg* (Stuttgart, 1975), 180. oldaltól fogva és Höhne, *Canaris*, 456. oldaltól fogva.

angolok határozottan léptek fel, de ezzel csak gyengeségüket igyekeztek leplezni, az amerikaiak gyakran közömbösek voltak lényeges kérdésekben, viszont sok energiát pazaroltak az ENSz megteremtésére, a szovjet diplomácia pedig mesteri ügyességgel viselkedett. Mindehhez hozzáfűzendő, hogy mind a nyugatiakat, mind a szovjet vezetőket erősen korlátozta manővereikben a közös háborús cél, valamint a másik fél különbéke tapogatózásaitól való félelem. Nem áll tehát, hogy a szovjet diplomácia állandó fölényben volt. A britek egyik taktikai célja a regionális (pl. csehszlovák-lengyel, vagy balkáni) szövetségek kialakítása volt, ezeket azonban a szovjet megvétőzta és helyettük kétoldali szerződéseket szorgalmazott. Ebben a tekintetben Sztálin legnagyobb sikere a csehszlovák-szovjet kétoldali szerződés volt 1943 decemberében, egy – szovjet szempontból – ideális megállapodás köztük és egy burzsoá kormány között. Bár a szerződés világosan tükrözte a szovjet vezetőségnek azt a hajlandóságát, hogy elismerje a kelet-közép-európai polgári rezsimeket, a csehszlovák-szovjet egyezmény mégis rendkívül káros volt a nemzetközi együttműködés és a kelet-közép-európai államok függetlensége szempontjából. Beneš, a londoni emigráns kormány vezetője, brit patrónusai akarata ellenére, sőt a hátuk mögött kötött szerződést Sztálinnal; célja nem a kelet-közép-európai kisállamok erősítése volt, hanem Csehszlovákia szomszédjainak gyengítése. Csak ezzel magyarázható Benešnek az a követelése, hogy kizárólag a Vörös Hadsereg szállja meg Magyar- és Lengyelországot, és hogy az utóbbiban „alakítson olyan új kormányt, amelynek semmi köze sem lesz a londoni (lengyel) kormányhoz”.⁷ Kelet-Közép-Európa szempontjából a Beneš-Sztálin paktum felér a Hitler-Sztálin paktum jelentőségével. Vele megszűnt az utolsó lehetőség arra, hogy a kisállamok szövetségre lépjenek egymással, és végre egyszer egységesen lépjenek fel a nagyhatalmi befolyás ellen.

A Beneš-Sztálin egyezmény felveti a kérdést, hogy milyen államberendezkedést kíván Sztálin a Vörös Hadsereg által felszabadított országokban. A válasz majdnem egyértelmű, hogy Sztálin szovjetbarát, de nem szükségszerűen kommunista államrendszert kívánt. Sőt, bizonyosnak látszik, hogy legalább abban az időben Sztálin a Beneš-típusú polgári kormányt megbízhatóbbnak tartotta egy forradalmi kommunista kormánynál. Emlékezzünk arra, hogy néhány évvel korábban, Sztálin valóságos irtóhadjáratot indított a Moszkvában élő kommunista emigránsok ellen. Állíthatjuk, hogy a háború éveiben Sztálin szisztematikusan támogatta a régi rendszerre épült „törvényes” kormányokat, kivéve ott, ahol a „törvényes” kormány szovjetellenes volt. Amennyiben a törvényes kormány előzőleg kompromittálta magát a németekkel, az még inkább megfelelt a szovjet külpolitika érdekeinek. Minden jel arra mutat, hogy a Szovjetunió kész volt átmenteni a Horthy-rendszert, mintahogy először támogatta Mihály román király rendszerét, de természetesen azzal a feltétellel, hogy ezek a kompromittált rendszerek szakítanak a németekkel és segítik a Vörös Hadsereget. Sztálin tehát a háború alatt konzervatív külpolitikát folytatott – ugyanúgy mint Hitler, aki szintén sokkal szívesebben működött együtt konzervatív rezsimekkel (Horthy, Antonescu, Pétain), mint radikális fasiszta pártokkal.

Játék a százalékszámokkal

1944-re a szövetségesek végső győzelme elintézett ügy volt, de nem Európa újjárendezésének kérdése. A normandiai invázió véget vetett a spekulációnak, hogy vajon partra szállnak-e az angolszász csapatok a Balkánon. Ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy a balkáni partraszállás csak 1944-re lett elsősorban politikai kérdés; hogy a szovjet nem mindig ellenezte a balkáni szövetséges invázió gondolatát, sőt 1943 őszén Molotov kimondottan kérte erre a nyugatiakat; hogy Churchill ugyan következetesen sürgette a balkáni partraszállást, de azt az első években csak stratégiai megfontolásokból tette, és hogy Rooseveltnél meg az amerikai tábornokok következetesen megvétőzték Churchill terveit. A tábornokok azért, mert minden erőt Nyugat-Európa mielőbbi inváziójára akartak koncentrálni, Rooseveltnél az előbbi okon kívül azért is, mert nehezen tudta volna megmagyarázni otthon ellenfeleinek, hogy miért áldoz amerikai katonákat „brit imperialista érdekekért” a Balkánon.⁸ Churchill 1944-es „Ljubljana Gap” tervét, vagyis az áttörést Olaszországból Szlovénián át Közép-Európába, ugyanolyan megfontolásból vetették el az amerikaiak. Különben is addigra már csak a Vörös Hadsereggel együttműködni lehetett valamit kezdeni Közép-Európában.

A normandiai inváziót követően feltétlenül rendezni kellett az Európában felállítandó katonai és közigazgatási demarkációs vonalak kérdését. Erre a legjelentősebb kísérlet, legalább is kelet-közép-európai vonatkozásban, 1944 október elején történt Moszkvában, amikor éppen ott időzött a magyar fegyverszüneti delegáció. A találkozón Churchill és Eden, Sztálin és Molotov vettek részt, amerikai részről csak Harriman követ mint megfigyelő. Churchill emlékirataiból jól ismerjük azt a furcsa jelenetet, amikor a brit miniszterelnök, hogy javaslatát világosabbá tegye, egy cédulára néhány szót és számot írt, majd azt átadta Sztálinnak, aki ceruzájával kipipálta az adatokat és a cédulát visszaadta Churchillnek. A papíron a következő állt.⁹

⁷ Mastny, „The Beneš-Stalin-Molotov Conversations” 478. oldaltól fogva.

⁸ A balkáni invázió kérdésére lásd például Gy. Ránki, „East-Central Europe and World War II. Some Questions of the New Literature”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 20 (1974), 202. oldaltól fogva.

⁹ Churchill, *Triumph and Tragedy*, 227-228. oldal.

Románia: Oroszország 90 %; a többiek 10 %; *Görögország:* Nagy-Britannia 90 % (egyetértésben az USA-val); Oroszország 10 %; *Jugoszlávia:* 50-50 %; *Magyarország* 50-50 %; *Bulgária:* Oroszország 75 %; a többiek 25 %.

Churchill motivációja és viselkedése nehezen érthető. Közvetlenül a moszkvai találkozó után közölte munkatársaival, hogy a százalékszámok csak kalauzként (guide) szolgálnak és nem jelentik érdekszférák felállítását, emlékirataiban viszont a megállapodást fontosnak, majdnem véglegesnek tünteti fel.¹⁰ A szovjet történészek vagy hallgatnak az ügyről, vagy azt állítják, hogy a szovjet vezetőket megvetéssel fogadták Churchill ötletét. A valóságban Sztálin igen komolyan vette az ügyet és hadba küldte Molotovot a százalékszámok megjavítására. Október 10-én, Eden és Molotov találkozásán, amiről egyébként Churchill nem emlékezik meg, csak a brit titkos iratok, a szovjet külügyminiszter teljes hévvel vetette magát a vitába, és összesen hat speciális javaslattal állt elő, míg Eden csak egyel.¹¹ A román és görög százalékszámokat békében hagyták: elfogadott ügy volt a szovjet hatalmi túlsúly Romániában és a brit hatalmi túlsúly Görögországban. Bulgária nehezebb kérdés volt, mert Molotov 90 %-ot kért, Eden pedig csak 80-ig volt hajlandó elmenni, amit aztán a Szovjetunió meg is kapott. A magyar ügyet hallgatólagosan összekötötték a jugoszláv kérdéssel, és amíg Eden hajlandó volt feladni Magyarországot, addig szívósan és sikeresen ragaszkodott az 50 %-os brit befolyáshoz Jugoszláviában.

Molotov azzal kezdte a vitát, hogy a Vörös Hadsereg súlyos vérveszteségeket szenved Magyarországon, és ő sohasem tudná megértetni a katonákkal, hogy miért csak 50 %-ot kap ott a Szovjetunió. Eden ezt az argumentumot elfogadta és engedte, hogy Magyarország esetében a szovjet érdekeltség 50-ről 75-re, majd végül 80 %-ra emelkedjék. Október 11-én, Molotov hatodik javaslatát követően, lezárták a vitát azzal az eredménnyel, hogy az egyetlen drámai változás Magyarországgal kapcsolatban történt a Szovjetunió javára.

Ma már nehéz elképzelni, hogy mi ment végbe a résztvevők fejében. Napokon át tartó vita százalékszámokról, aminek a jelentését sohasem határozták meg. Tényleg, miről lehetett szó: a megszálló seregek százalékos megosztásáról, az új kormányok politikai összetételéről, a politikai pártok megosztásáról, gazdasági élet kapitalista-szocialista elrendezéséről, nagyhatalmak politikai vagy gazdasági befolyásáról? És mégis, a százalékos megállapodás jelentősége tagadhatatlan, egyszerűen azért, mert a szerződő felek igyekeztek respektálni a megállapodást. Romániában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol és amerikai tagjai alig álltak szóba a román politikusokkal; Görögországban Sztálin tiltakozás nélkül tűrte, hogy a brit és görög királyi csapatok vérbe fojtsák az 1944-es kommunista fölkelést. Bulgáriában az angolok éltek 20 %-os jogukkal és elérték, hogy a bolgár hadsereg kiürítse Tráciát, a megszállt görög tartományt. Jugoszláviában és Magyarországon is respektálták a felek a megállapodást, csak éppen a dolgok nem úgy történtek, mint azokat tervezték. Tito nem hallgatott sem az angolokra, sem az oroszokra, amikor azt tanácsolták, hogy mérsékelt politikusokkal egészítse ki a kormányát, ehelyett bevezette a száz százalékos kommunizmust, hűséget nyilvánított Sztálinnak, propagandahadjáratba kezdett volt támogatói, a britek ellen, és megőrizte országa függetlenségét.

A magyarországi fejlemények felfoghatatlanok. Nem kétséges, hogy Sztálinnak kellett a 80 %, különben nem küldte volna Molotovot harcba a százalékszámokért, de az már egyáltalán nem világos, hogy mit értett Sztálin a 80 % alatt. Ha szovjet egyeduralmat akart, akkor miért javasolta 1944. október 14-én, hogy az angolszászok szálljanak partra az Adriai-tengeren?¹² Miért rendelt el koalíciós kormányt egy Horthy-tábornok alatt és miért engedélyezett 1945-ben szabad választásokat? Úgy tűnik, hogy az angoloknak meghagyott 20 % jelentett valamit, vagy jelenthetett volna, ha azt a nyugati hatalmak kihasználják.

A magyar kérdés 1944 októberéig keveset szerepelt a nagyhatalmi megbeszéléseken. Az ország kicsi volt, hadserege gyenge, a magyar hadsereg részvétele a háborúban, ha nem is jelentéktelen, sokkal kevésbé jelentős, mint például a román hadsereg részvétele. A Kállay-kormány békekísérleteit nem igen vették komolyan, amíg a magyarok valami drámai akcióval be nem bizonyítják németellenességüket. Ilyen akcióra sohasem került sor. Az 1944 őszi fegyverszüneti kísérletek természetesen erősen érdekelték a szovjet vezetést, és az mindent megtett, hogy a honvédhadsereg tisztességgel letehesse a fegyvert. Horthy kísérlete azonban megbukott és 1944. október 15-én Magyarország megszűnt önálló politikai és katonai tényező lenni. Most már csak az volt a kérdés, hogy teljesen szovjet befolyás alá kerül-e vagy nem teljesen.

Hogyan jellemezhetnénk a nagyhatalmi politikát Kelet-Közép-Európában a háború utolsó évében? Feltűnő a különbség egyrészt Churchill és Sztálin módszerei, másrészt az amerikaiak módszerei között. A brit és szovjet vezetők realista politikusok voltak, vagy azoknak képzelték magukat. Céljuk kihasználni az adott lehetőségeket, keményen és határozottan alkudozni, de nem elsietni a döntést. Sztálin nem volt meggyőződve arról, hogy mindent megtarthat, amit seregei elfoglalnak, vagy hogy minden elfoglalt területen be lehet vagy be kell vezetni a kommunizmust. Ezért alakított mindenféle koalíciós kormányokat, ugyanakkor hogy kíméletlenül kizsákmányolta és kirabolta a felszabadított területeket. Churchill szerette volna kihasználni a Szovjetunió látszólag céltudatos, de a valójában bizonytalanok politikáját, de ebben megakadályozta Anglia mindig inkább nyilvánvaló gyengesége, az amerikaiak angolok iránti bizalmatlansága és az amerikai politika belső megosztottsága.

¹⁰ Uo. de lásd még Juhász, 310. oldal.

¹¹ A Molotov–Eden-vitára lásd, Juhász, 310., Mastny, *Russia's Road to the Cold War*, 208. oldaltól fogva és legrészletesebben, Charles Gati, „Top Secret Meetings in Moscow in October 1944 and the Communist Quest for Power in Hungary” (Kiadatlan kézirat, 1978).

¹² Mastny, *Russia's Road to the Cold War*, 211.

Az amerikai vezetők megegyeztek abban, hogy ne legyenek érdekszférák (ez szoros kapcsolatban állt a távolkeleti és más gyarmatbirodalmak iránt érzett ellenszenvükkel), hogy minden nemzet kapjon önrendelkezési jogot, és hogy a szabad, demokratikus államokat fogja össze az Egyesült Nemzetek Szövetsége. A végrehajtás tekintetében azonban nem volt egyetértés a Szovjetunióval való kompromisszumra hajlamos Rooseveltt és tanácsadóit, az inkább szovjetellenes State Department, és a Japánra koncentráló és ezért minden további európai konfliktust elkerülni kívánó katonai vezetők között. Így nem csoda, hogy az Egyesült Államok gyakorlatilag semmi szerepet nem játszott Kelet-Közép-Európa új rendjének kialakításában.

Utójáték

Moszkva után Magyarország lekerült a nemzetközi tárgyalások programjáról. Magyar szempontból Jalta és Potsdam nem voltak jelentős konferenciák. A jobboldali emigráció által sokat emlegetett „jaltai árulás” sohasem történt meg, mert ott a kelet-közép-európai államokról alig esett szó. Magyar szempontból Jalta leginkább azért említésre méltó, mert a konferenciáról Sztálin azzal a meggyőződéssel tért haza, hogy a nyugati hatalmak gyengék és határozatlanok.

Ezért engedte meg magának, hogy siettesse Románia szovjetizálását és megpróbálja a szovjet érdekszférába bevonni Ausztriát. Jellemző, hogy a szociáldemokrata Karl Rennert azzal a megokolással fogadta el a felszabadult Ausztria elnökének, hogy Renner valaha az Anschlusra szavazott, ezért kompromittált, és így kézben lehet tartani.¹³ Renner azonban ügyes és szerencsés volt, és így Magyarország nyugati szomszédjából sohasem lett csatlós.

Az 1945 és 1947 közötti idő magyar szempontból mint belpolitikai kérdés érdekes, nem mint külpolitikai probléma. Magyarország külpolitikai hovatartozása régen eldőlt, csak az nem volt világos, hogy eltűn-e a szovjet vezetőség egy szovjethű de nem kommunista magyar kormányt, és ha nem tűr el, akkor hogyan reagálnak a rendszerváltozásra a nyugati nagyhatalmak. Az első kérdésre a válasz egyértelmű. Részben a magyar kommunisták önálló akciói, részben a hidegháború felmelegedésétől féltő (vagy arra számító?) szovjet kormány erőszakos beavatkozása következtében, a demokrácia aránylag rövid ideig tartott. A kommunista hatalomátvétel 1947-re gyakorlatilag befejeződött. A második kérdésre a válasz, hogy az angol munkáskormány ugyan erősen tiltakozott a magyar szociáldemokrata párt megsemmisítése és a kommunista hatalomátvétel ellen, de a gyakorlatban Anglia tehetetlen volt. Az Egyesült Államok folytatta határozatlan politikáját. Egyrészt Truman elnök kemény szavakkal ítélte el a magyar eseményeket, másrészt az amerikai kormány szigorúan betartotta a britek által kötött moszkvai megállapodást és nem avatkozott a magyar ügyekbe.

Nem kétséges, hogy a háború éveiben sok alkalom nyílt arra, hogy az amerikaiak, esetleg a szovjet vezetőséggel egyetértésben, részt vegyenek Kelet-Közép-Európa átrendezésében és újjáépítésében. Ezeket az alkalmakat az amerikaiak elmulasztották. De ha már egyszer ez így volt, akkor nehéz megállapítani, hogy mit is tehettek volna a kész helyzettel szemben a háború után. Maga az a tény, hogy amerikai és brit tiszték ültek a bulgáriai, romániai és magyarországi szövetséges ellenőrző bizottságokban inkább sikernek számított, mint bukásnak. Japánban és Olaszországban a szovjet megbízottak semmi szerepet sem kaptak az ország kormányzásában. Mi érdeke fűződött az Egyesült Államoknak Magyarországhoz, az általános humanitárius és globális politikai érdekeken felül? A gazdasági érdekeltségek elég jelentősek voltak ahhoz, hogy az amerikai kormány kompromisszumot keressen a szovjet vezetőkkel, de nem elég jelentősek, hogy erőszakkal beavatkozzanak a magyar ügyekbe. És ha tekintetbe vesszük, hogy 1946-ban már csak 400 000 amerikai katona állt Európában, és hogy sem a nép, sem a kormány nem akart új háborút, erőszakos beavatkozásról amúgy sem lehetett szó.

Annyi viszont bizonyos, hogy a budapesti amerikai diplomaták sem anyagi, sem erkölcsi támogatást nem nyújtottak a magyar politikusoknak. A demokraták választási harcához egy fillért sem adtak akkor, amikor a kommunisták kimeríthetetlen anyagi és erőszakforrásokkal rendelkeztek. Mint követjelentések mutatják, az amerikaiak igen rossz véleménnyel voltak Tildy Zoltánról, Nagy Ferencről, sőt az egy Balogh páteren kívül, az egész Kisgazdapárttól. A katolikus-konzervatív ellenzékét, különösen Mindszenty bíborost pedig egyenesen megvetették.¹⁴ Az amerikai diplomaták demokratikus magatartásra és áldozatvállalásra intették a magyar demokratákat, ők maguk azonban kezdettől fogva elparentálták a magyar demokráciát. Washingtonba küldött jelentések már 1945-ben semmi kétséget sem hagytak afelől, hogy az igazi hatalom a kommunista párt és a kommunista rendőrség kezében van.¹⁵ Nagy Ferenc kormányának 1947-ben bekövetkezett megbuktatása idején a State Department ugyan javasolta, hogy a magyar ügyet vigyék az ENSZ közgyűlése elé, de a javaslatot Acheson

¹³ Uo. 267-268. oldal.

¹⁴ Lásd például „Review of political events in Hungary covering the period from the inauguration of the Republic to the Paris Peace Conference, January-October 1946”, report by the U.S. Legation in Hungary transmitted on December 16, 1946, 10. és 18. oldal. National Archives, Washington, D.C. 864.00/12-1646. Vagy Schoenfeld to the Secretary of State, March 29, 1946: 864.00/3-2946.

¹⁵ „Review of events in Hungary during the first phase of armistice, February-June, 1945”, report by the U.S. Mission in Hungary transmitted on July 30, 1945. National Archives 864.00/7-3045.

külgyminiszterhelyettes elvetette.¹⁶ Néhány hónappal később, 1948 februárjában, Csehszlovákia is a kommunista államok sorába lépett.

Felmerül a kérdés, hogy nyugati támogatás hiányában segíthettek volna-e magukon a kelet-közép-európai államok. Elvben igen, de valójában az együttműködéshez még a szándék is hiányzott. Talán sohasem volt olyan rossz a viszony a kelet-közép-európai államok között, mint éppen a második világháború után. A magyarok és a románok utálták egymást a Maniu-gárda erdélyi magyarüldözése és a Nagy Ferenc-Rákosi Mátyás-kormány határkiigazítást célzó lépései miatt. A kommunista jugoszlávok nem szimpatizáltak Magyarországgal, amely hivatalosan még 1947-ben is burzsoá állammak számított. Lengyelország, Bulgária és Románia 1944-1945 óta kommunista uralom alatt éltek; a másik demokratikus ország, Csehszlovákia pedig Magyarország legádázabb ellensége volt. Nem a csehszlovák kommunisták, hanem a demokrata Beneš és Jan Masaryk utasították ki Csehszlovákiából a magyarok tízezreit és üldözték a nemzeti kisebbségeket. Így nem csoda, hogy ugyanúgy, mint a második világháború első éveiben, a kelet-közép-európai államok ismét külön-külön, egymás ellen acsarkodva veszítették el politikai, társadalmi és kulturális önállóságukat.

Kelet-Közép-Európa teljes politikai átrendezése 1939 augusztusában kezdődött, amikor Hitler és Sztálin két érdekszférára osztotta ezt a hatalmas területet. Az átrendezés folytatódott 1943-ban és 1944-ben Moszkvában és gyakorlatilag befejeződött 1946-ban, Párizsban, amikor a békekötések alkalmával nemcsak az új határokat húzták meg hivatalosan (kivéve a német-lengyel határt), hanem az új földesúr, a Szovjetunió, háborítás nélkül gyakorolhatta hatalmát. A kelet-közép-európai kisállamok között a kicsinek számító Magyarország aránylag korán veszítette el a függetlenségét, 1944. október 15-én, amikor megszűnt az önálló magyar kormány és az önálló magyar hadsereg. Azon a napon a magyar kérdés is eltűnt a nemzetközi politika színteréről. Csak egyszer, 1956 őszén nyílt alkalom arra, hogy az ország visszanyerje politikai és katonai önrendelkezését és hogy ügye nemzetközi fórum elé kerüljön. Akkor azonban Nagy Imre miniszterelnök távirata elveszett az ENSz bürokrácia útvesztőiben.

Katolikus Szemle

1987.

XXXIX. évfolyam 3. szám

HAAS, György : HOGYAN KÖTÖTTEK BÉKÉT PÁRIZSBAN?

A magyar békekötés előzményei és háttere

A szemtanú Illyés Gyula így emlékezik a *Szíves kalauz* címen megjelent utijegyzeteiben, a negyven esztendővel ezelőtt, 1947 február 10-én lejátszódott tragikus történelmi eseményekről:

« A hónapokig húzódott béketárgyalásoknak utolsó jelenetét, – így szólt a határozat – a lehető legkisebb nyilvánosság előtt, a lehető leggyorsabban játszhatják le: elég volt az izgalmakból, csapódjék össze minél hamarabb a függöny. Tapsot senki sem várt senkitől; a szöveg dolgozótársai, a csehek, a jugoszlávok a társszerzők is elégedetlenek voltak. A külügyi hivatal szertartásrendezői a huszonhat nemzet képviselőinek mindössze százötven percet szabtak az öt volt csatlós állammal – sorrendben Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal – kötendő békeszerződés aláírására. Színhelyétül az Orsay rakparton fekvő külügyi palota egyik belső termét, mintegy szentélyét, az Óra Szalont – a *Salon de l'Horloge*-t jelölték ki. Belépőjegyet érdeklődőknek egyáltalán nem adtak, a hírlapíróknak is alig. Magyarországnak, a magyar sajtónak összesen három belépőjegyet engedélyeztek. »

A hazai történetírásban a béketárgyalásokról és az ezt követő szerződésről a mai napig is csak addig szabad elmenni a tények feltárásában, ameddig ez nem sérti a megszálló Szovjetunió érdekeit. Balogh Sándor írja *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-47* című könyvében:

¹⁶ Lásd például John D. Hickerson to the Secretary, March 1, 1947: 864.00/3-147; „Copy of a letter to Mr. Molotov, dated March 5, 1947. Aláíró W.B. Smith: 864.00/3-547; Acting Director, Office of European Affairs to the Secretary, June 3, 1947: 864.00/6-347 stb. Az 1947-es eseményeket kitűnően vázolja „Political Review of Hungary – 1947”, report by the U.S. Legation in Hungary transmitted on February 28, 1948. 864.00/2-2848.

« A népi demokratikus Magyarország megszületését követő esztendőök történetének aligha vannak olyan tényei és vonatkozásai, amelyeket annyi homály fedné, s amelyhez annyi félreértés és tévedés fűződne az eseményeket átélő idősebb és az őket követő, sőt részben felváltó fiatalabb nemzedékek tudatában, mint éppen az ország korabeli tényleges nemzetközi helyzete és a népi demokratikus kormányzat külpolitikája. Történelem-könyveink a második világháború utáni korszak ábrázolásakor egyenlőre inkább vázlatosan érintik, töredékesen említik a magyar külpolitika azon kérdéseinek többségét, amelyek hol erőteljesebben, hol kevésbé erőteljesen, de mindenesetre befolyásolták a népi demokratikus átalakulás menetét Magyarországon. Így némi túlzással azt is állíthatnánk róluk, hogy nem annyira a történelmi valóság jobb és teljesebb megismerését szolgálják, s ezzel együtt nem a tisztánlátást segítik elő ezen a téren, hanem a megválaszolatlan kérdéseket és azok következményeit konzerválják. A történelmi publicisztika pedig, ha netán foglalkozott, illetőleg foglalkozik is a felszabadulás utáni magyar külpolitika kérdéseivel, akkor többnyire a történetiség elvét mellőzve, szinte kizárólag csak az általánososítást vagy az időszertűnek véltet hangsúlyozza. A lényeges sajtóanyag viszont egyszerűen mellékesnek tekinti, esetleg az általános megértését ée befogadását zavaró jelenségként kezeli. »¹

A Kállay-kormány előkészületei

A második világháború utáni béketárgyalások előkészítése nem a harcok elültével kezdődött meg, hanem már 1943 tavaszán, a Kállay-kormány külügyminisztériumának politikai osztályán. A magyar külügyek vezetői az angol-amerikai győzelem feltételezése jegyében folytatták a felkészülést, amelyben helyet kapott az ország demokratikus átszervezésének terve is. Ezzel egyidőben tárgyalások folytak az angol és amerikai kormányok megbízottaival, főleg Törökországban, Svájcban, Svédországban és Portugáliában abban a hitben, hogy a nyugati hatalmak csapatai a Balkánon is partra fognak szállni.

Ezzel egyidőben a Teleki Pál Tudományos Intézetben és a Statisztikai Hivatalban elkezdődött a szakemberek kiválogatása, akik azután különféle kérdések feldolgozására kaptak megbízást. A két intézmény munkatársain kívül 30 szakembert vontak be, akik csakis saját memorandumuk anyagát ismerték. A munkálatok foglalkoztak a trianoni békeszerződés által tervezett helyzet politikai és gazdasági következményeivel, a nemzetiségi és kisebbségi kérdéssel, a magyar külpolitika általános problémáival 1919 óta, különösképpen Magyarország és a szomszédos államok viszonyával, majd a Magyarországra nehezedő német nyomással és a náciizmussal szemben tanúsított ellenállással, valamint a magyar demokrácia és a parlamentarizmus problémáival, a szükséges belpolitikai reformokkal és a Dunamedence újjászervezésének kérdésével.

A memorandumok nagy része 1943 végén készült el, és ezekből egy példány a svájci magyar nagykövetségen került letétbe. Egy másik, nem teljes sorozatot Budán ástak el Magyarország német megszállása után.

1945-ben a békekötéssel kapcsolatban a szovjet álláspont igen egyszerű volt. Sztálin már 1945 áprilisában a következőket mondotta Djilasnak: « Ez a háború különbözik a múlt háborútól. Aki elfoglal egy területet, saját szociális rendszerét fogja érvényesíteni a katonai uralma alá eső területeken. Ez nem is lehet másként. »² Ennek a kijelentésnek megfelelően az oroszok a fegyverszüneti szerződéseket akarták átalakítani békeszerződéssé és ebből nem is csináltak titkot. A második világháború utáni években a szovjet megszállás alatti területek békerendezésébe a nyugati hatalmak akarata csak néhány különleges alkalommal érvényesült.

A háború után a békeelőkészítő munkálatok 1945 júniusában indultak meg. Gyöngyösi János, az Ideiglenes Nemzeti Kormány kiscsapatártyi külügyminisztere magához kérte május végén Kertész Istvánt, aki a második világháború alatt a magyar királyi külügyminisztérium azon nem kevés tagból álló csoportjához tartozott, amelynek náciellenessége, nyugat-barátsága közismert volt. Megbízta a magyar békeelőkészítő bizottság vezetésével egy olyan időpontban, amikor a demokratikus pártok vezetői abban reménykedtek, hogy az új béke előkészítői – okulva Trianonból – most etnikai alapon fogják meghúzni az ország határait. Ez annyit jelentett volna, hogy a Magyar Köztársaság egy bizonyos területet megtarthatott volna azokból az országrészekből, amelyeket 1938 és 1941 között Magyarország békés úton szerzett vissza. A magyar demokrácia vezetői főleg Észak-Erdély egy részének megtartásában bíztak, hiszen köztudott, hogy Antonescu marsall Romániája Hitler igazi kegyeltje volt.

A békeelőkészítő munka 3 üres szobában indult meg a külügyminisztérium céljaira a Szabadság téren lefoglalt bérházban. Technikai felszerelés, mint írógép, íróasztal, anyagi okokból alig állt a munkatársak rendelkezésére. Az 1943-ban elkészített anyagok, a Budán elásottak kivételével, veszendőben mentek. Ugyanis a svájci anyag hazahozatalára Puskin követ nem adott engedélyt, azzal az indokkal, hogy semmi szükség nincsen béketárgyalásokra felkészülni.

Mivel magyar szuverenitás alig létezett, hiszen Magyarország jogállását egy fegyverszünettel enyhített hadiállapot határozta meg, a magyar külügyminisztérium a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) hozzájárulása nélkül egyetlen önálló lépést sem tehetett. A diplomáciai viszony felvétele bármely állammal, sőt a Magyarországról való kiutazás engedélyezése is a SZEB-től függött. Annak angol és amerikai tagjai is csak szovjet engedéllyel jöhettek Magyarországra és mozgási szabadságuk korlátozott volt. A potsdami konferencia hozott ugyan határozatot a SZEB keretein belül az együttműködés előmozdítására, de ennek alig volt gyakorlati következménye.

¹ Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-47.* Kossuth Könyvkiadó, 1982. 5-6. o.

² Milovan Gyilas: *Beszélgések Sztálinnal.* Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet. Brüsszel, 1963.

Kertész István igyekezett bevonni a békeelőkészítési munkába a tudományos intézeteket, a minisztériumokat, a Nemzeti Bankot, a Statisztikai Hivatalt, a Gazdasági Kutatóintézetet és jelentős számú szakembert. A minisztériumok átfogó utasítást kaptak az általuk feldolgozandó kérdésekről és kiküldötteikkel heti konferenciákon tárgyaltak. Egy szűkkörű bizottság heti üléseken mérlegelte egy dunai vagy kelet-európai federáció különféle változásainak kihatását a magyar gazdasági életre és az ilyen unió politikai következményeire.

Vita a béke céljairól és lehetőségeiről

A munkálatok megkezdésekor Kertész István felvetette a kérdést Gyöngyösi János külügyminiszternek, hogy melyek a kormány békecéljai, mit terjesztenek a győztes hatalmak elé? Kertész az általa felvetett kérdésre sokáig nem kapott választ. A Kisgazdapártnak és Parasztpártnak voltak ugyan konstruktív elképzelései a békecélok tekintetében, de ezek nem váltak kormányprogrammá. A kommunista párt a békecélokat ködösítő jelszavakkal próbálta befolyásolni az eseményeket Moszkva érdekeinek megfelelően.

Kertész István igyekezett bevonni a békeelőkészítési – a Nemzeti Parasztpárt nevében – a koalíciós pártok békeelőkészítő bizottságának megalakítását és a békecélok közös kimunkálását. Dessewffy Gyula a Kisgazdapárt lapjának, a Kis Ujságnak a hasábjain « A béke előkészítése » című cikkében reményét juttatta kifejezésre, hogy az etnikai határok megvalósítása a reális lehetőségek közé tartozik. Veres Péter a Szabad Szóban így adott hangot reményeinek:

« Hallgassák meg a legkisebb népet is és nézzék meg, mi a helyzet a vitás területeken a népességben, kultúrában, közlekedés és gazdaság terén, és úgy húzzák meg az országhatárokat, hogy az Atlanti Chartában és a lenini-sztalini nemzetik elvekben lefektették. Mert szép volt a Wilson első számú pontja, de mi lett belőle? »

Kovács Imre ezt írta a kommunista oldalról érkező sovinizista vádakra:

« Sovinizmus az ezeréves határok követelése és aki ezt követeli az néppellenes és antidemokrata és mint kártékony elemet ki kell irtani a politikából. Nem sovinizmus arról beszélni, hogy a magyarság szeretné a maga nemzeti államát kialakítani, mégpedig úgy, hogy a magyar etnikum területét fedje a nemzeti állam. »

Révai József visszautasította Kovács Imre « békeprogramját » és a párt központi lapjában a Szabad Népből így támadta: « A magyarkodók ellen » című teljes oldalt betöltő vezércikkében.

« Azok a pártok tehát, melyek figyelmeztetik a magyarságot tényleges helyzetére, melyek óvják attól, hogy fejjel menjen a falnak, melyek emlékeztetése idéznek hogy a demokráciáért való harcával még korántsem tette jóvá elkövetett vétkeit a szabad népek ellen: nemzetlen pártok. Jól van, tudomásul vesszük – írta Révai – hogy Kovács Imre, ha elkésve is csatlakozik ehhez a rágalom-hadjáratához, amelyet a reakció folytat a kommunista párt, a munkáspárt ellen. »³

Kertész István 1945 nyara óta békeelőkészítő jegyzékeket készített és javaslatot tett Gyöngyösi János külügyminiszternek, hogy ezeket egyidejűleg küldjék el a három Szövetséges Főhatalom képviselőinek és utólag a koalíciós pártok vezetőinek. Gyöngyösi vállalta a felelősséget ezért az eljárásért, ami ellentétben állt a SZEB rendelkezéseivel. Annak értelmében ugyanis csak Vorosilovon keresztül lehetett volna jegyzéket küldeni az angol és amerikai megbízottaknak. A magyar elképzeléseket a béketárgyalásokra ezek a jegyzékek fejtették ki.

Az első jegyzék 1945 augusztus 14-i keltezéssel utalt a St. Germain-i és trianoni békeszerződések politikai és gazdasági következményeire, majd a következő 5 pontban foglalta össze a magyar békecélokat:

1. Szoros gazdasági együttműködés intézményes létesítése a dunai államok között.
2. A Duna-vidék gazdasági megszervezése során Magyarország fokozott iparosításának lehetővé tétele.
3. Kulturális bizottságok létesítése a dunai államok között, a szellemi együttműködés biztosítása és a nacionalista túlkapások kiküszöbölése céljából.
4. A területi problémákat illetően a jegyzék leszögezte, hogy az volna ideális megoldás, hogyha a politikai határok elveszíténék jelentőségüket. Ameddig ez az állapot nem következik be, a békés nemzetközi együttműködés céljából az volna kívánatos, hogy az összefüggő területeken élő, azonos nemzetiségű egyének egy államban éljenek az önrendelkezési jog alapján.
- Ennél a pontnál a jegyzék utalt arra, hogy a magyar közvélemény sohasem tudta megérteni, hogy a demokrácia és nemzetiségi elv nevében történt trianoni rendezésnél miért kellett a magyar népnek egyharmadát idegen államokhoz csatolni.
5. Végül is a jegyzék javasolta a megmaradó nemzeti kisebbségek védelmét az Egyesült Nemzetek szervezete keretében.

A jegyzéket, melyet Gyöngyösi János külügyminiszter írt alá, a következőképpen fejeződött be:

³ Szabad Népből, 1946. jan. 13.

« A fentiek elkészítésekor a Magyar Kormány lekötelezettnek érzi magát, hogy a Nagyhatalmaknak a Potsdami Konferencián megnyilvánult jóindulatát viszonozza azáltal, hogy aktívan csatlakozik a demokratikus nemzetek közösségéhez, és hogy lelkesen részt vesz építő munkájukban. A Magyar Kormány meg van győződve arról, hogy az eljövendő nemzetközi szerződéskötések idején javaslatainak erélyessége igazolni fogja, hogy nem karol fel egyetlen olyan ügyet sem, amely ne állna az összes valóban demokratikus ország érdekében. Ennélfogva a jogos és törvényszerű álláspont elfogadása nemcsak Magyarországot, de az összes európai nemzet őszinte béketörekvésének ügyét és ennélfogva a világbéke érdekét szolgálja. A magyar nemzet őszinte kívánsága, hogy végre olyan béke szülessen, amely vágyaikkal összhangban figyelembe venné a Duna mentén élő minden nép jogos követelését. Egy az igazságon és a tiszta erkölcsön nyugvó békemegállapodás, mely számításba veszi a népek jogos érdekeit és alapvető jogait, békét és nyugalmat hoz az új világnak és megelőz egy újabb világméretű katasztrófát.»⁴

A jegyzékben felsorakoztatott érveket Puskin követ és Rákosi Mátyás azzal utasította el, hogy hangneme a Horthy-rendszerben is megszülethetett volna.

A magyar külügyminisztérium ezen kívül számos jegyzéket intézett a győztes főhatalmakhoz, amelyek tartamuknál fogva kevésbé voltak politikai természetűek. Ilyen volt például a Kárpátmedence vizierőinek kihasználására és a Dunára vonatkozó jegyzék. Ez javasolta a teljes hajózási szabadságot a Dunán egy Európai Nemzetközi Bizottság felügyelete alatt, Ulmtól a Fekete tengerig. Erre a jegyzékre hivatkozott és abból elismeréssel idézett Cavendish W. Cannon amerikai nagykövet az 1948 augusztusában Belgrádban tartott konferencián, amikor a Duna nemzetközi jellegének fenntartása mellett érvelt.

A kártérítési fizetések és egyéb gazdasági nehézségek mellett a legkényesebb téma volt területi és nemzetiségi kérdések rendezésének felvetése a szomszéd államokkal. Számos terv készült a területi újjárendezésre, azaz magyarlakta területeknek az anyaországhoz való visszacsatolására. A tervek kidolgozásánál a legnagyobb problémát az jelentette, hogy milyen mértékben lehet a győztes nagyhatalmak támogatását megnyerni.

Az 1945 augusztus 14-i tervezetben a koalíciós kormány a következő igényeket terjesztette elő melyeket a békekonferencia elé akart vinni:

A Duna völgyében élő kis államok jólétének elsődrendű követelménye, hogy megvalósuljon szoros gazdasági együttműködésük. Jól ismert tény, hogy ezekben az országokban, a mezőgazdasági termelés költségei – olyan okokból, melyeket itt nem sorolhatunk fel, de amiket a Magyar Kormány behatóan vizsgált – jóval magasabbak, mint a nagy búza-termelő országokban, melyek a világpiaci árakat meghatározzák. Hasonlóképpen a Dél-Kelet-Európában gyártott áruk költsége is magasabb a világpiaci árukénál. E terület nemzeti gazdasági szempontból olyannyira függenek egymástól, hogy csak ellenségek vagy barátok lehetnek. Ilyen körülmények között a délkelet-európai népek haladása csak akkor helyezhető szilárd alapokra, ha szoros gazdasági együttműködésük és kölcsönös kereskedelmük intézményesen biztosított. Az Osztrák-Magyar Monarchia politikai vonatkozásban kétségtelenül elavult volt, de Passautól Poláig és Predealig terjedő határai révén jobb lehetőségei voltak lakói jólétének biztosítására, mint a kis utódállamoknak, melyeket testéből kivágtak. Az utóbbiak, túlzott sovinizmustól hajtva, megpróbálták megvalósítani egy téves autarkiót, amihez az egymás kölcsönös kizárásának gazdaságpolitikáját adoptálták, mely népeik jólétére nézve rendkívül károsnak bizonyult. Ez a téves ésszerűtlen gazdaságpolitika nyitotta meg az utat a német gazdasági befolyás érvényesülése előtt, melynek – különösen az újjáéledő gazdasági válságok idején – egyik állam sem volt képes ellenállni. Ezért a békeszerződésnek arra kell törekednie, hogy intézményesen biztosítsa, hogy a dunamenti kis államok, melyek természeti erőforrások tekintetében egymás kiegészítői és gazdaságilag egymásra utaltak, a legszorosabb gazdasági együttműködés politikáját kövessék a gazdasági elszigeteltségé helyett. Ez a politikai ellentéteket és viszályokat a gyakorlatban a minimumra csökkentené, és ugyanakkor jótékonyan járulna hozzá a világgazdasághoz. A dunamenti államok gazdasági előrelépése jelentőségüket felvevő piaci szerepükben növelné...»⁵

A Felvidék sorsa

Miközben Budapesten folytak az előkészületek a párizsi béketárgyalásokra, Csehszlovákiában megkezdődött a felvidéki magyarság üldözése. Sztálin csapatai még el sem foglalták Csehszlovákia egész területét, amikor már « a csehek és szlovákok nemzeti arcvonalának » ideiglenes kormánya 1945 április 4-5-én megtartotta első minisztertanácsát és azon a kisebbségekkel szemben olyan jogfosztó határozatokat hozott, amelyek csak Tito 1944 november 21-i törvényeivel hasonlíthatók össze. A kassai határozat 2. és 3. bekezdésében a következők olvashatók:

« ...Csehszlovákia összes többi német és magyar nemzetiségű állampolgárai elvesztik állampolgárságukat. Ezek a polgárok újból folyamodhatnak csehszlovák állampolgárságért, mely esetben a köztársaság hatóságai minden egyes kérelemnél fenntartják maguknak az egyéni elbírálás és döntés jogát. »

Az ideiglenes prágai kormány tehát általános elvként kimondta, hogy az összes csehszlovákiai magyarok és németek – még akkor is, ha semmit sem tettek az állam érdekei ellen – pusztán egy másik néphez való tartozásuk miatt elvesztik állampolgárságukat. A később hivatalba lépő csehszlovák kormány érvényben tartotta ezt a rendelkezést, és ennek alapján

⁴ *The European Peace Conference: Paris 1946. Conflict of Values.* 86.o. University of America, Inc. Lanham, N.Y. London, 1985.

⁵ uo. 148. o.

1945-47-ben 100.000 magyar gyermek nem tanulhatott, mert a szlováknyelvű iskolákba sem engedték be őket. Ezalatt a csehszlovák csendőrökkel megakadályozták még azt is, hogy az iskoláiktól megfosztott magyar gyermekek magánházakban tanuljanak. A csendőrök elfogták azokat az állásukat veszített magyar papokat, tanítókat, akik gyerekeket otthon akartak tanítani. 1945 július 20-án kiadták a 28. számú törvényt, mely elrendelte, hogy « a németek, magyarok és az állam egyéb ellenségeinek » mezőgazdasági ingatlanaira cseh, szlovák vagy egyéb szláv gazdákat kell telepíteni. Megkezdődött a magyarok koncentrációs táborokba való terelése és kiutasítása. A magyar kormány 1945 áprilisa és 1946 júliusa között 184 tiltakozó jegyzéket küldött a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak a csehszlovákiai magyarok sorsával kapcsolatban.

1945 őszén érkezett Budapestre az első hír, hogy Prága hajlandó a magyarok üldözését és kiutasítását megszüntetni, hogyha a magyar kormány beleegyezik egy szerény lakosságcsere végrehajtásába. 1945 decemberében és 1946 januárjában tárgyalások folytak Prágában a két kormány között, amelyek egy lakosságcsere-egyezmény aláírására vezettek 1946 februárjában. Az 1946 február 27-i tárgyaláson Clementis külügyi államtitkár azzal az ajánlattal állott elő, hogy függetlenül a már előzőleg létrejött lakosságcsere-egyezménytől, az egész csehszlovákiai magyarság áttelepíttessék Magyarországra. Majd kijelentette, hogy ha Budapest nem teljesíti kormányának kívánságát, akkor széttelepítik a szlovákiai magyarságot, amelynek nem biztosítanak kisebbségi védelmet. Az első felszólaló Auer Pál, nemzetgyűlés külügyi bizottságának elnöke volt, aki visszautasította ezt az újabb követelést és tiltakozott a magyarok széttelepítése és a kisebbségi jogok eltiprása ellen. Varga Béla, a nemzetgyűlés elnöke, Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt főtitkára csatlakozott az Auer Pál által elmondottakhoz. Sőt, Rákosi Mátyás is elutasította a prágai kormány javaslatát és kijelentette, hogy « ha az államtitkár úr javaslata elfogadtnék, ez a magyar demokrácia bukását és a reakció megerősödését jelentené. » Clementis államtitkár sajnálkozását fejezte ki a magyar küldöttség állásfoglalása miatt, mire Auer Pál a következőket mondta:

« Felteszem a kérdést, nem volna-e lehetséges, hogy a két nemzet végre egymásra találjon és önként, a nagyhatalmak közbejötté nélkül, közös megegyezéssel oldja meg a legkényesebb kérdést, a határkérdést is. Minthogy mi magyarok tudjuk, hogy százszázalékos megoldásról ez idő szerint sajnos nem lehet szó, az össze körülmények mérlegelésével méltányos, Csehszlovákia által elfogadható, és mégis oly megoldást tartunk szem előtt, amely tárgyalanná tenné a magyarok kitelepítését és lehetőségessé tenné, hogy földjeiket megtarthassák és lakóhelyükön maradhassanak. Nem volna-e elképzelhető, hogy a határt közös megegyezéssel állapítsuk meg, amely esetben intézményesen biztosítanánk a tartós béke előfeltételeit, és szoros együttműködést készítenénk elő, ami különben el sem volna képzelhető. Benes Ede elnök úr egy alkalommal elismerte előttem, hogy nem sokkal a trianoni szerződés megkötése után ajánlatot tett az akkor magyar kormánynak és hajlandónak nyilatkozott területi engedményekre. Az ajánlatot az akkor magyar kormány elutasította. Ami lehetséges volt akkor, nem volna-e lehetséges most is? Ha Benes elnök úr ismét oly békülékeny magatartást mutatna, mint akkor, megértő partnerekre találna és létrejöhetne egy olyan megállapodás, amely soha nem remélt perspektívát nyújtana mindkét nemzet számára. Mi magyarok biztosíthatjuk a csehszlovák nemzet képviselőit, hogy ebben az esetben minden tőlünk telhetően elkövetnénk, hogy őszi barátság fejlődjék ki népeink között. Történelmi órákat élünk, amelyekben nagyvonalúságra van szükség. Tudom, hogy ezúttal nem kérhetek érdemleges választ, csak azt kérem, hogy a csehszlovák urak vegyék fontolóra szavaimat. »⁶

Az értekezletet követő fogadáson Auer Pál kötetlen beszélgetést folytatott Slavik miniszterrel, aki közölte vele, nem tartja lehetetlennek, hogy területi kérdésekben is megegyezésre juthatnak, de tudni szeretne volna, hogy melyik, illetve mekkora az a terület, amelyre a magyar kormány gondol.

« Azt mondtam – írja Auer Pál emlékirataiban – hogy az én elképzelésem szerint a minimum, melyet vissza akarnak kapni: Csallóköz és – így fejeztem ki magam – az a terület, amelyen a lakosság többsége magyar... ő azt felelte, hogy talán elképzelhető volna Csallóköz visszabocsátása, ha viszont Csehszlovákia is kapna tőlünk némi szlováklakta területet, esetleg pl. Balassagyarmattól északra, és megkérdezte, hogy mi az álláspontom. Azt feleltem, hogy ha mi a Csallóközön kívül jelentékeny területeket kapnánk vissza, el tudom képzelni, hogy egy-két szlovák többségű falu átengedésével – ha ilyen van – lehetővé tennék a csehszlovák kormánynak, hogy a forma kedvéért arra hivatkozassék, hogy mintegy kölcsönös határkiigazításról van szó. »

A magyar kormány közölte a három főhatalommal, hogy elvileg helyteleníti a lakosságcserét, de arra az esetre, ha mégis kénytelen lenne ilyen egyezményt kötni, kérte a csere lebonyolításának ellenőrzését a nagyhatalmak által. A nyugati kormányok azt tanácsolták Budapestnek, hogy fogadja el a lakosságcsere-egyezményt, de nem voltak hajlandók annak ellenőrzésében részt venni.

A magyar kormány a nagyhatalmak nyomásán kívül azért fogadta el a lakosságcsere-egyezmény megkötését, mert csak így látszott biztosítottnak a magyarság megtűrése Szlovákiában a béketárgyalásokig. Gyöngyösi János külügyminiszter, aki Békéscsabáról való volt és így a szlovák kisebbség helyzetét is jól ismerte, azért is az egyezmény mielőbbi aláírása mellett foglalt állást, mert meg volt arról győződve, hogy a csehszlovák kormány által hangoztatott százezres szlovák tömegek, akik készek Magyarországról áttelepülni, csak a fantázia világában élnek. Az egyezmény értelmében a Magyarországról Szlovákiába önként áttelepülni hajlandó szlovákok kicserélendők ugyanannyi szlovákiai magyar ellenében, kiket a csehszlovák kormány választ ki. Az egyezmény aláírásával egyidejűleg a csehszlovák kormány egy levélben leszögezte, hogy a szlovák

⁶ Auer Pál: *Fél évszázad*. Occidental Press, Washington, 1971. 259. o.

eredetű magyarokat el fogja szlovákosítani és a megmaradó lakosságot, amit a levél 150-200.000-re becsült, Magyarországra szándékozik áttelepíteni. A magyar kormány hajlandó lett volna a szlovákiai magyarokat befogadni, de csak azzal a földdel együtt, amin éltek.

A párizsi konferencián a csehszlovák törekvés az volt, hogy a konferencia javasolja egy olyan rendelkezés beiktatását a békeszerződésbe, amely kötelezte volna Magyarországot 200.000 szlovákiai magyar befogadására. Emellett kérték a pozsonyi hídfőnél 5 magyar község Csehszlovákiához való csatolását. Minthogy a csehszlovák javaslatokat nemcsak a szovjet blokk tagjai támogatták, a magyar külügyminisztérium egyik főtörekvése volt a konferencián a csehszlovák elgondolásokkal rokonszenvező nyugati delegációkat a magyar ügynek megnyerni. Ez nagyrészt sikerült is. Végeredményben a konferencia közvetlen tárgyalást ajánlott a kérdés megoldására Prága és Budapest között, ami lényegében a csehszlovák javaslat elutasítását jelentette. A területi kérdésekben a konferencia kompromisszumot fogadott el és javasolta 3 községnek Csehszlovákiához való csatolását.

Mi történt Kárpátaljával?

Kárpátalja sorsáról a magyar kormány nem a csehszlovák vezetőkkel, hanem Moszkvával próbált tárgyalni. Molotov külügyminiszter valamint Fierlinger csehszlovák helyettes miniszterelnök és Clementis csehszlovák külügyminiszter ugyanis 1945 június 29-én egyezményt írt alá Moszkvában, melynek értelmében Csehszlovákia Kárpátalját átengedi a Szovjetunióknak. A nyugati hatalmak megkérdésére és a békekonferencia bevárása nélkül intézték el a kérdést, mint a szlovákok belügyét. A csehszlovák nemzetgyűlés az egyezményt egyhangúlag ratifikálta. Jellemző a korszakra, hogy csak a keresztény világ lelkiismerete, a Vatikán vette észre és tette szóvá a nemzetközi közvélemény háta mögött létrejött színjátékot. A tiltakozásra azonban nem jött visszhang és a New York Times 1945 július 1-i számában is csak egy rövid tájékoztatás jelent meg a « Londonban elterjedt hírekről », hogy Csehszlovákia a Ruténföldet átadta a Szovjetunióknak. Ezen a területen 121.000 magyar élt az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint. A trianoni szerződés azért csatolta ezt a vidéket Csehszlovákiához, hogy az észak-déli irányban elterülő hegyek lábánál a keletnyugat irányú közlekedés Szlovákia és Románia között biztosítható legyen. Miután Kárpátalját Ukrajnához csatolták, a hegyek között elterülő völgyek kitűnően biztosítják az összeköttetést a Szovjetunióval.

A magyar kormány kiszolgáltatott helyzete miatt nem gondolhatott arra, hogy a békekonferencián Moszkvával szemben igényekkel lépjen fel. Ezért választották azt az utat, hogy Gyöngyösi külügyminiszter Kárpátalja visszacsatolási tervét személyesen vitte el Puskin szovjet követhoz. A magyar külügyek vezetője rámutatott arra, hogy egy csekély területi engedmény is milyen nagy lélektani hatást gyakorolna a magyar népre, és mennyire megkönnyítené az együttműködést Magyarország és Szovjetunió között. Puskin azt válaszolta, hogy ő nem ajánlja Kárpátalja ügyének a bolygatását, és célzatosan megkérdte, vajon nem elég-e a kormánynak, hogy Csehszlovákiából kitelepítik a magyarokat? Amennyiben a magyar kormány felveti a kárpátaljai magyar területek visszacsatolásának kérdését, az ugyanezt vonná maga után. A Gyöngyösi-Puskin beszélgetés után közvetlenül a kárpátaljai szovjet hadsereg megszállta a kárpátaljai határ és a Tiszakanyar között fekvő ugyancsak színmagyar falvakat.

A lakosságot ezekben a falvakban ugyanolyan erőszakos módszerekkel akarták a Szovjetunióhoz való csatolást kérő ív aláírására kényszeríteni, mint ahogy ezt a Kárpátalján tették. Ebben az akcióban több falu férfi lakosságát tizedelték meg, de nem sikerült az aláírást kikényszeríteni, már csak azért sem, mert időközben titkos futároknak sikerült a vérengzésről pontos adatokat eljuttatni a magyar miniszterelnökségre, ahonnan az értesítéseket továbbították a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyugati képviselőinek is. Ezt követően a Tiszahátról visszavonták a szovjet egységeket anélkül, hogy az egész akcióról valaha is magyarázatot adtak volna.

Ezekben az esztendőkből a kárpátaljai magyarság megpróbáltatásait tovább növelte az 1946 évi nagydobronyi tömeggyilkosság. 1946 július 17-én a beregmegyei Nagydobrony mintegy négyezer főnyi színmagyar lakosából valaki felgyújtotta a szovjet parancsra egy helyre összehordott azévi gabonatermést. Valószínűleg kolhozba akarták kényszeríteni a parasztokat és a gabona egy helyre hordása már ezt a célt szolgálta. A tűz fellobbanása után az ungvári repülőtérről szovjet gépek szálltak fel és bombaszőnyeggel fedték be a falut. Sokan meghaltak, házsorok omlottak össze. A tűz fénye ellátszott Nyíregyházáig. Később orosz katonák mentek a faluba, összeszedték és ismeretlen helyre vitték az életben maradottakat. Az elvadult háziállatok egy része messze a trianoni határon át Magyarországra is átköboroltak. A csapi szovjet határőrpáncsnokság kilenc menekült elfogását és kiadását követelte a záhonyi magyar őrségtől, azt állítva, hogy átszöktek a határon.

Rémuralom Erdélyben – döntés a jövőről

A magyar kormánynak Erdély esetében sem kínálkozott sok lehetősége. Románia 1944 augusztus 23-i átállásával mindazok, akik önként és messzemenően kollaboráltak Hitlerrel, az újabb frontváltás után azzal vélték feledtetni múltjukat, hogy bűnbakot kerestek a maguk bőrének mentésére. Bűneiket az erdélyi magyarságon toroltatták meg. A megtorlás méreteiről Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök 1946 január 28-án Groza akkor román miniszterelnökhöz írt levele nyújt

reális képet. Kiderül belőle többek között, hogy a bukaresti kormány elrendelte a magyarság vezetőinek internálását. E rendelet végrehajtásaképpen a hatósági közegek több ezer magyart fogtak össze és hurcoltak el különböző lágerekbe, azokat lakásukon, vagy lakhelyükön helyezték őrizet alá. Ugyanakkor elrendelték, hogy a magyarok különleges belügyminisztériumi engedély nélkül sem gyalog, sem közlekedési eszközökkel nem mehetnek egyik helyiségből a másikba. A 16-20 éves ifjakat munkaszolgálatra kezdték szállítani az ország keleti felébe anélkül, hogy megfelelő szállító eszközökről és élelmezésről gondoskodtak volna.

A háborús szűkséghelyzetre való hivatkozással a kormány súlyos állapot- és terménybeszolgáltatásra kötelezte a lakosságot és a végrehajtó közegek a titkos rendeletre való hivatkozással a kivett kvótát a kisebbségeken hajtották be kíméletlenül. A helységeken átvonuló vagy odavezényelt katonai alakulatokat a helyi hatóságok elsősorban a kisebbségi lakossághoz szállították el. A katonai kórházakhoz és más katonai munkákra kisebbségeket osztottak be: asszonyokat tekintet nélkül családi állapotukra, férfiakat korukra. Nem egy esetben a csendőrség éjjel verte fel a falu magyar lakosságát, hogy reggelre a munkahelyre, a városba szállítsa. A megrémült és védelem nélkül álló lakosságot azzal bíztatták, hogy mentesítik a rekvirálástól, fiaikat a behívásuktól, stb., ha áttérnek valamelyik román vallásra. Ha ezek az ígérek nem vezettek a kívánt eredményre, a további zaklatástól, munkatáborokba való hurcolástól sem riadtak vissza.

A rendőrterror mellett külön csapásként jelentkeztek az ún. Maniu-gárdák. Fegyveres bandák portyáztak magyar falvakban, a magyar lakosságot verték, fosztogatták. Ezek a bandák a visszavonuló magyar hadsereg nyomában bevonultak Észak-Erdély magyar lakta területeire s ott már nemcsak fosztogattak, hanem gyilkoltak is. A hajmeresztő kegyetlenségek sorozatát követték el, terror alatt tartva egész vidékek lakosságát. Ezekről a kegyetlenségekről az újságok is megemlékeztek. A magyar ellenes román támadás tetőpontján a hatóságok a városból és falvakból Észak-Erdélyben a békés magyar földművesek munkások, értelmiségiek ezreit vitették mint « partizánokat » az örómániai és oroszországi táborokba. Pedig az így elhurcoltak között sokan voltak olyanok is, akik megszöktek a harcoló csapatoktól és résztvettek a megszálló németek ellen szervezett ellentámadásban. A szintén kiszolgáltatottság állapotában lévő erdélyi magyarságnak heteken át kellett látnia magyar foglyok elszenvedett sorsát.

Észak-Erdély sorsáról már döntöttek, még mielőtt a magyar kormány megtehetné volna előkészületeit a békekonferenciára. Miután Moszkva nyomására Bukarestben menesztették a Sanatacu, majd Radescu kormányt és helyébe Groza Péter került, a Kreml Észak-Erdélyt Romániának adta át. Ez derül ki a távirat-váltásból is Groza Péter és J.V. Sztálin között. 1945 március 9-én az új miniszterelnök táviratot küldött a szovjet kormány fejének, J.V. Sztálinnak. A távirat szövege:

« Az 1944 augusztus 23-i megegyezés után, mely szerint Románia a közös ellenség ellen való hadviselés érdekében az Egyesült Nemzetek oldalára állt, a román népben élt a vágy, hogy ismét Erdély határai között érezhesse magát, melynek egy részéről igazságtalanul megfosztották. Ez a tartomány a Vörös Hadsereg hősiessége folytán a román hadsereg szoros együttműködésével szabadult fel és Észak-Erdély román népe lázasán várja a Románia határain belül való egyesülést. »

J.V. Sztálin 1945 március 9-én így válaszolt:

« Tekintetbe véve, hogy az új román kormány, amely csak most vette át az ország kormányzását, Erdély területén a kívánatos rendért és csendért, a nemzetségek jogainak biztosításáért, minden, a front ellátását szolgáló helyi intézménynek zavartalan működéséért felelősséget vállal, a szovjet kormány elhatározta a román kormány kérésének teljesítését és az 1944 szeptember 12-i fegyverszüneti megállapodás érdekében a román közigazgatásnak Erdélybe való bevezetését megengedi. »⁷

Moszkvának Észak-Erdély kérdésében tanúsított taktikázására jellemző az a magatartás, amely kifejezésre jutott egy magyar kormányküldöttségnek a szovjet fővárosban 1946 áprilisában tett látogatása kapcsán is. Ez alkalommal Molotov Sztálinnal együtt elismerte, hogy Magyarország területi módosítást kérjen. A Romániával kötött fegyverszüneti szerződés 19. cikke ugyanis úgy rendelkezett, hogy Erdély, vagy annak nagyobbik része adassék vissza Romániának. Molotov azonban nyomatékosan ajánlotta, hogy Magyarország, bármi egyéb lépés előtt, közvetlen tárgyalások útján igyekezzen megállapodni a területi kérdés tekintetében Romániával.

Gyöngyösi János külügyminiszter feljegyzést készített az 1946 április 9-i tárgyalásról. Molotov délután 6,30-kor fogadta a magyar küldöttséget. Jelen voltak: Dekazonov külügyminiszter-helyettes valamint titkárával Puskin követ, magyar részről: Gyöngyösi külügyminiszter, Szekfü Gyula moszkvai magyar követ és Nizkács titkár mint tolmács. A tárgyalás erdélyi vonatkozásáról a következőket jegyezte fel:

« Ekkor előterjesztettem az erdélyi kérdést és két, általunk kidolgozott javaslatot 11.800 km² terület és 967.000 lakos Magyarországhoz csatolását tartalmazza, akik közül 442.000 magyar, 421.000 román, míg a fennmaradó 104.000 más nemzetiségű (német, szlovák). Ez a határok etnikai újrendezése volna, ami azzal a hátránnyal jár, hogy így a magyarok nagyobb része Romániában marad, míg sok román viszont magyar területen. Az egészséges közvéleményt nem annyira a területi kérdések, mint inkább a román

⁷ Szittyakürt 1975 aug.-szept. 5-6.o.

területeken hagyott magyarok sorsa izgatja... A második terv, amelynek az a célja, hogy annyi román éljen magyar területen, amennyi magyar román területen, 22.000 km²-nyi területért folyamodik. Ez nem több Erdély egyötödénél. Ezen a területen 900.000 román él és így még mindig bőven 1.080.000 magyar lenne román területen. Ennek eredménye megközelítő egyensúly helyzetet teremtene, ami a legjobb garancia arra nézve, hogy mindkét ország emberséges módon bánják kisebbségeivel. Amennyiben ezt a bánásmódot mégsem lehetne biztosítani, a második terv azzal az előnnyel járna, hogy lehetővé tenné a lakosság cseréjét és, hogy az összes magyar vagy román ezen a 22.000 km²-es területen megtelepedhetne. »⁸

A béketárgyalások nemzetközi háttere

A szorosabb értelemben vett békekötés munkája azért is haladt nagy nehézségekkel előre, mert a nyugati hatalmak és a Szovjetunió a háború alatt nem tudtak megegyezni a békecélokban.

Az ügy 1945 decemberében, a külügyminiszterek moszkvai találkozásán mozdult el a holtpontról. Ez alkalommal elhatározták, hogy Anglia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió békeszerződéseket készítenek elő Németország kisebb európai szövetségesei, közöttük Magyarország számára, azokat a 21 győztes állam elé terjesztik véleményezés céljából és erre a célra 1946 július végére konferenciát hívnak össze Párizsban.

A nyugati hatalmak – főleg a franciák – azt szerették volna, hogy ez a konferencia a demokratikus elveknek megfelelően, szabadon vitassa meg a békeszerződések rendelkezéseit, s a legyőzött államoknak is legyen felszólalási joguk a tanácskozásokon. Ezzel azt érnék el, hogy az új szerződéseket ne lehessen ismét diktátumoknak nevezni. A Szovjetunió erőszakos fellépése következtében azonban ezek az elvek nem érvényesültek, olyannyira, hogy még a kisebb győzőknek sem volt befolyásuk a végső döntésekre. Véleményt kinyilváníthattak ugyan, sőt ajánlatokat is benyújthattak, de a békeszerződések végleges szövegét a nagyhatalmak külügyminiszterei állapították meg New Yorkban. A párizsi konferencián az is kiderült, hogy a békeszerződések alakulására még Angliának, sőt az Egyesült Államoknak sem volt nagyobb befolyása, a leglényegesebb kérdésekben a Szovjetunió mondta ki a döntő szót.

A két nyugat nagyhatalom tehetetlensége következtében a békeszerződések tulajdonképpen véglegesítették a fegyverszüneti megegyezések rendelkezéseit, amelyeket minden egyes kelet-közép-európai ország esetében Moszkva diktált. A legyőzött államok képviselői pedig úgy vettek részt a konferencián, mint a büntetőperekben a vádlottak. A magyar delegáció tagjai szabadon járhattak ugyan a francia fővárosban, nem voltak felügyelet alá helyezve és egyetlen palotába bezárva, mint Trianonban történt. A legyőzött államok azonban mégsem voltak a konferencia résztvevői; képviselőiket csak az egyes ülésekre hívták meg, ahol ismertethették álláspontjukat. Felszólalásukra, vagy írásbeli beadványokra is engedélyt kellett kérniük, amelyekre a választ rendszerint az utolsó percekben közölték. A konferencia, amely összesen 10 hétig tartott, hat hete procedurális vitákkal töltött el, a hátramaradó négy hét legnagyobb részét a két blokk közötti szócsatákkal fecsérelték el.

A magyar békeelőkészítés technikai részében, valamint a Párizsban tárgyaló magyar delegációban kommunista párttagok nem vettek részt, mert a párt nem akart a készülöben lévő « orosz békéért » járó felelősségben osztozni. A béke-előkészítő osztály munkáját nagy mértékben akadályozta, hogy a koalíciós kormány nem tudott a békecélokban megegyezni. A legnagyobb nehézséget a kommunisták támasztották, akik arra az álláspontra helyezkedtek, hogy « minél jobban előmozdítják az ország 'demokratizálását', mint ezt Romániában teszik, annál kedvezőbb békét kapunk, mást nem is kell tennünk. »

Az 1947 február 10-én aláírt magyar békeszerződés 22. szakasza kimondta, hogy a Szovjetunió a békeszerződés ratifikálásától számított három hónap után ki kell vonnia csapatait Magyarország területéről, illetve csak annyi orosz katona maradhat magyar földön, amennyi az Ausztria egy részét megszálló orosz csapatok között az összeköttetés fenntartása és az utánpótlás céljából szükséges.

Gyöngyösi János külügyminiszter a békeszerződés aláírása előtt a következőket mondta a sajtó képviselőinek:

« A legnagyobb fájdalmunk az, hogy a békeszerződés nem rendezte a Magyarországon kívül élő magyar kisebbség helyzetét. Nem sikerült a kisebbségi magyarok sorsát igazságosan és a demokratikus követelményeknek megfelelően elrendezni Szlovákiában. Sőt azt kell tapasztalnunk, hogy még alá sem írtuk azt a békeszerződést, amely a kérdés megoldására közvetlen tárgyalásra hívja fel Csehszlovákiát és Magyarországot, csehszlovák részről máris figyelmen kívül látszanak hagyni a békekonferenciának ezt a rendelkezését. Talán felesleges is hangoztatni, de mégis kisebbségi magyar testvéreink irányában kifejezésre kell juttatni, hogy a demokratikus magyar kormány sohasem fog lemondani arról a jogáról, hogy a kisebbségi sorban élő magyarok emberi jogaiért és polgári jogegyenlőségük elismeréséért minden lehető eszközzel a nemzetközi fórumok és a világ közvéleménye előtt tovább harcoljon. »⁹

Ilyen körülmények közt kötötték békét negyven évvel ezelőtt Párizsban.

⁸ *The European Peace Conference: Paris 1946.* 115.o.

⁹ *Képes Figyelő* 1947. febr. 8.

Katolikus Szemle

1962.

XIV. évfolyam 3. szám

RÉVAY, István : ÁRULÁS NÉPÜNK ELLEN**Öt magyar kisebbség sorsa a vasfüggöny mögött**

Ma már nem négy, hanem öt magyar kisebbségről beszélhetünk, mivel a kommunisták, akik a magyar nemzetet öt országra szakítva közigazgatják, az önrendelkezési jogot egyformán vonják meg mind az öt nemzetrésztől. Az anyaországban meghagyott magyarság valójában ugyanolyan kisebbségi sorban él szovjetszférában, mint a magyar kisebbségek kommunista államaikban.

A kommunisták árulása a magyar nemzettel szemben különösen szembeszökő. Internacionáléjuk 1924. évi 5-ik világkongresszusa a trianoni békét « imperialista békének » bélyegezte, az etnikai szempontokat figyelembe nem vevő területi rendelkezései miatt. Ez a világkongresszus a jelenlegi magyar határhoz tapadó csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyarlakta területeknek Magyarországhoz való visszacsatolása – szóval a magyar etnikai integráció mellett foglalt állást.¹ Mikor viszont a második világháború alatt a teheráni és yaltai egyezmények a Szovjet érdekszférájába utalták a dunavölgyi területeket és a Szovjetunió mondhatni teljhatalmat kapott az itteni új rend kialakítására, teljesen figyelmen kívül hagyta ezt a határozatot. Talán az lett volna logikus, hogy – amint azt a kommunisták mondják – a « proletárforradalmi közelmúlttal rendelkező » Magyarország igényeinek figyelembevételével alapozzák meg dunavölgyi rendjüket, azonban nem ez történt. Nem ez történt, még pedig azért, mert a Szovjet – miként ezt a csehszlovákiai származású Kolarz a már idézett helyen megállapítja – elsősorban a szláv államokra kívánta építeni délkelet-európai uralmi szerkezetét.

A magyarok elejtése és a szláv államok favorizálása annak következménye volt, hogy Lenin halála után megváltozott a kommunisták világorradalmi taktikája. Lenin halála után, az európai kommunista forradalmak elmaradása láttára, Sztalin « a kommunizmust először egy országban » taktikájára tért át. Ebben a taktikai elgondolásban a cári Oroszország hatalomkiterjesztési módszerei léptek ismét előtérbe, köztük a szomszédos vagy közeli államok befolyásolásának ügye is. Az erre vonatkozó agitáció lehetőségei között a kelet-európai szláv népek körében több mint 100 esztendőre visszatekintő szláv szolidaritási érzelem – a pánszlávizmusnak nevezett kultúrpolitikai mozgalom – egyik alkalmas eszközként kínálkozott. Ébrentartása érdekében felújították kommunista vezetés alatt a nagyszláv kongresszusokat, a kapcsolatok és szervezés nyomán megújult a szláv népek egymás iránti bizalma. A magyarok szerepe és fontossága így másodlagossá vált a szovjet tervekben. Sőt mi több, a magyarságnak az északi és déli szlávokat kettéválasztó területi elhelyezkedése akadályként jelentkezett a szláv világ egyesülését és egyöntetű kommunista megmunkálását célzó tervek végrehajtásában.

« A magyarok betörése és megtelepedése Magyarországon egyike azoknak az eseményeknek, amelyeknek a legsúlyosabb következményei voltak Európa történelmében, a legnagyobb szerencsétlenség, amely a szlávtságot valaha is érte » – mondotta Palacky, a csehek nagy történetírója, a pánszláv mozgalom bölcsőjénél.² Ez a tétel azóta is él a szláv népeknek a magyarsággal szembeni koncepciójában. Amikor a kommunisták átvették, kitaposott ösvényeken haladtak tovább.

Nemzeti kisebbségeink sorsa

Az első történelmi lehetőség a szétfeszítő magyar ék jelentőségének gyengítésére és földrajzi szélességének leszűkítésére az első világháború után adódott a szlávok részére. A magyarság nyelvterületéről északra megteremtett Csehszlovákiához és a tőle délre életre hívott Jugoszláviához jelentékeny szélességű magyarlakta területeket csatoltak, lehetőséget teremtve a két új állam számára, hogy ezen levágott magyar részeket nemzetiségileg, felszívják. A két állam kísérletet tett a magyarság teljes bekerítésére is, amennyiben Nyugat-Magyarországon egy őket összekötő korridort igényeltek, de a nyugati nagyhatalmak ezt nem hagyták jóvá. Ezzel szemben keleten a szlávokhoz vallásilag és kultúra szempontjából közelebb álló románokat vették szövetségesükül. A románok a nagyszámú belső-erdélyi magyarságon felül, csehszlovákiai és jugoszláviai analógiára, szintén egy jelentékeny szélességű magyarlakta területsávot kaptak, kelet felől szűkítve le a saját szuverenitás alatt maradó magyarlakta tömböt. A mindhárom államban végrehajtott földreform keretében hamarosan megindult a levágott magyarlakta területszövedék cseh, szlovák, szerb és román telepességekkel történő megtűzdelése. Szlovákiában színmagyar területen megjelentek a *Benesov*, *Svehlovo*, *Hodzsovo*, *Srobárovo*, *Slávikovo* és más cseh és szlovák politikusok nevét viselő új cseh és

¹ Walter Kolarz: *Russia and her Colonies*, London 1952, 305. old.

² Frantisek Palacky: *Dejiny národu Ceského v Cechách a na Morave*, 1848. évi kiadás.

szlovák nemzetiségű telepesfalvak, tovább keletre Kárpátalja déli magyarlakta részén *cseh* telepék (pl. *Svoboda*); ismét tovább, tőlük délre az új Románia magyarlakta peremi területén *Regele Ferdinand I, Regina Maria* nevű és más román nemzetiségű telepések. Végül Jugoszlávia északi magyarlakta határvidékén dobrovoljac és montenegrói szerb telepesfalvak. Ezeket a telepítéseket a zárt egységben élő magyarokat disszimiláló iskolahálózat és kulturális intézmények (pl. a *Slovenska Liga* nevű szervezet Csehszlovákiában, az úgynevezett román kultúrzónák intézménye Romániában, stb.) egészítették ki. A disszimilálódásra nem hajlamos magyarokat gazdasági intézkedések és megfelelően hangszerelt magyarellenes magyarnyelvű sajtó voltak hivatva elidegeníteni az anyaországban meghagyott magyaroktól és az egységes magyar nemzetgondolattól. Mindezen intézkedéseket a három körülfogó ország kisantantnak nevezett szövetsége biztosította, mely geográfiai fekvésével és túlsúlyával mint súlyos zárókő nehezedett rá erre az egységesen működő szervezetre. Az 1924. évi kommunista világtalálkozó méltán nevezhette ezt imperializmusnak, amennyiben önmagához őszinte kívánt lenni.

Az itt felsorolt tények köztudomású dolgok, amelyeket csupán azért ismeltünk most el, hogy érzékeltethessük milyen egyenlőtlen és diszkrimináló nemzetiségi helyzet állt volna módjában a Szovjetunióknak a nemzetek egyenjogúságát hirdető kommunizmus nevében megváltoztatni. Csakhogy ez nem volt szándékában. 1924 óta megváltozott a taktika, az orosz kommunizmus hatalmi érdekeit egy szláv hegemoniájú Délkelet-Európa megteremtésével vélte legjobban szolgálni. Ehhez a kisantant-sztruktúra elfogadása, sőt továbbfejlesztése kínálkozott a legjobb eszközül.

A második világháború utáni, vasfüggönnyel elzárt kommunista világban a magyarság nemzetiségi sorsa még rosszabbra fordult, mint a kisantant idejében volt. Ma a szétszakított nemzet egyeteme s az anyaország népe egyformán a nemzetiségi diszkrimináció állapotába van szorítva.

Előző tanulmányainkból láthattuk, hogy az elszakított magyar kisebbségek népi állományának erőszakos csökkentésére irányuló törekvés 1945 óta szakadatlanul működik. Akár a csehszlovákiai népcserét, széttelepítési kísérleteket, reszlovákizációt, akár a kárpátaljai magyar férfi korosztályok deportálását, akár a jugoszláviai retorziós öldökléseket, vagy a balkáni szláv partizántelepítéseket tekintjük – ezek mind a kisantant által kezdeményezett, magyarságot fogyasztó akciók radikális továbbfolytatását szolgálták. A szomszédállamokhoz szakított magyar etnikai területre szláv kommunista elemeket hoznak, újabban pedig a közigazgatási beosztásokat is úgy módosítják, hogy a magyarság az államnyelvűekkel legyen kénytelen élni az egyes járásokban és kerületekben, s ez is elősegítse a szlávosságra nehezebben hajló magyar rétegek elnemzetlenedését. Mindez a Szovjet irányítása mellett történt és történik.

Ha a polgári többségű magyar béke delegációknak 1946-ban Párizsban nem sikerül a nyugati hatalmak támogatását megnyerni, még nagyobb veszteségek érték volna északon és délen a magyar etnikumot. A csehek további 200.000 szlovákiai magyar egyoldalú kitelepítését akarták elérni, Gerő Ernő moszkovita közlekedésügyi miniszter pedig egy vízügyi egyezménybe egy délvidéki népcseré-egyezményt akart becsempészni, mely a vajdasági magyarság csökkentését lett volna hivatva szolgálni. (E sorok írója személyesen volt jelen, amikor Gerő Ernő Párizsban a magyar béke delegáció ülésén bejelentette, Edvard Kardelj-jel való ezirányú külön tárgyalásának eredményét.) Utóbbi népcseré elmaradása csakis azon múltott, hogy az orosz és jugoszláv kommunisták hamarosan szakítottak egymással. Az északi egyoldalú kitelepítéshez a nyugati hatalmak nem járultak hozzá. A Szovjetunió ezzel szemben mindkét tervet nyíltan támogatta a szláv csapatlósok asszisztenciájával. Kassai Géza, a nemrég elhunyt budapesti moszkovita egyetemi tanár és szovjet nemzetiségi szakértő meg is írja, hogy a békekonferencián a Szovjetunió csak a szláv államok támogatását élvezte.³

Szláv törekvések és a magyarság

A második világháború utáni szovjetvilágban a szlovákosítás nem áll meg többé a trianoni határokon. A szláv irányzatú befolyásolás az északi és déli szlávok közé ékelődő magyar hazában is megindult. Az ezirányú tevékenység kettős ágazatú. Először alacsonyabbrendűségi érzést akart a szlávossággal szemben a magyarság lelkében felkelteni, másodsor – amennyire ez lehetséges – a szlávizálás bázisait próbálja megteremteni Magyarországon.

Az első ágazat tekintetében a szlávok felsőbbrendűségének tudatát kívánja elültetni a magyar közvéleményben. Az ezirányú propaganda szerint az oroszok az emberi tudás és haladás nagy bajnokai. A nagy feltalálók, gondolkodók mind az orosz nép soraiból kerültek ki. Kultúrájukat megismerni és nyelvüket elsajátítani kulturális előny és privilégium. De ezen propaganda szerint a többi szláv nép is rendkívüli sajtóságokkal rendelkezik. A « csehszlovákok » a demokrácia nagy úttörői, akik előljárnak a demokratizálódás útján. A délszláv népek az emberi bátorság hősei, akik a világháborúkban a legvitézebb magatartást tanúsították. Ezzel szemben a magyarság javíthatatlanul reakciós és sovíniszta nemzet – mondja ez az orosz-szláv propaganda. Nemzetiségeit századokon át elnyomta, a háborúkban a demokrácia-ellenes táborban küzdött. Ezzel az újból és újból felhozott propagandával a magyarság nemzeti önbizalmát és büszkeségét kívánják tervszerűen megtörni, ha éppen nem valami hamis bűntudatot igyekeznek lelkébe belécsempészni. A megtört magyar önbizalom gyöngítheti legjobban a magyarság

³ Kassai Géza: *Trianon és Párizs*, Budapest 1959, 7. old.

ellenálló erejét és egyben elveszi kisugárzó hatását is az elszakított magyarok felé, akik így könnyebben válnak beolvashatóvá.⁴

A magyarság szellemi letörésére irányuló propagandát a moszkovita Révai József intonálta egy a budapesti Zeneakadémián még 1946 április 26-án megtartott nevezetes előadásában. Révai ezen előadása végig mintegy vezérfonala is maradt ennek a befolyásoló propagandának. A hazafias magyar gondolkodást « káros és veszélyes illúzióknak » nevezte, melyet mindenáron le kell küzdeni. Nem lehet – mondotta továbbá – meg nem történtté tenni a háborúban játszott szerepünket, azt, hogy Hitler területi « ajándékait » elfogadtuk és utolsó csatlósai maradtunk. Nincs más hátra a magyarság számára, minthogy « saját érdekében » maradéktalanul beilleszkedjék a Szovjet elgondolásaiba és terveibe.⁵ Révai követői egyetlen alkalmat sem mulasztottak el azóta, hogy a nemzet öntudatát megtörni igyekezzenek.

Lássunk néhány példát, miként próbálják a magyarságot, különösen az ifjúságot megmételtyezni. « A nacionalista, sovinszta fertőzésnek mély gyökerei vannak még abból az időből, amikor a magyart úgynevezett uralkodó, felsőbbrendű fajnak hirdették ». ⁶ A nacionalista propaganda azt a meggyőződést sugallmazta – írja a *Köznevelés* 1955 októberi számában – « hogy a magyarságnak valami különleges, másoknak nem létező adottságai vannak ». – A szépen csengő nacionalista jelszavak « harsogása valami olyan illúzióba volt hivatva ringatni a tömegeket, hogy magyarnak születni magában véve utalvány a szomszédnépek (értsd szlávok) feletti uralomra » – mondja Baktai Ferenc az ezirányú propaganda vezető publicistája. ⁷ A szomszédnépeknek (vagyis a szlávoknak) sok évszázadért van törleszteni valójuk – írja ugyanő egy évre rá. ⁸ « A magyar nacionalizmus egyértelműen népellenes, reakciós nacionalizmus és mindig jellemezte a kisebbségek (ti. a szlávok) elnyomása – állapítja meg a *Társadalmi Szemle* (1959, 8-9. szám). A « háborús bűnösséget » különösen az ifjúság felé hangsúlyozzák: « a háborús felelősség következményeit természetesen viselni kell » – jelenti ki a *Felsőoktatási Szemle* (1955 november 8.) Ismét Baktai Ferencsel iratják meg a nemzeti önbizalom másasztása céljából: « lakosságunk óriási része nem magyar eredetű », majd kifejti, hogy szláv (szlovák, cseh, szerb, horvát) származású. ⁹ A kisantant idejében talán még a kisebbségek felé sem mertek volna a szomszédállamok ilyen hangnemben írni, most pedig az ország szívében a nemzet jövőjét jelentő ifjúsághoz írnak így.

Szláv kisebbségek a mai Magyarországon

A második ágazata a Szovjet magyarországi nemzetiségi tervének, hogy az országban felfedezhető szláv vonatkozásokat és szláv szórványok életét felerősítse. Ez utóbbi érdekében a szlovák-magyar népcseré mellett propaganda ürügyén már 1945 tavaszán megjelentek csehszlovák kommunista ügynökök és bizottságok, sőt jugoszláv kommunista megbízottak is, az országban. Megkezdtek a szlovák és délszláv szórványfalvak, szláv származású helységek látogatását. Ugyanakkor Rákosiék megalakították a Magyarországi Szlovák és Magyarországi Délszláv Demokratikus (értsd kommunista) Szövetségeket, ezek mindjárt helyi csoportokat állítottak fel a szóbanforgó falvakban. Tudni kell, hogy hazánk trianoni területén visszamaradt szlovák és délszláv szórványfalvak a törökök kiűzése után lettek odatelepítve, kisebb nemzetiségi szigetekként éltek azóta a magyar etnikai tengerben és érthetően nagyobbára elmagyarosodtak. E nemzetiségi folyamat természetességét Alexei Petrov általános elismert orosz nemzetiségkutató a prágai akadémia által 1928-ban kiadott egyik nagyobb munkája is elismerte. ¹⁰ Ezen természetes folyamat visszafordítása volna ennek az apparátusnak a feladata. Az agitáció megerősítésére 1948 nyarán a magyar kultuszminisztérium nemzetiségi ügyosztályának megbízottaiból, valamint Csehszlovákiából érkező pedagógusokból és etnográfusokból álló bizottságok szálltak ki az erősebben kevert lakosságú falvakba és igyekeztek a népet nemzetiségi iskola kérvényezésére rábírn. Délszláv vonatkozásban ez nem történhetett már meg, mert bekövetkezett a szakadás. A budapesti kommunista központi helyek minden támogatást megadtak ezeknek a kiszálló bizottságoknak. E sorok írójának, mint a Teleki Pál Tudományos Intézet igazgatójának alkalmá volt bepillantani a bizottságok egyébként szigorúan bizalmas jelentéseibe, melyek arról tanúskodtak, hogy kevés eredményt tudtak elérni. A legtöbb helyen kompromisszummal voltak kénytelenek beérni a bizottságok: arra tudták csak rávenni a lakosságot, hogy kérjék a szláv nyelv tantárgyként való felvételét iskolák tanterdjébe. A szlovákot is tanító iskolák az agitáció következtében mégis 200 %-al emelkedtek és ma 149 helységben van szlovák nyelvet tanító iskola. A délszláv iskolahálózat fejlesztése – a Jugoszláviával történt szakítás miatt – lassúbb, számukat

⁴ Ezen szellemi támadás alapját pontos körülményekkel a párizsi békeszerződésbe is beépítették, a 4. cikkelybe, amely megtilt minden « revizionista » szervezkedést az elszakított magyarok visszacsatolása érdekében.

⁵ *Szabad Nép* 1946 április 28.

⁶ *Szabad Ifjúság*, 1956 január 7.

⁷ *Népakarat*, 1957 május 24.

⁸ U.o. 1958 március 30.

⁹ *Népakarat* 1957 június 14.

¹⁰ *Prispevky K historické demografi Slovenska*, Prága 1928, 61. old.

a kommunista agitáció csak 11 %-al tudta növelni.¹¹ Hogy mennyire belső bizalmiakkal intéztették a szláv nemzetiségi ügyet Magyarországon a kommunisták, mutatja, hogy a délszláv szervezést Rob Antal, Rákosi Mátyás közeli rokona, a szlovák szervezést pedig Boldock János békéscsabai kisiparos intézte. Utóbbi később prágai követ lett, majd külügyminiszter és moszkvai követ.

A szláv kisebbségi iskolák gyors erőszakolása egyben az 1949. évi országos népszámlálás nemzetiségi előkészítését is szolgálta. A kommunisták azt remélték, hogy ezen iskolák létesítése elősegíti majd a szláv kisebbségek számerejének emelését. Rákosi maga nyilatkozott a népszámlálás előestéjén az egész sajtóban és kijelentette, hogy ez lesz Magyarországon az első szabad népszámlálás, amelyen minden nemzetiségi egyén félelem nélkül vallhatja meg kisebbségi nemzetiségét. Ez is bátorítás kívánt lenni arra, hogy minél többen vallják magukat szlávoknak. Rákosiék azonban elszámították magukat és ez a népszámlálás is csak azt bizonyította be, mint valamennyi előbbi, hogy a trianoni területen szlávok csak apró töredékben élnek. Hivatásából kifolyóan e sorok írója ismét ezúttal is be tudott pillantani a népszámlálás bizalmas jelentéseibe. A nemzetiségiek száma nemhogy növekedett volna, hanem példanélkülien alacsony volt, mert az emberek a szlovák népcseré és a német kitelepítés miatt, attól való félelmükben, hogy őrájuk is sor kerül, magyaroknak vallották magukat. Ezért a népszámlálás nemzetiségi eredményeit sohasem tették közzé. Ez a körülmény – valamint az – hogy az 1960. évi népszámlálás nemzetiségi adatait sem publikálták eddig, arra vall, hogy a kommunistáknak vannak még terveik a magyarországi szlávok létszámának kérdésében. Az agitáció ugyanis jelenleg tovább folyik. Ez év januárjában nyilatkozott a budapesti csehszlovák kultúriroda vezetője a magyar sajtóban és elmondta, hogy 1962-ben csaknem minden megyében tartanak csehszlovák kulturális rendezéseket.¹² A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége pedig szoros együttműködést fejt ki például a kelet-németországi szerb népi szervezettel. Ez azért van, mert a két szervezetnek azonos a feladata: nem-szláv államban szláv bázist teremteni és a szórvány-szlávok öntudatát erősíteni.¹³

Van a szlávizálás mellett egy másik szerepe is ezeknek a magyarországi nemzetiségeknek. Nevezetesen az, hogy ellensúlyai legyenek a szomszédállamok magyar kisebbségeinek a világ előtt. Felnövelni számukat és lefaragni a határonkívüli magyarok számát, ez papíron egy olyan egyensúlyi helyzetet mutathat, amely a magyar sérelmet eltüntetheti.

A múlt szláv-magyar kapcsolatainak mértéken felüli kiemelése, különféle szláv régészeti leletek és néprajzi emlékek feltűnő szaporítása s más hasonló tervszerűen irányított propagandamódszerek egészítik ki a szláv világ befolyásának erősítését hazánk mai területén.

Népünk szaporodásának mesterséges csökkentése

1956 óta egy újabb és nagy veszélyt jelentő tényező játszik bele jelentékeny mértékben a magyarság súlyát és jelentőségét csökkenteni kívánó szláv tervekbe. A magyar kommunista kormány 1956 júniusában meghozott születésszabályozásra vonatkozó határozata (1947-1956 sz. minisztertanácsi határozat) és a vele kapcsolatos (2-1956 sz.) egészségügyi minisztériumi rendelet közvetett, de a valóságban harmadik ágazata lett a szovjet-szláv expanziós elgondolásoknak. Magyarország népének természetes szaporulata a rendelet megjelenése óta állandóan esik. Az úgynevezett művi vetélések száma 1955-ben, a kormányrendelet kiadása előtt 35.398 volt – a rendelet megjelenése után 1957-ben 123.275, 1959-ben már 152.404.¹⁴ A legújabb jelentések szerint a vetélések száma 1961-ben már meghaladta az élve születések számát az országban.¹⁵

Feltűnő, hogy a kommunista kormányzat szociális és közgazdasági nehézségekkel indokolta a rendelet kibocsátásának szükségét, holott a kommunisták közismert álláspontja az, hogy a szocializmus nem ismeri a túlnépesedés veszélyét és a legnagyobb mérvű népszaporodással is szembe tud nézni.¹⁶ A rendelet-okozta demográfiai veszélyt úgy mérhetjük le, ha hazánk népmozgalmi adatait a szomszédos országokéval hasonlítjuk össze. Vegyük például az 1957-es esztendő. Magyarország 6.4 ezrelékes természetes szaporulatával szemben ebben az évben Szlovákiáé 16.0, Jugoszláviáé 14.1, Romániáé pedig 12.7 ezrelék volt a hivatalosan kiadott adatok tanúsága szerint.

¹¹ *Magyarországi Események*, Free Europe Committee, New York, 1953 szeptemberi szám.

¹² *Népszabadság*, január 10.

¹³ *Népszabadság*, 1961 szeptember 15 és 1962 február 13.

¹⁴ *Statisztikai Szemle*, 1960 október, 961 old.

¹⁵ *The New York Times*, 1962 március 4, 26. old.

¹⁶ Sztáray Zoltán: *Születéskorlátozás Magyarországon*, Bruxelles 1961, 1. sz., 19-22. old.

A három ágazatot: a szellemi befolyásolást, a nemzetiségi beavatkozást és a biológiai támogatást egybevetve nem túlzás azt állítani, hogy Magyarország népének helyzete egy kisebbségi sorsban élő nép helyzetével azonos a vasfüggöny mögötti szovjet-szláv világban. Az ne tévesszen meg, hogy Kádár János kormányzata ma Kruscsov egyik kedvenc csatlósának tűnik. Ez a kommunista világ pillanatnyi belső erőviszonyainak múló természetű politikai fejleménye. A magyar nép léte és egysége elleni hadjárat viszont egy messze tekintő terjeszkedési sztratégia lényeges láncszeme. Azé a hódító sztratégiáé mely a szlávság tömör etnikumát nyugat felé a Szudéták-Neisse-Odera vonalra tolta ki, amely szívósan behatol a Balti államokba és a tőlük északra fekvő finn és lapp területekre, délnyugaton és a Balkánon Karintiára, Triesztre, Albániára és a Dél-Macedóniára vetette ki hálóját, Dél-Oroszországban pedig lassan felszívja a moldvai románokat, a kaukázusi és turkesztáni török és egyéb nem-szláv szovjetköztársaságok népeit.

Jelen rovat technikai előállításában közreműködött Gáspár Kata. Ezért itt hálás köszönetet mondunk. [Mikes International Szerk.]

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

Present column comprises three articles that focus on events during and after WWII that influenced greatly the fate of Hungary and of the Hungarian minorities in the region.

- ⇒ In the first paper, entitled 'FROM FIFTY TO HUNDRED PERCENT' and presented at the Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör [Association for Hungarian Art, Literature and Science] in 1980 ('OUR SELF-PORTRAIT IN THE MIRROR OF OUR DESTINY', Bleyerheide-Kerkrade, September 11-14, 1980), István Deák reveals the details of how became Hungary at the end of the war fully absorbed into the Soviet zone of influence and forcefully made a country with a communist political and economical system.
- ⇒ The second paper, entitled 'HOW WAS THE PEACE MADE IN PARIS' was published in the *Catholic Review* [Katolikus Szemle] (1987) and signed by György Haas: *"Forty years ago, on February 10, 1947, the peace treaty was signed between the so-called satellite states of Nazi Germany. György Haas describes in this issue the precedents and background of the peace negotiations from Hungary's point of view. He stresses the fact that the protection of the human rights of the Hungarian minorities in Czechoslovakia, Carpatho-Ruthenia and Rumania were completely neglected by the treaty."*
- ⇒ The third writing, entitled 'TREASON AGAINST OUR PEOPLE' was published in the *Catholic Review* [Katolikus Szemle] (1962) and signed by István Révay: *"The Communist treason against the Hungarian people is the subject of the first study of this autumn issue of the KATOLIKUS SZEMLE., written by István Révay, an expert of Hungarian national minorities. Révay shows the fact that, in spite of the condemnation of the treaty of Trianon (1921) by Lenin as an « imperialist peace », the conditions of the Hungarian minorities in the neighbouring countries after World War II under Communist domination remained the same, or became even worse. There is a systematical slavisation going on, not only among the Hungarian minorities abroad, but also in the country itself. A planned propaganda stresses the superiority of the Slavs over the Hungarians. Slavic languages are forced upon schools, commissions of « reslovakisation » are operating in the countryside and, by the lawfull guarantee of birthcontrol, the birthrate of Hungarians is fatally reduced in proportion to the neighbouring people. No doubt, the aim of the Communist is to break the vitality of the Hungarian people."*

